

KIRÁLY PÉTER

A NYELVTUDOMÁNYI INTÉZET FELADATAI

1. Beszámolómban a Nyelvtudományi Intézet helyzetével és időszerű feladataival fogok foglalkozni. A beszámoló középpontjában tehát az intézet munkája áll, elkerülhetetlennek látszik azonban, hogy ne szélesítsem a kört, tehát hogy az előadás folyamán ne térjek ki néhány szóban nyelvtudományunk egészének problémáira is. A Nyelvtudományi Intézet munkája szorosan kapcsolódik az intézeten kívüli nyelvészek munkájához, azzal lényegében szerves egészet alkot.

2. Az intézet továbbfejlődése szempontjából igen fontosak azok az elvi *határozatok*, melyekkel az MTA elnöksége, illetőleg az I. Osztály vezetősége meghatározta az intézet előtt álló, megoldásra váró legfontosabb feladatokat. Az intézetnek ezek eredményeképp el kell érnie, hogy a nyelvtudománynak ideológiai és szakmai szempontból egyaránt vezető tudományos intézményévé váljék.

E cél valóráváltása érdekében — a határozatok szellemében — az intézetben a következő feladatok várnak megoldásra:

Az intézet munkatársainak jobban meg kell ismerniük és maradéktalanul el kell sajátítaniuk a materialista világnézetet és a dialektikus módszert;

Ki kell jelölni és meg kell vitatni a nyelvtudomány legfontosabb elvi-ideológiai kérdéseit;

Növelni kell a politikai szempontból szilárd és szakmailag kiváló kutatók számát;

Törekedni kell a gyakorlattal való kapcsolat szorosabbá tételére.

E határozatokban rögzített feladatok valóban nagyszerű távlatokat nyitnak a Nyelvtudományi Intézet előtt. Hosszú időre megszabják az intézet fejlődésének tartalmát és irányát. Egyszersmind azonban, be kell vallanunk, e célkitűzés az intézetet nehéz, bonyolult feladat elé állítja. Az intézetnek azonban eltökélt szándéka, hogy megbirkózik az előtte álló nem csekély feladatokkal. S ha az eredmények nem is várhatók — minden vonatkozásban — egyik napról a másikra, ez a feladat nagyságából és a megoldásra váró problémák bonyolultságából adódik.

3. A következőkben tekintsük át röviden, mit tett eddig az intézet a fent megjelölt *feladatok* megoldására, s vessünk egy pillantást a jövőbe, hogy mikor és mit szándékozunk tenni annak érdekében, hogy az intézet valóban szakterületének ideológiai és szakmai szempontból egyaránt vezető tudományos intézményvé váljék.

Mindenki előtt világos, hogy ezt a célt csak akkor tudjuk elérni, ha intézetünk szakmai és politikai-ideológiai vonatkozásban egyaránt megfelelő, kitűnően képzett, kiváló munkatársakra támaszkodhat.

Ha ilyen vonatkozásban röviden jellemezni akarjuk az intézet helyzetét, azt mondhatjuk: az intézet jelenlegi munkatársi gárdája alapján alkalmas arra, hogy — további eredményes fejlődése és határozottabb továbbhaladása esetén — valóra váltsa a fent megjelölt célkitűzéseket. Ugyanakkor azonban tudatában kell lennünk annak is, hogy ezt csak fokozatosan, következetes, céltudatos munkával tudjuk elérni, melynek ugyanakkor rendelkeznie kell határozott perspektívával és elvi tartalommal is.

Az itt megjelölt cél érdekében több feladatot kell megoldanunk.

a) Az egyik az, hogy az intézeti helyek betöltésénél céltudatosabb és következetesebb *káderpolitikát* kell folytatnunk. Itt nem csak arra gondolok, hogy állandó kötelességünk az intézetet politikailag szilárd elvtársakkal erősíteni, hanem arra is, hogy még mindig nem tudtunk eléggé érvényt szerezni annak a követelménynek, hogy káderpolitikánkban a szükségletből induljunk ki és ne alkalmazkodjunk a pillanatnyi kínálathoz. Ez konkrétan azt is jelenti, hogy az intézet előtt álló aktuális feladatok megoldása érdekében már most gondoskodnunk kell megfelelő utánpótlás biztosításáról.

b) További feladatunk, hogy fokozottabb figyelmet szenteljünk az intézet *politikai* helyzetével kapcsolatos problémáknak. Bár e vonatkozásban örvendetes javulásról számolhatunk be, a teendők itt sem becsülendők le. Arra kell mindenekelőtt törekednünk, hogy az intézet munkatársai körében megindult politikai aktivizálódási folyamatot ne engedjük ellanyhulni, hanem azt ébren tartsuk, illetőleg támogassuk, erősítsük.

c) Az *ideológiai* feladatok kapcsán külön is ki akarok térni két kérdésre: a nacionalizmus és az objektivizmus problémájára. Mint ismeretes, nem újkeletű kérdésekről van itt szó, mindkettőnek a gyökerei a múltba nyúlnak vissza. A probléma itt abból adódik, hogy ezek a jelenségek — legalábbis átmenetileg — az intézet munkájában felmerültek, és zavarták a munka folyamatosságát, lassították fejlődésünket, sőt rontották nyelvtudományunk egészének tekintélyét.

Ma már elmondhatjuk, hogy kijavítottuk e hibákat, s minden reményünk megvan arra, hogy jövőben az intézetből kikerülő munkákban hasonló hibák nem fognak előfordulni. Hogy ezt biztosítsuk, gyakorlati intézkedéseket fogantatosítottunk. De döntőbb és lényegesebb tényezőnek tekintjük ezeknél munkatársainknak és az intézet vezetőségének azt az elhatározását, hogy a

jövőben következetesen törekedni fogunk a helyes elvi-politikai szemlélet érvényesítésére. Megjegyzem, hogy a nacionalizmus és az objektivizmus elleni harcot nem pillanatnyi, átmeneti, hanem állandó feladatunknak tekintjük.

d) Nem kiesinyek az intézet előtt álló *szakmai* vonatkozású teendők sem. Bár munkatársaink egyike-másika magas és nemzetközi viszonylatban is elismert szintet képvisel, s intézetünk többi tagjai is elismerésre méltó tudományos erényekkel rendelkeznek, mégis az a veszély fenyeget bennünket, hogy bizonyos értelemben lemaradunk a nemzetközi fejlődéstől.

Hogy pontosabban lássuk, milyen problémákról van itt szó, vallassuk meg az intézet tudományos terveit a tematika szempontjából, vizsgáljuk meg a kutatásban alkalmazott módszereket, és nézzük meg e témák kidolgozásában érvényesülő elvi szempontokat.

Az intézet 1961. évi tudományos *tervét* a múlt évben kidolgozott távlati tudományos terv egyes témái képezik. Az 1961. évi tudományos tervben azok a feladatok kaptak helyet, amelyeket egyrészt a múlt mulasztásaként kellett nyelvtudományunknak napirendre tűznie, másrészt olyanok, amelyeknek megoldását szocialista társadalmunk állította sürgetőleg nyelvtudományunk elé a kulturális forradalom támogatása érdekében (ezek: a nagyszótár, a magyar nyelvjárások atlasza, az új magyar tájszótár, Petőfi-szótár, a magyar leíró hangtan, a magyar szókinés finnugor elemeinek etimológiai szótára, a szláv nyelvjárások kutatása, a szláv nyelvemlékek feltárása, az értelmező szótár, a szinoníma-szótár, a magyar leíró nyelvtan, a nyelvművelés, az írói-nyelvi kutatások, a magyar szólások és közmondások gyűjteménye, a magyar szállóigék lexikona).

Az 1961. évi tudományos tervbe néhány új témát is beiktattunk. Ilyen pl. a szakmai és műszaki nyelvek vizsgálata, amelyet műszaki életünk rohamos fejlődése állított a nyelvtudomány elé; ilyen továbbá az általános nyelvészeti kutatások kibontakozását elősegítendő általános nyelvészeti tanulmánykötet. Távlati tervünkben ezenkívül már a technika, különösképp a kibernetika legújabb haladásával kapcsolatos nyelvészeti problémák is helyet kaptak. Ilyen 1961-től, ill. 1964-től kezdődően a német—magyar, ill. az orosz—magyar gépi fordítás nyelvészeti előkészítése. Elvállaltuk ezenkívül „a nyelvi és logikai szerkezetek viszonyainak vizsgálata, különös tekintettel a fordító- és logikai gépek szerkesztésére” című témát, és a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemmel közösen „a nyelvstatisztikai vizsgálatok és ezek információelméleti feldolgozása” című téma kidolgozását. Megjegyzem, hogy az itt felsorolt témákból, 1961-re, — a gépi fordítás kivételével (melynek elhagyására anyagi és személyi okokból került sor) — valamennyi témát megtartottuk.

Összefoglalóan: 1961. évi intézeti tervünket tematikai vonatkozásban úgy jellemezhetjük, mint amely továbbra is a múlt mulasztásait igyekszik pótolni, ugyanakkor azonban már előretekint, a jövőbe néz.

A kutatásban alkalmazott *módszer* vonatkozásában az intézet munkáját meglehetősen változatosság jellemzi.

Alapvetően a hagyományosnak nevezett *összehasonlító-történeti* módszer mondható jellemzőnek. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a ma használatos összehasonlító-történeti módszer nem azonosítható egészében az újgrammatikusok egykori szűk pozitívizmusával, mivel a mai nyelvtudomány sikeresen igyekszik megszabadulni ez iskola hibáitól: merevségeitől, rosszul értelmezett hisztorizmusától és túlzott lélektani szemléletétől.

De a *leíró* módszer tekintetében is előrehaladás állapítható meg. A szinkronikus vizsgálatok ugyanis ma már szintén nem elégszenek meg a régebbi korra jellemző, többé-kevésbé a jelenségek pusztja leírására szorítókozó eljárással. Ennél mélyebbre hatolnak és vizsgálják pl. a hangok egymáshoz való viszonyulását, összefüggéseit, funkcióját, ezek terheltségét. Így pl. „A mai magyar nyelv rendszere” címet viselő leíró nyelvtanunk is már lényegében ezt a funkcionális és — bizonyos értelemben — rendszerező elvet igyekszik érvényesíteni. S ugyancsak funkcionális, sőt az információ elmélet követelményeit is kielégítő módszeren épül fel készülő magyar leíró hangtanunk.

Ezek mellett azonban — bár kis számban — az újabb, elsősorban a Nyugaton elterjedt módszerek alkalmazására is történnek próbálkozások. Néhány munkatársunk a *statistikai* és a *strukturális* módszer felhasználására tesz figyelemre méltó kísérletet.

A módszerek kérdésében összefoglalóan tehát olyan stádiumban vagyunk, amikor nagyrészt a régebbi keletkezésű, de továbbfejlesztett módszereket használjuk, s amikor — ezzel egy időben — ha sporadikusan is, már újabb módszerek is utat törnek maguknak.

Komoly lemaradás mutatkozik intézetünk munkájában a nyelvtudományi *elmélettel* való foglalkozás terén. A mai elégtelen helyzet, mint ismeretes, a múltnak egyenes következménye. Köztudomású ugyanis, hogy sem a felszabadulás előtt, sem a felszabadulás utáni években nem folyt tervszerű, céltudatos általános nyelvészeti kutatómunka. E téren, a helyzet megváltoztatása érdekében, csak az utóbbi egy-két évben történtek konkrét intézkedések. Intézeti vonatkozásban pl. az, hogy a múlt év elején szilárdabb szervezeti formákat nyert általános nyelvészeti csoportunk.

Általános nyelvészeti munkánk elé két feladatot állítottunk:

A nyelvtudomány elméletével való tervszerű foglalkozást általános nyelvészeti szeminárium keretében, melynek során marxista szempontból áttekintjük a nyelvtudományi elmélet újabb haladását; emellett gondoltunk az elvi fontosságú művek, nyelvtudományi elméletek és irányzatok tervszerű ismertetésére és kritikai elemzésére is.

Halaszthatatlannak tartjuk a konkrét, alkotó általános nyelvészeti munka megindulását. Úgy gondoljuk ugyanis, hogy csak akkor tudunk

igazában előrehaladni, ha nem maradunk meg az elméletnél, hanem ha az elméletnek a konkrét anyagon történő alkalmazására is törekszünk. Ennek kapcsán el kell érniünk, hogy a speciális nyelvészeti kutatásokkal foglalkozó nyelvészeink is meglássák témájuk elvi, általános nyelvészeti vonatkozásait, s hogy az elvi részt marxista módon oldják meg. Fontosnak tartjuk azt is, hogy az általános nyelvészeti munkában minél többen alkotó módon vegyenek részt.

Mint az itt elmondottakból is látható, általános nyelvészeti munkánk most van megindulóban. Leraktuk e munka szervezeti — bár egyelőre még nem szilárd — alapjait, és hozzáfogtunk a konkrét munkához. Bizonyos kezdeti eredményeket már most is felmutathatunk ugyan, mivel azonban itt nagy mulasztásokat kell pótolnunk, meg kell gyorsítanunk e munkát, hogy minél előbb sikereket érhessünk el.

4. Ilyen helyzetben, ilyen elméleti felkészültségnél értek bennünket a *szovjet* nyelvtudomány helyzetével és aktuális feladataival foglalkozó elnökségi határozatok.

Mint ismeretes, a *szovjet* határozatok annak a felismeréséből születtek, hogy az *újabb* nyelvészeti *irányzatok*kal szembeni, ideológiai okokkal indokolt elutasító, merev szembenállás akadályozza a *szovjet* nyelvtudományi elmélet fejlődését, illetőleg hátráltatja bizonyos gyakorlati jellegű, technikai vonatkozású fontos kutatások megindulását. E mulasztások kiigazítására a határozat kimondja, hogy a strukturális, tipológiai és matematikai nyelvészetnek, igen nagy gyakorlati jelentősége miatt is, megfelelő teret kell biztosítani a *szovjet* nyelvtudományi kutatásokban. E cél érdekében — mint ismeretes — az Akadémia elnöksége konkrét intézkedéseket hozott. Ezeket most nem részletezem, a két elnökségi határozatot mindenki ismeri.

Vizsgáljuk most meg hazai — helyesebben intézeti — vonatkozásban az előttünk álló *teendőket*. Megjegyzem, hogy ezeket most csak általánosságban vázolom fel, a feladatok pontos meghatározását, konkretizálását — e vitaülés tanulságai, illetőleg az ott elhangzó javaslatok, határozatok alapján — az intézet vezetősége a Tudományos Tanács segítségével és az I. Osztály vezetőségének jóváhagyása alapján fogja elvégezni.

a) Igen fontos feladat a nyelvtudomány *elméletének marxista* értelmű kidolgozása. Nyilvánvaló, hogy ez nem egyedül a mi kötelességünk, ebben a munkában részt vesznek a szocialista tábor nyelvészei, de a nyugati világ marxista törekvésű nyelvtudósai is. A munka meggyorsítása és eredményesebbé tétele végett azonban elodázhatatlanul kívánatos, hogy összefogjuk az erőket, éljünk a nemzetközi együttműködés adta lehetőségek felbeesülhetetlen előnyeivel. Más szóval ez azt jelenti, hogy az eddiginél élénkebben figyeljük a marxista nyelvtudomány megteremtésére irányuló külföldi törekvéseket, és ne késlekedjünk azokból tanulni, s hasznosítani az ott elért eredményeket.

Ha röviden jellemezni akarnám a hazai, mindenekelőtt a Nyelvtudományi Intézetben tapasztalható helyzetet, a következő képet rajzolhatnám meg. Munkatársaink elismerik a nyelvtudományt társadalomtudományként értékelő tétel helyességét. Ezzel összefüggésben vallják a nyelv társadalmi természetéről, a nyelv és gondolkodás dialektikus összefüggéseiről, a nyelv fejlődésének és a társadalom fejlődésének szoros összefüggéséről szóló tételüket. Körülbelül ez a helyzet deklaratíve. A konkrét munkában azonban ennél rosszabbul állunk.

Elmondhatjuk mindenekelőtt, hogy a nyelv és a társadalom összefüggésével kapcsolatos kutatásokban értünk el eredményeket, s ezzel kapcsolatosan a történeti-összehasonlító módszert valójában is történetibbé tettük. De az itt elért eredményekkel sem lehetünk megelégedve. További, határozottabb erőfeszítésekre van szükség. — A nyelv és gondolkodás összefüggéseinek területén már lényegesebben kevesebb eredményről számolhatunk be.

Határozott törekvést látunk a marxista metodológiának, a *dialektika* módszerének alkalmazására. Nyilvánvaló például, hogy történeti kutatómunkánknak dialektikusnak kell lennie. Ezért egyes jelenségeket helyesen csak a fejlődéssel szoros összefüggésben lehet vizsgálni. Ezzel kapcsolatosan megemlítem, hogy munkatársaink kutatásában illő helyet kap a fejlődéssel kapcsolatos tényezőknek, pl. az ellentétek (a réginek és az újnak, az elhalónak és a születőnek) elvének az alkalmazása. Ugyanakkor azonban az egység és a sokféleség, valamint az általános és a különleges elvének a vizsgálatában, s ezzel összefüggően a rendszerszerűség, továbbá a forma és a tartalom problémájának a kutatásában további eredményekre kell törekednünk.

b) Nyelvtudományunkat a közeli napok eseményei új, *aktuális* feladatok elé is állították. Arról van szó, hogy a nyelvtudomány elméletében Nyugaton, de a Szovjetunióban is, elsősorban az alkalmazott nyelvtudomány rohamos fejlődésével összefüggésben, a közelmúltban figyelemre méltó változások következtek be. Köztudomású, hogy a híradástechnika, a kibernetikai gépek széleskörű alkalmazása, a gépi fordítás, a távirányítás és egyéb feladatok olyan problémák elé állították a nyelvtudományt, amelyeket a hagyományos nyelvészeti módszerekkel nem lehetett többé megoldani. Szükségessé vált új módszerek alkalmazása, amilyen a strukturális, a tipológiai, a matematikai (statisztikai) módszerek.

Hogyan állunk ezekkel a kérdésekkel *idehaza*? A nyugati iskolák kritikai elemzésében, részletes ismertetésében, módszereinek alkalmazásában — sajnálatosan — még csak a kezdet kezdetén vagyunk. Azt azonban nem lenne helyes mondani, hogy a közelmúltban e téren semmi sem történt minálunk, de az sem lenne helyes, ha a legkisebb mértékben is meg lennénk elégedve eddigi ilyen irányú első próbálkozásainkkal.

A *modern irányzatok* ismertetésére — a szakmai-ideológiai továbbképző tanfolyam keretében — az utolsó évek folyamán több előadást is szerveztünk.

Ilyen volt a saussure-i tanítások magyar visszhangjával, továbbá a prágai fonológiai (funkcionális) iskolával, Brøndal általános nyelvészeti elveivel, valamint a szovjet nyelvészeknek a strukturalizmussal kapcsolatos álláspontjával foglalkozó előadás. Ezek mellett több referáló cikk jelent meg folyóiratainkban a strukturális és a matematikai módszerek kérdéseiről, az információelmélet nyelvészeti vonatkozásairól. Sőt, biztató kísérletek történnék a módszerek alkalmazására is. Ilyen pl. a nyelvtörténeti kérdéseknek strukturális módszerrel történő elemzése; a statisztikai módszerek alkalmazásának lehetősége a nyelvészeti vizsgálatokban; a hang és szó hírértékének kérdése.

Az itt elmondottakból látható, hogy ha nem is tudatos és határozott, de spontán, elszigetelt kísérletek már történtek a modern irányzatok megismertetésére és módszereinek alkalmazására is. Ennél azonban többre van szükség: szélesebb keretekre, tervszerűsége és céltudatos munkára. Ezért lett általános nyelvészeti munkánk egyik feladata: a nyelvtudományi elmélet újabb eredményeinek marxista szempontú értékelése (tanfolyam és vitautlések keretében), továbbá ezért tartottunk előadásokat az információelmélet kérdéseiről (különös tekintettel a gépi fordítás problémáira), s ezért merült fel annak a gondolata, hogy proszemináriumszerűen meg kell ismerkednünk a strukturális módszer konkrét alkalmazásának mikéntjével.

c) A szovjet határozatok igen világos álláspontot képviselnek a nyelvtudományi módszer kérdésében. Helyesen állapítják meg, hogy a nyelv leírásában és elemzésében többféle módszer alkalmazható. Ilyenek pl. az *összehasonlító-történeti*, ill. a strukturális és a matematikai módszer. Mindegyiknek megvan a létjogosultsága. Leszögezük ugyanakkor a szovjet határozatok, hogy a strukturális módszer alkalmazása egyáltalán nem pótolhatja a nyelv vizsgálatának a marxista nyelvészetben meghonosodott többi módszerét és egy csöppet sem csökkenti a nyelvtörténetnek és az összehasonlító-történeti nyelvészetnek a jelentőségét, hiszen emezek a nyelvet mint a nép, társadalom sok évezredes alkotó tevékenységének eredményét tanulmányozzák.

Mit jelent ez az álláspont a *tematika* viszonylatában? Azt, hogy tovább kell folytatni az ún. alapkutatásokat, tehát az intézet tervében szereplő már ismertetett munkákat. Nem szabad azonban ezzel kapcsolatosan megelégednünk arról, hogy a nyelvtudománynak az ún. hagyományos területeken még további feladatai vannak. Egyrészt a múltbeli mullaasztásokat kell pótolnia, másrészt újabb, aktuális feladatokat kell elvégeznie. Hogy csak néhány ilyen feladatot említsek. A magyar nyelvnek nincs összefoglaló történeti nyelvtana. S bár a strukturális módszert a nyelvtörténetben is alkalmazzák, több szempontból mégsem mondhatunk le egy hagyományos alapokra épülő, de módszerében már jelentősen továbbfejlesztett magyar nyelvtörténetről. Avagy: nem helyeselhetjük az onomasztikai kutatások szinte teljes megszűnését. Bár a mai helyzet a felszabadulás előtti időszak nacionalista indítékú föld-

rajzi név kutatásainak következménye, nemzetközi kötelezettségeink, de egyéb okok miatt is meg kell indítanunk a hely- és személynévkutatást. Megfelelő gárdát kell felnevelnünk, amely képes lesz arra, hogy kiaknázza azokat a lehetőségeket, amelyek a földrajzi nevek vizsgálatából származnak a nyelv- és történettudomány, a gazdaságtörténet stb. számára, — a nyelv és a nép, a társadalom fejlődésével összefüggésben. További ilyen probléma: nem mondhatunk le a kulturális forradalom támasztotta feladatok elvégzéséről sem — a nyelvművelésről és általában anyanyelvi műveltségünk emelését előmozdító segédeszközök elkészítéséről (a kis értelmező szótárról, a szinoníma szótárról stb.).

Mindezt azonban ki kell egészítenem a következőkkel: meg kell állapítanunk a sok és szerteágazó munkálat fontossági sorrendjét és ennek megfelelően csoportosítani a rendelkezésünkre álló erőket. Bár ezt a felmérést a múlt év folyamán a távlati tervek készítése során elvégeztük, az intézet elé állított újabb feladatok elvégzése érdekében ez az újabb felmérés szükségszerűen jelentkezik. Továbbá meg kell vizsgálnunk, hogy az eddig alkalmazott módszereket mennyire és milyen irányban kívánatos továbbfejleszteni, helyesbíteni. Ennek kapcsán megvizsgálandó az is, hogy az újabb (strukturális, matematikai, statisztikai) módszereket milyen módon tudnánk eredményesen gyümöleszöztetni.

c) A *strukturális és matematikai* módszerek alkalmazása a nyelvtudományi kutatásokban sürgős és elodázhatatlan kötelességünk. Bár ma még több strukturális iskoláról beszélünk, és ezek módszerének sokféleségéről, a strukturalizmusnak ennek ellenére vannak közös jegyei: alapfogalomszabványban és módszerének jellegében. Kétségtelen továbbá az is, hogy a strukturális módszerek alkalmazása Nyugaton sem mondható még csak megközelítően sem általánosnak. Itt is, szinte országonként, más és más a helyzet.

A strukturális és matematikai módszereknek elsősorban az alkalmazott nyelvtudomány új ágainak fejlődésével kapcsolatosan van nagy jelentőségük, ilyen pl. a gépi fordítás technikája, a távvezérlés problematikája stb. Ezek mellett azonban a nyelvi rendszerek leírásában vannak nagy lehetőségei.¶

Beszámolóm előző részében már megemlékeztem arról, hogy intézetünk néhány munkatársának tollából megjelentek az első írások e módszerek felhasználásával. Több figyelemre méltó kísérlet történt nem intézeti nyelvészek részéről is. Kívánatos, sőt elengedhetetlen, hogy a jövőben az ilyen irányú kutatásoknál a legmesszebbmenően építsünk az intézeti és az intézeten kívüli nyelvészek együttműködésére.

A strukturális és a matematikai módszerek alkalmazásával kapcsolatosan a következő *feladatokat*, problémákat látom:

Először is tisztázandó, hogy tudományos vezetésünk igényt tart-e — már a jelenben is, ill. a jövőben mikor — a fordítógép elkészítésére és az

ezzel kapcsolatos nyelvészeti kérdések kidolgozására. Tisztázandó továbbá, hogy milyen egyéb ilyen vonatkozású nyelvészeti problémák megoldásában kell közreműködnünk.

Abban az esetben is azonban, ha a most említett feladatok megoldása ez idő szerint nem sürgető, úgy érzem, nem mondhatunk le arról, hogy ebben az irányban is tájékozódjunk, és elvégezzük a továbbiak szempontjából szükséges előkészítő munkákat.

A strukturális és matematikai módszerek *alkalmazására* leíró és történeti munkáinkban egyaránt törekednünk kell. Nyilvánvaló, hogy a teendők zöme magyar szakos nyelvészeinkre hárul. (De nem csak őrájuk.) Gondolok itt például arra, hogy a leíró nyelvtan befejezése után és a tüzetes leíró nyelvtan munkálatainak megkezdése közti időszakban részfeladatként vállalkoznunk kell strukturális módszerű tanulmányok, monográfiák elkészítésére. Ennél nagyobb feladatokat ugyanis, legalábbis az elkövetkezendő években, kollektíve, véleményem szerint, nem vállalhatunk. Figyelembe kell vennünk ennél azt, hogy az elméletben közismerten jelentősen lemaradtunk, különösen az újabb iskolák megismerésében, s az új irányzatok módszerének alkalmazásában. Ilyen vonatkozásban a Szovjetunióhoz, de például Csehszlovákiához viszonyítva is sajnálatos lemaradás állapítható meg nálunk — másrészt a rendelkezésünkre álló anyagi és szellemi erők sem végtelenek —, mindebből következik, hogy csak bizonyos fáziskülönbséggel vállalkozhatunk egyes aktuális feladatok elvégzésére.

5. Beszámolóm végére értem. Engedjék meg, hogy befejezésként összefoglaljam azokat a teendőket, amelyeket — megítélésem szerint — intézetünk (illetőleg részben nyelvtudományunk egésze) előtt állanak.

a) Határozottabban és eredményesebben kell törekednünk a nyelvtudományi *elmélet marxista* szellemű felvirágoztatására. Ennek érdekében tovább kell mélyítenünk a nyelv és a társadalom, a nyelv és a gondolkodás összefüggésének vizsgálatát, felhasználva ennél a marxista metodológia, a dialektikus módszer adta gazdag lehetőségeket.

b) Törekednünk kell a nyelvtudomány *metodológiai* kérdéseinek tisztázására. Ezzel kapcsolatosan nem szabad szem előtt tévesztenünk, hogy egyetlen módszer kizárólagos uralma veszélyeket rejt magában, míg valamennyi módszer helyenkénti, megfelelő és helyes felhasználása, s ezen belül a hagyományos és az új módszerek alkotó összekapcsolása mily távlatokat nyithat meg a nyelvtudomány előtt.

c) A nyugati *modern irányzatokat* meg kell ismernünk, kritikailag értékelnünk kell őket, és helyesnek bizonyuló módszereiket a gyakorlatban is alkalmaznunk kell. Különösen fontos feladatunk ezzel kapcsolatosan eme irányzatok idealista alapjainak bírálata. De nem kevésbé fontos az sem, hogy megtaláljuk a szóban forgó kutató módszerek alkalmazásának lehetőségét, ezek esetleges korlátait. Ebből a szempontból különlegesen fontos,

hogy elmélyítsük a nyelvi jel természetének és a nyelvi rendszer sajátosságainak kutatását.

d) Fel kell dolgoznunk a *hazai nyelvtudomány történetét*, mert ennek kritikai elemzése révén világosabbá válnak számunkra az előttünk álló teendők.

e) *Tematikai* vonatkozásban sürgősen pótolnunk kell a múlt mulasztásait, ugyanakkor azonban ki kell elégítenünk a kulturális forradalom és a technikai haladás támasztotta követelményeket.

f) E célok megvalósítása érdekében bizonyos konkrét intézkedések kívánatosak:

A legfontosabb olyan magyar nyelvű *folyóirat* létrehozása, melyben az általános nyelvészeti és általában az elméleti munka — ismertetések, bírálatok, vita és önálló tanulmányok formájában — tágabb teret nyerhet. Különösképp kívánatos, hogy a vitaszellem nyelvtudományi életünkben végre valóban kibontakozzék. Ehhez az említett folyóirat is hathatósan hozzájárulhat.

Az intézeti *általános nyelvészeti továbbképzést* meg kell gyorsítanunk, és lehetővé kell tenni, hogy azon az intézeten kívüli nyelvészek is részt vegyenek.

Az *intézet terveit* felül kell vizsgálni abból a szempontból, hogy az aktuális feladatok azokban megfelelő hangsúlyt kapjanak.

Az újabb aktuális feladatok elvégzésének előmozdítására megfelelő *személyi és anyagi fejlesztést* is el kell érniünk.

Visszatérve a beszámoló elején felvetett fő kérdéshez: hogyan válhat a Nyelvtudományi Intézet tudományágának *vezető intézményévé*, a következőképp válaszolhatnánk:

A célt úgy tudjuk a legeredményesebben elérni, ha a korszerű, marxista nyelvelmélet birtokában, a legkiválóbb módszereket hasznosítva dolgozunk azokon a feladatokon, amelyek elé a nyelvtudományt a nyelvelmélet továbbfejlesztésének kívánalma, a nyelv és a társadalom összefüggései kutatásának igénye, valamint a gyakorlati élet szükségletei állítják. Mindezt azonban csak úgy tudjuk elérni, ha politikai, ideológiai és szakmai vonatkozásban egyaránt olyan munkatársi gárdára támaszkodunk, amely a legmagasabb követelményeknek is megfelel. S még egyet: tartsuk állandóan szem előtt és használjuk ki azt a lehetőséget, amely az intézeti és intézeten kívüli, budapesti és vidéki, hazai és a baráti országok nyelvészeinek összefogásából adódik. Csak ilyen összefogás biztosíthatja munkánk sikerét.

HOZZÁSZÓLÁSOK

KNIEZSA ISTVÁN

Nagyon röviden és nagyon általánosságban szeretnék ehhez az egész kérdéskomplexumhoz hozzászólni. Bevezetőben arról, hogy miért nem lettünk mi sem fonológusok, sem strukturalisták. Mert én is azok közé tartozom, akiről köztudomású, hogy nem vagyok az. Talán nem mindenki tudja, hogyan születte meg ez az új irányzat. Ez a történeti nyelvtudománnyal való tudatos szembehelyezkedés formájában történt, úgyhogy azokban az országokban, azokon a területeken, ahol a történeti és összehasonlító nyelvészet munkáit tulajdonképpen már befejezték, ahol ezt a hatalmas nagy épületet lényegében felhúzták, amit az indogermanisztika és a nyelvtörténet jelent, ott nem maradt komoly teendő a későbbi kutatók számára. Így tehát a nyelvtudomány másik ágának, másik szempontjainak a problematikája lépett előtérbe, amelyet viszont az újgrammatikus iskola teljesen elhanyagolt. Hol indult meg a történeti nyelvtudománnyal szemben elsősorban a leíró szempontú vizsgálat? Elsősorban a franciáknál, azután az oroszoknál, a cseheknek, a dánoknál és végül az utóbbi időben, inkább az I. világháború vége felé és a II. világháború után az amerikaiaknál. Olyan népek tudósainál, ahol a történeti nyelvvizsgálat tulajdonképpen minden komolyabb problémát megoldott. A franciáknak, a cseheknek, a dánoknak és bizonyos mértékben az oroszoknak is lényegében fel van dolgozva a nyelvtörténetük, komoly ambíciójú tudós számára ezeken a területeken jelentős munka már nem vár. Ez volt az egyik ok. A másik pedig természetesen az, hogy az újgrammatikus iskola egyszerűen elhanyagolt egy csomó területet. Abból az álláspontjából következőleg, hogy a nyelv elsősorban physis, vagyis természeti adottság és nem társadalmi jelenség, hanem elsősorban egyéni tulajdonság, teljesen kizárta kutatásai sorából az irodalmi nyelvet, a szókincs-, illetőleg a stíluskutatást, és ezekhez hasonlókat. Itt tehát komoly kutatási lehetőségek adódtak az újabb generáció számára. Nálunk ezzel szemben és ezt szeretném hangsúlyozni, a mai napig sincs elvégezve az a munka, amelyet az újgrammatikus iskola más nyelvterületeken ragyogóan elvégzett. Nincs megírva a magyar nyelvtörténet, etimológiai vizsgálataink nincsenek befejezve, nyelvjárásaink nincsenek feldolgozva stb., úgyhogy rengeteg olyan teendő vár ránk, és várt még több, mikor működésünket kezdtük, amelyek máshol réges-régen be voltak fejezve. És ez az oka annak, hogy mi, a mi generációnk, bár személy szerint is meglehetősen jó kapcsolatban álltunk a prágai fonológiai iskolával, annak jóformán minden eredményét ismertük, ehhez nem osatlakoztunk. Úgy éreztük, hogy mi nem tudjuk vállalni azt az újabb munkát, mikor még a magunk elé tűzött feladatokat sem végeztük el. Ennyit talán erről. Bár köztünk is akadt, Laziczus Gyula személyében, aki vállalta az új nyelvtudományi iránynak a művelését, sajnos azonban ennek komoly folytatása nem volt. Hogy ennek mi volt az oka, azt itt, jelenleg tárgyalni nem érdemes. Kétségtelen tény azonban, hogy mi első kézből kaptuk annak idején az új nyelvészeti iskolának az eredményeit. Elszakadtunk azonban ettől az új fejlődéstől a II. világháború után, amikor elvesztettük kapcsolatainkat a tulajdonképpeni strukturalistákkal. És ebben

bizonyos mértékben már nemcsak mi vagyunk hibásak, hanem hibásak a körülmények is. Kétségtelen tény azonban, hogy ezt már nem volt módunkban tanulmányozni, nem volt módunk úgy megismerni, ahogy pl. a fonológiai iskolát, a prágai iskolát megismertük. És így nem is tudtuk tanítványainknak közvetíteni. Sok hiányt kell itt pótolnunk; elsősorban pl. a különböző iskolák terminológiájával kell megismerkednünk. Minden egyes iskola ugyanis, akár milyen kis mértékben különbözik is egymástól, saját terminológiát használ, amely jóformán nem is hasonlít a többiéhez, annak az irányzatnak a terminológiájához, amelyből kiszakadt. Mivel tehát mindenki, minden kisebb csoport teljesen új nyelvet használ, először ezt a nyelvet kell megtanulni ahhoz, hogy az ember magát a mondanivalót, a lényeget megértse. Sokszor kiderül, hogy ezek között a különböző irányzatok között a különbség nem is olyan nagy, hogy ezek nem is különböznek egymástól annyira, csak más nyelvet beszélnek, és ezért nehezebb őket megérteni. Úgyhogy amikor én azt kívánom, hogy minél előbb kapjunk egy részletesebb ismertetést ezekről az új irányzatokról, azt is szeretném, ha ez az ismertetés jól szemléltetné nemcsak a különbségeket, hanem a hasonlóságokat is, és a terminológiát is külön megmagyarázná.

Ami mármost a strukturalizmusnak nálunk is való meghonosítását illeti, én azt a legmelegebben üdvözlöm, hiszen mi (és nem csak a magam nevében beszélhetek, hanem azt lehet mondani, hogy valamennyi velem egykorú nevében) sohasem álltunk útjában az új irányzatoknak. Igaz ugyan, ezt soha nem propagáltuk, nem hirdettük, nem tanítottuk, nem próbáltuk meghonosítani, de sohasem álltuk útját meghonosodásuknak. Mindig szívesen láttuk az olyan törekvéseket, amelyek az új nyelvészeti irányzatnak a megismerésére vezettek. Mi mindig boldogan fogadtunk volna minden olyan munkát, megnyilatkozást, amely az új irányzatokat közelebb hozta volna hozzánk. Tehát a legnagyobb örömmel üdvözlöm ezt az új fordulatot, hogy ti. most már a legújabb iskoláknak a problematikáját is nemcsak hogy megismerhetjük, hanem hogy ezen a területen kutatógárdát is kialakíthatunk, ki-velhetünk. Én ezzel kapcsolatban csak azt szeretném kérni, különösen ideológusainkat, hogy ne legyenek nagyon türelmetlenek a hibákkal szemben, mert ezzel alapjában, csirájában fojtják el a jelentkező kutatók kezdeményezéseit; mert nincs súlyosabb bíráló, mintha azonnal ráfognak, rábizonyítják az illető kezdőre, hogy marxistaellenes, és ideológiailag teljesen hibás, és így tovább. Ami természetesen lehet, hogy igaz, azonban azt inkább elvi vitákban kell tisztázni és bizonyítani. Mert lám kiderült már éppen a strukturalizmussal kapcsolatban, hogy a strukturalizmus teljesen hibás talajon keletkezett ugyan, de vannak mindenesetre olyan oldalai, amelyek hasznosaknak bizonyultak. Én ezentúl se leszek strukturalista, ha már eddig nem lettem, de feltétlenül örömmel üdvözlöm ezeknek az új irányzatoknak Magyarországon való meghonosításának a lehetőségét, és remélem, hogy mi nemcsak át fogunk venni eredményeket ezen a téren, hanem itt is, más iskolákhoz hasonlóan, igen produktív munkát is tudunk végezni.

BENKŐ LORÁND

I. Ha a strukturalista irányzatokkal kapcsolatban érdemlegesen, a magunk számára is meggyőzően és megnyugtatóan állást akarunk foglalni, akkor — mint erre Telegdi Zsigmond vitaindító referátuma is rámutatott —

sok olyan feladatot kell elvégeznünk, amely messze túlnó ennek az értekezletnek a keretein, és a következő évek munkálkodásának a körébe tartozik. Olyan fontos teendők, mint a strukturalista módszerek, eredmények tüzetes megismerése, azok alapos marxista kritika alá vétele stb. mellett — úgy gondolom — nagyon fontos feladatot jelent számunkra a magyar nyelvtudomány fejlődésének legalábbis az utóbbi néhány évtizedre vonatkozó latra vetése. Ennek az eddig sajnálatosan hiányzó fölmérésnek a pozitív és negatív eredményei, tudományunk fejlődése helyes és helytelen vonásainak a föltárása nélkül a hazai nyelvtudomány továbblendítése körül csak fél-munkát végezhetnénk, mivel a közelmúltnak a számunkra jól megfogható, konkrét tanulságai a jövő számára igen fontos elvi és gyakorlati útmutatásul szolgálhatnak.

E tovább már nem odázható kritikai munkában néhány szempontra véleményem szerint különösen ügyelnünk kell. Így mentesíteni kell magunkat egyrészt minden nacionalista izú elfogultságtól, illetőleg provinciális önteltségtől, amely nagymértékben a határainkon kívüli nyelvtudományi módszerek, eredmények nem ismeréséből eredhet; másrészt azonban óvakodnunk kell a hazai eredmények kozmopolita színezetű lekicsinylésétől, amely a tapasztalat szerint szintén nagyfokú tájékozatlanságból, az ilyen irányú olvasottság jóformán teljes hiányából szokott fakadni. Vigyáznunk kell továbbá arra, hogy az értékelés az átfogó, elvi szempontoknak a pontos számbavétele mellett részletes és konkrét legyen, semmiképpen ne kerülje meg az egyes ágazatoknak, sőt a fontosabb műveknek a beható kritikai elemzését (ez az, amit eddig is nagymértékben hiányoltunk). Amennyire szükséges, hogy nyelvtudományunk közelmúltját a jelen és a jövő szempontjából a nemzetközi tudomány legújabb eredményeinek világánál vessük latra, annyira kívánatos az is, hogy értékítéletünkben legyünk tekintettel arra a korra és azokra a körülményekre, amikor és amelyek közepette a kérdéses munkák megszülettek.

Ismétlem: az elkövetkező idők sokrétű tudománytörténeti munkálataiban a magyarországi nyelvtudomány legutóbbi néhány évtizedének központi helyet kell elfoglalnia, úgyannyira, hogyha nincs elegendő erőnk e téren minden feladatot párhuzamosan végezni, akkor inkább korlátozzuk egyelőre a régi magyar tudománytörténeti kutatásokat vagy egyes régebbi külföldi nyelvészek értékelését, de semmiképpen ne hagyjuk továbbra is parlagon azt a területet, amely számunkra a legkövetkező legfontosabb problémákat veteti föl.

2. Noha a mostani értekezlet távolról sem elegendő arra, hogy e nagyon aktuális értékelő feladatnak akárcsak egy számottevőbb részét is elvégezze, nem volna helyes, nem volna mostani tárgyunk szempontjából célirányos, ha a hazai nyelvtudomány újabb fejlődésének a kérdéseit megkerülnénk.

Aki konkrét anyag alapján csak egy kicsit is ismeri nyelvtudományunk utóbbi évtizedeinek fejlődését, annak a számára nem lehet vitás, hogy a megtett út egészében erősen emelkedő irányzatú. A felszabadulás után számunkra megteremtődött kedvező lehetőségek folytán a Horthy-korszak nyelvtudományát sok tekintetben messze magunk mögött hagytuk, s elsősorban az utóbbi fél-egy évtizedben mind a tematika, mind a módszer, mind pedig a társadalmilag hasznosság válás terén sokat haladtunk előre. Erről a fejlődésről a nálunk járt, illetőleg a hazai viszonyainkat ismerő külföldi nyelvészek közül többen is igen elismerően nyilatkoztak.

Ez azonban az éremnek csak az egyik oldala. A másik oldalon ott áll két súlyos tényező. Az egyik az, hogy a marxizmus nyelvtudományi alkalmazása terén nagyon vontatott volt a fejlődésünk, s néhányak tudatos próbálkozásai mellett nyelvészetünk egészét ma sem hatja át elegendő mértékben és elevenen érvényesülő vezérelvként a dialektikus és történelmi materializmus szelleme. A másik az, hogy a magyarországi nyelvtudomány — ahogy azt a vitaindító referátum helyesen elemzi — több vonalon elmaradt a nemzetközi nyelvtudomány újabb fejlődésétől: egyes új irányzatok nálunk nem is igen váltak ismeretessé, így hasznosításukról vagy legalábbis egyes pontokon való felhasználásukról szinte egyáltalán nem is beszélhetünk. A marxista nyelvtudomány kérdésére még kitérek, egyelőre azonban az utóbbi problémához fűznék néhány megjegyzést.

Bizonyos elmaradásunknak nyilvánvalóan objektív okai vannak. Gyökerei minden bizonnyal a Horthy-korszak politikai-tudománypolitikai állapotaiba nyúlnak vissza: a más népekkel való ellenségeskedés, az „egyedül vagyunk” szemlélet stb. nacionalista-soviniszta megnyilvánulásainak tudományos vetületeihez vezetnek. Része lehet az elmaradásban a második világháború utáni világpolitikai helyzetnek, amely számunkra egy időre bizonyos elzárttságot eredményezett, s amelynek legalábbis részben függvényei lettek olyan jelenségek, mint a nemzetközi kiadványok nehéz beszerezhetősége, elsősorban a fiatalabb nyelvészemzedék nyelvtudási korlátozottsága stb. Kedvezőtlen hatással lehetett a nyelvtudományunk sajátos fejlődése folytán keletkezett és régóta fennálló bizonyos idegenkedésünk az elvi igényű, általános jellegű kérdésektől, amelynek például egyik jellegzetes, külföldi viszonylatban szinte példátlan tünete, hogy évtizedeken át egyetlen általános nyelvészeti művet sem fordítottak le magyarra. És az okok között alighanem föl kell említenünk a szakmai önképzés, a szakirodalom olvasása terén való hiányosságokat: én mint szerkesztő is nagyon gyakran tapasztalom, hogy a szerzők jelentékeny része — nyilván a sok irányú foglalkoztatottság miatt is — még a hazai nyelvtudományi irodalmat sem tudja megfelelően követni, nemhogy a fontosabb nemzetközi irodalommal foglalkozniék (bár az utóbbi téren mostanában mintha bizonyos javulás jelei látszanának).

Noha a nemzetközi színvonaltól való elmaradásunk még így is csak egyes részterületeken erősebben feltűnő, nyelvtudományunk egészében is érezhető a hatása. Saját tapasztalatomból is többszörösen meggyőződtem arról, hogy még a hazai nyelvtudomány olyan újabban szépen fejlődő ágazatainak vonatkozásában is, mint a dialektológia vagy az irodalmi nyelv kutatása, bőven van mit tanulnunk, van mit hasznosítanunk a külföldi módszerekből, eredményekből.

3. Ilyen és hasonló okok vezetnek oda, hogy ha lehet, sőt kell is azon vitatkoznunk, hogy az idealista (vulgármaterialista, objektív idealista stb.) alapon álló nyugati nyelvtudományi irányzatokból mi hasznosítható saját továbbhaladásunk számára, és mi nem, az aligha lehet vitás, hogy a strukturalista nyelvtudományi irányzatokkal alaposan meg kell ismerkednünk, és a belőlük felhasználható módszert nyelvtudományunk továbbfejlesztésére kell fordítanunk. Ebből a szempontból igen fontos elvi segítséget jelentenek számunkra a szovjet nyelvtudományi határozatok, amelyek nemcsak az ottani viszonyokat tekintve látszanak helyeseknek, hanem a mi jelenlegi helyzetünk megítélését is nagymértékben megkönnyíthetik.

A szovjet határozatokkal kapcsolatban egy — véleményem szerint rend-

kívül fontos — dologról föltétlenül szólni kell. A szovjet osztályhatározat és a szovjet elnökségi határozat első tekintetre nem tükröz teljesen azonos fel-fogást; ilyen észrevételt már hallottam néhányat, sőt egyesek ebből bizonyos következtetéseket is hajlandók levonni. Viták — tudjuk — a Szovjetunióban is folynak a strukturalista nyelvészeti irányzatok problémakörében; a kérdéses határozatok azonban szerintem nem ingadozók, nincs köztük semmiféle disz-harmónia, sőt kerek egészükben nagyon is világos és egyértelmű állásfoglalást tükröznek. Az említett problémát nyilvánvalóan az szülte, hogy az osztály-vezetőségi határozatok elsősorban elvi-ideológiai szempontból, a nyelvtudo-mány fejlődésének általános perspektívájában tárgyalták a strukturalista irányzatok kérdését, az elnökségi határozat pedig ezeket a kérdéseket már magától értődően nem ismételte meg, hanem az anyagi befektetések miatt is hatáskörébe tartozó gyakorlati tennivalókra összpontosított.

Visszatérve a hazai problémákra, úgy vélem, hogy a mellett az általános meggondolás mellett, mely szerint az új nyelvtudományi irányzatokból minden téren fel kell használnunk annyit, a m e n n y i a b e h a t ó m a r-x-i-s-t-a kritika próbáját kiállja, különösen két terület látszik olyannak, ahol lényegesebb eredményeket várhatunk: az egyik a kibernetika, a fordítógépek, információs műszerek szerkesztéséhez való nyelvészeti hozzá-járulás, a másik a leíró nyelvtan módszereinek tökéletesítése.

Az elsőhöz csak annyit jegyeznek meg, hogy a szovjet világhatalomnak és a mi kis országunknak a kibernetika iránti igényei, illetőleg az e téren való anyagi lehetőségei aligha lehetnek azonosak, és ilyen vonatkozásban valami maximalizmusba esni éppoly kevésbé volna helyes, mint az ilyen irányú kutatásoktól elzárkózni. E közvetlen gyakorlati, technikai célokat szolgáló kutatásoknak a megfelelő szerényebb keretek között való megszervezése és megindítása mindenestre nem igényel különlegesebb előzetes ideológiai vitákat, és ma már aligha tűr további halasztást.

A leíró nyelvtanba átvehető strukturalista módszerek az elkövet-kező években még n a g y o n a l a p o s m e g v i t a t á s t i g é n y e l n e k, részben az itt felmerülő elvi-ideológiai problémák miatt, részben gyakorlati szempontból, az anyanyelvi műveltség terjesztése, emelése kérdéskörének viszonylatában. E téren természetesen nemcsak elméleti meggondolásokra van szükség; a felhasználhatóság módját és mértékét ugyanis végeredményben a gyakorlatban való tapasztalás, az erről vagy arról való megbizonyosodás dönt-heti el. Igen helyes lenne, ha strukturalista szemléletű és módszerű magyar leíró nyelvtannak (legalábbis valami kisebb igényű, terjedelmű leíró nyelv-tannak) az előállítására közelesen akadnának vállalkozók, próbálkozók, hogy konkrét, kézzelfogható összehasonlítási lehetőség nyíljen az úgynevezett „hagyományos” nyelvtannal való egybevetésre, egyik vagy másik módszer hibáinak vagy erőnyeinek lemérésére. Itt természetesen a n y e l v t a n e g é s z é r e kell gondolnunk, nem csupán egy kis, kiragadott részlettel való foglalkozásra, mert az utóbbi magától értődően s e m e r r e s e m b i z o - n y í t h a t. Az esetleges jó példa azonban meggyőzőbb lehet minden szóban való bizonygatásnál. — Vannak persze olyan vonatkozások, amelyeket minden különösebb elméleti vita vagy további konkrét tapasztalás nélkül is hasznosít-hatunk. Ilyen például a strukturalista morfológia sokrétű aprólékosággal ki-idolgozott módszere, amely a mi alaktani vizsgálatainkat megtermékenyítheti, kiszélesítheti; ilyen a szinkrón nyelvi tények rendszerszerű vizsgálatának gyenge; ilyen az egzakt, pontos kategorizálásra, meghatározásra való törekvés;

és ilyen nem utolsósorban a matematika bevonulása a nyelvészeti vizsgálatokba, a statisztikai módszerek alkalmazása, amelyre különben az utóbbi évek magyar nyelvtudományában is egyre több példa akad, s amelynek jelentőségét a jövő szempontjából is igen nagyra lehet értékelnünk.

A mi értelmünkben vett nyelvtudománynak vannak olyan területei, ahová a strukturalizmus nyugaton sem hatolt még be erőteljesebben. Ilyen például a nyelvjáráskutatás. A tavalyi belgiumi nemzetközi nyelvjáráskutató kongresszus megmutatta, hogy a világ legtöbb részén a dialektológiát ma is az úgynevezett „hagyományos” elvek és módszerek alapján művelik, s a strukturalista irányzatokkal kapcsolatban legföljebb csak kezdeti próbálkozásokról beszélhetünk.¹ Ezt csak azért említem, nehogy az a látszat kerekedjék, miszerint a strukturalizmusnak valami adott, kikristályosodott formája a nyugaton művelt nyelvtudományban már minden területre vonatkozóan adva van, és csak a mi hibánk, hogy még nem ismerjük azt.

4. Van persze a strukturalista irányzatoknak számos olyan vonása, jellegzetessége is, amelyet semmiképpen sem tehetünk magunkévá. Ez logikusan következik abból a tényből, amit „A szovjet nyelvtudomány elmélete” című probléma-elaborátum bevezetése így fogalmazott meg: „a strukturalista irányzatok általános nyelvészeti koncepciójának eszmei alapjai nem egyeztethetők össze a marxista tudományos világnézettel s a marxizmus módszerének alkalmazásával a nyelvtudományban”. — Az elfogadhatatlan strukturalista tételek közül én itt csak egyet emelnék ki, azért, mert a kérdést nyelvtudományunk jövő fejlődése szempontjából döntő jelentőségűnek tartom.

Arról van szó, hogy a strukturalizmus elméleti alapjai és jórészt gyakorlati megvalósulásai is a nyelvtudomány körének hatalmas méretű leszállítását, a kapcsolatos társadalomtudományoktól való elszékelését és egzakttá, bizonyos szempontból öncélúvá tételét eredményezték. A cseh Hála professzor bizonyára túloz, amikor a régi prágai iskolát bíráló nevezetes cikkében a strukturalizmusnak ezt a vonását a burzsoáziának a tudományokat elvonatkoztatató, a nép számára érthetlenné tevő törekvésével hozza kapcsolatba. Az azonban aligha vitatható tény, hogy a strukturalizmusnak a nyelvi rendszert mindentől függetlennek tekintő, csak önmagában vizsgáló felfogása óriási veszélyeket rejt magában a nyelvnek a társadalommal és a nyelvtudománynak az élettel való kapcsolata megszüntetésének irányában. Hogy ez a veszély — minden ellenkező állítással szemben — nem mondva csinált, hanem konkrét valóság, arra a szovjet akadémia nyelv- és irodalomtudományi osztályának vezetősége nagyon világosan és nagyon helyesen mutatott rá határozatában: „A strukturalizmus saját filozófiai alapokkal rendelkezik, saját nézete van a nyelv természetéről, s az egyetlen nyelvtudomány monopol jogára tart igényt. A strukturalizmus és a hozzá közel álló glosszematika vezérei az általuk alkalmazott módszereket helyesnek és elegendőknek tartják ahhoz, hogy velük a nyelv minden oldalát és a nyelvi jelenségek lényegét megmagyarázzák. Ez az irányzat aktívan behatol a nyelvtudomány ismeretelméleti alapjainak területére, igyekszik más módszerek helyébe a strukturalizmus módszerét becsempészni és univerzálissá tenni. A struktura-

¹ Az e felszólalás elhangzása utáni időben, 1961. április első felében megtartott firenzei nemzetközi nyelvész-kongresszus ugyanezt a képet mutatta a névtudomány területén is.

lista eszmék kiterjesztésének általános alapján kísérletek történnék arra, hogy az egész nyelvtudományak a strukturális elemzéssel való azonosítása és minden más nyelvvizsgálati aspektusnak a nyelvészeti területéről az ún. metalingvisztikához való utalása útján új meghatározását adják a nyelvtudomány lényegének. A strukturalizmus elterjedését külföldön, főleg Amerikában híveinek a hagyományos nyelvészet elavultságáról szóló kijelentései kísérik. Strukturalista módszerekkel cserélik fel a nyelvtudomány általános metodológiáját. A nyelvészet problematikája rendkívül összezsugorodik; kiesnek belőle mindazok a problémák, amelyek a nyelv társadalmi természetéből, a társadalom fejlődésével való összefüggéséből adódnak, nyelv és gondolkodás kapcsolatának, az irodalmi nyelvnek és stílusainak, a nyelv társadalmi rendeltetése által meghatározott formájának problémája és még sok egyéb.”

Világos, hogy a strukturalizmusnak ezek a marxizmussal gyökeresen szembenálló, következőképpen alapvetően helytelen nézetei elfogadásuk esetén szétrombolnák nyelvtudományunkat, és elsősorban a z o k a t a v i v m á n y o k a t s e m m i s í t e n é k m e g, amelyeket a hazai nyelvtudomány jórészt a marxizmus megtermékenyítő hatásaként és — azzal szoros összefüggésben — az élet követelményeinek eleget téve a felszabadulás óta elért. Ezen a téren — mint több más, most nem érintett területen is — semmi elvi vagy gyakorlati engedményt nem tehetünk: nyelvtudományunknak továbbra is elsőrendű kötelessége kell hogy legyen a nép anyagi és szellemi kultúrájával, annak történetével és jelenével való eleven kapcsolata, a történettudománnyal, az irodalomtörténettel, a néprajzzal és más társadalomtudományokkal való együttműködése. Általában a nyelvnek mint társadalmi és történeti terméknek a tanulmányozását elvetni, következőképpen a nyelvtudománynak alapvetően vagy legalábbis tekintélyes részben társadalomtudományi jellegét, a nyelvtörténet létjogosultságát stb. tagadni alighanem kimeríti a marxizmussal való szembe fordulásnak, illetőleg a marxizmus revíziójának a tényét. Efféle dolgokba azonban a nyelvtudomány területén sem mehettünk bele. De még a nyelvtudomány nagy egészén belül a strukturalizmus által elismert részlegben, a grammatikai leírás kereteit tekintve sem nyugodhatunk bele abba, hogy a nyelvész feladata kimerüljön a nyelvi kategóriák felismerésében és meghatározásában; — a nyelvi rendszer és a nyelvi elemek felhasználásának módja, a stilisztika, a nyelvművelés stb. kérdésköre igenis a nyelvtudomány keretein belül és a nyelvész feladatain belül helyezkedik el. Ha ezt nem így vallanánk, a nyelvtudomány l e g f ő b b t á r s a d a l m i h a s z n a : az anyanyelvi műveltség emelésében, terjesztésében betöltött szerepe alól húznók ki a talajt.

Meg szeretném jegyezni, hogy az újabb időkben már Nyugaton, sőt Amerikában is egyre erősödik az az irányzat, amelyik a nyelvtudománynak a korábbi egyoldalú, leszűkített strukturalista értelmezését elveti, s a strukturalizmusnak az úgynevezett „hagyományos nyelvészet”-tel és a nyelvtörténettel való szintézisét készíti elő és munkálja ki. Jó lenne, ha ezekre a mozzanatokra fokozottan fölfigyelnénk, és nem a strukturalista irányzatok már t ú l h a l a d n i l á t s z o t t, m e r e v f o r m á i h o z mennénk vissza (mint ahogy erre az utóbbi időben már sajnos volt egy-két példa).

5. Befejezésül még egy kérdést érintenék röviden.

Azt hiszem, elvitathatatlan dolog, hogy a magyarországi nyelvtudomány továbbfejlődésének egyetlen lehetséges útja a m a r x i z m u s t a l a j á n vezet. Igaz, hogy ezen az úton még közel sem eléggé határozottak a lépéseink,

de az út két szélső pólusa: a marxizmus—leninizmus filozófiája mint kiindulási alap és a marxista nyelvtudomány művelése mint végcél szilárdan adva van számunkra.

E cél elérése érdekében természetesen föl lehet használnunk a nem marxista filozófia gyökeréről fakadt nyelvtudományi irányzatoknak, elsősorban a strukturalizmusnak a pozitív elemeit is, mert ezek alkalmasaknak látszanak egyrészt a nyelvtudomány módszereinek továbbfejlesztésére, másrészt gyakorlati technikai feladatok megvalósítására, és mert ezen irányzatok megismerésének a mi fejlődésünket, a mi viszonyainkat tekintve fokozott jelentősége lehet. Vigyáznunk kell azonban, nehogy ezen a ponton bizonyos a r á n y t é v e s z t é s vagy éppen ú t t é v e s z t é s hibájába essünk. Arra gondolok konkrétan, hogy a marxista nyelvtudományt továbbfejleszteni, illetőleg egészében felépíteni ilyen „negatív” úton, az idealista gyökerű elméletek marxista kritikája és pozitív elemeinek kiszűrése révén egyedül nem lehetséges; sőt aligha valószínű, hogy a marxista nyelvtudomány előbbrevitelének ez az eljárás mód volna a legfontosabb módja és eszköze. A hazai nyelvtudomány aktuális feladatainak szempontjából ideiglenesen talán megfelelőnek látszhatnak, hogy a marxizmus és a nyelvtudomány kérdése majdnemhogy teljesen leszűkült a strukturalizmussal kapcsolatos állásfoglalás körére. De az már föltétlenül aggasztó lenne, ha a marxista nyelvtudomány továbbfejlesztésének útján ezután már csupán a strukturalizmus körül forognánk, feladatainkat csak kizárólag a strukturalista nézetek, módszerek marxista szempontból negatív vagy pozitív elemeinek a válogatásában látnánk. Ennél sokkalta többre, a marxizmus útmutatásának „pozitív”, hogy úgy mondjam: első kézből való felhasználására van szükség, amely a Szovjetunióban az ismert tudománytörténeti nehézségek, zökkenők ellenére egészében mégiscsak kibontakozó marxista nyelvtudomány segítségével túl a saját alkotó erőfeszítéseinket kívánja meg. Úgy hiszem, nagyobb távlatokat, illetőleg a végső célt tekintve ez az állhatatos, kemény munka a magyar nyelvtudomány legelsőrendű, fő feladata.

IMRE SAMU

Telegdi elvtárs az előadás során beszélt az összehasonlító-történeti módszerről, valamint az újabb nyelvészeti irányzatokról, ezek pozitívumairól, negatívumairól. Az én felszólalásom elsősorban az összehasonlító-történeti módszerhez, pontosabban a lényegében ezen a módszeren alapuló hazai magyar nyelvtudományhoz kapcsolódik. Azaz: a mögöttünk álló mintegy jó háromnegyed évszázadnyi időszak magyar nyelvtudományának néhány — véleményem szerint — jellemző vonására szeretnék rámutatni.

Az összehasonlító-történeti módszer kialakulásának jelentőségéről itt nem szükséges beszélni. Bőségesen elegendő emlékeztetni a nyelvészeti kérdésekben kiválóan jártas Engelsnek az Antidürringben olvasható ismert soraira: „»Az anyanyelv anyaga és formája«... csupán akkor érthető, ha létrejöttét és fokozatos fejlődését követjük, ez pedig nem lehetséges először az anyanyelv elhalt formáinak, másodsor az élő és holt rokonyelveknek figyelembevétele nélkül” (Bp. 1948. 304). A marxizmus egyik nagy klasszikusának ezen a nyilatkozatán érdemes legalábbis elgondolkoznia minden mai, marxista

igényű nyelvésznek is, annál inkább, mert a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Elnökségének nemrég közzétett értékelése lényegében azonos Engels véleményével.

Rátérve a magyar nyelvtudományt érintő megjegyzéseimre, bevezettképpen először is az említett irányzatra vonatkozó kritika módszerbeli kérdéseiről kívánok néhány szót szólni. Mindenekelőtt azt szeretném hangsúlyozni, hogy ha akár a magyar nyelvtudomány egészét, akár annak egyes részterületeit akarjuk bíráló alá vetni, az illető területet összefüggéseiben, fejlődésében kell néznünk. Szilárd meggyőződésem ugyanis, hogy a magyar nyelvtudománynak az az irányzata, melyet nyelvészeink zöme ma is képvisel, bár folytonosságában visszavezethető a múlt század utolsó évtizedeig, legalábbis Simonyi felléptéig, elvi-módszertani tekintetben ma semmiképpen sem azonosítható nemcsak Simonyi korabeli állapotával, hanem még a két világháború közöttivel sem. Tematikáját tekintve pedig a mai kor, elsősorban az utóbbi évtized alapvetően más, s a kritika szempontjából ez szintén nem elhanyagolható tényező. Nem volna nemcsak méltányos, hanem célirányos és eredményekkel kecsegtető sem, ha mai nyelvtudományunk kritikája kimerülne mondjuk Humboldt, Paul, Wundt vagy akár Saussure tanításainak bármilyen alapos és mélyreható, marxista igényű elemzésével, s ezeknek az elemzéseknek az eredményeiből közvetlenül akarnánk lemérni mai nyelvtudományunk állapotát. Mai nyelvtudományunk helyzetét, erőnyeit és hibáit csak úgy lehet konkrétan felderíteni, a követendő, a mostaninál helyesebb, nagyobb és jobb eredményeket ígérő utakat csak úgy lehet kijelölni, ha elsősorban mai nyelvtudományunk elveit, módszereit, témáit és legelsősorban ezen elvek és módszerek érvényesülésének tárgyait az egyes konkrét műveket vesszük vizsgálat alá, természetesen a nyelvtudomány legújabb eredményeinek ismeretében. Nálunk — sajnos — éppen ezen a téren történt eddig vajmi kevés, egyes konkrét művek elvi-ideológiai, marxista bírálata ritka, mint a fehér holló — ahogy ezt már Tamás Lajos is megállapította (III. kongr. 1).

Térjünk azonban vissza Telegdi elvtárs előadásához! Ó a hagyományos irányzat egyik legnagyobb negatívumaként említette a leíró munkálatok szinte teljes elhanyagolását, lebecsülését. Ez a megállapítás teljes mértékben érvényes a hazai magyar nyelvtudományra is, — de csak a felszabadulás előtti időkig. 1927-ben állapította meg Gombocz a következőket: „Kétségtelen, hogy az utóbbi évtizedekben nyelvtudósaink érdeklődését szinte kizárólag a magyar nyelvtörténet és a finnugor nyelvhasználat problémái kötötték le” (MNY. XXIII, 1). Majd ugyanitt így folytatja: „... a tudományos leíró nyelvtan ma is a pium desideriumok közé tartozik. Pedig nemcsak a magyar iskolának volna szüksége jó leíró nyelvtanra, hanem a magyar nyelvtudománynak is: a mai magyar köznyelv és irodalmi nyelv rendszeres és tüzetes leíró nyelvtanának megírása legsürgősebb és legfontosabb feladataink közé tartozik”. Gombocz megállapításának igaz voltában nincs okunk kételkedni, sőt azt is tudjuk, hogy ez a kép nem szorul lényeges módosításra 1950-ig. Gombocz maga elvileg tehát fontos és tudományos feladatnak tartotta a leíró nyelvvizsgálatot, a rendszeres és tüzetes nyelvtan elkészítését, de hogy gyakorlatilag sem ő, sem más nyelvtudósunk nem vállalkozott erre a munkára, abban benne van a leíró munkálatok tudományos értékéről vallott felfogásuk, ami viszont nyilvánvalóan a hagyományos irányzat túlzottan történeti beállítottságának az eredménye. Aligha lehet mással, mint a leíró jellegű munkálatok lebecsülésével vagy legalábbis a történeti jellegű stúdiumoknál kevesebb-

re értékelésével magyarázni azt a tényt is, hogy ebben az időben nem folytak tudományos igényű értelmező szótári munkálatok, nem igen folytak írói-költői nyelvi vizsgálatok, sőt még csak az Európa-szerte végzett nyelvatlaszmunkálatok sem. Mégcsak az az érv sem lehet egészen helytálló, hogy ezek a tények esetleg a mostoha anyagi körülményekre vezetendők vissza, mert a legalábbis bizonyos szempontból történeti jellegű nagyszótár munkálataira, ha nem is csurrant, de cseppent.

Ebben a tekintetben alapvető változás következett be a felszabadulás után, elsősorban a Nyelvtudományi Intézet megalakulásával, azaz a tervszerű, a legalábbis részben irányított, az egész nemzet kulturális felemelkedésének szempontjait is szem előtt tartó tudományos kutatómunka megindulásával. Ebben az időben — érthető módon — ugrásszerűen előtérbe kerültek a leíró jellegű munkálatok. Mindenki előtt ismeretes, hogy intézetünk legfontosabb tervmunkái között szerepel „A mai magyar nyelv rendszere” c. tervmunka, vagyis a leíró nyelvtan, az értelmező szótár, a magyar nyelvjárások atlasza, a távolabbi terveinkben benne van egy nagy, tüzetes magyar nyelvtan, egy szinoníma szótár készítése, ami szintén szinkrón jellegű munka. S mivel véleményem szerint szinkrón jellegű vizsgálatokat nemcsak a mai nyelven lehet végezni, hanem lehet, és kell is nyelvünknek egy-egy régebbi keresztmetszetét is, én leíró jellegű munkának tekintem — pl. a Bécsi kódex készülő nyelvtani adattárát és a Petőfi-szótárt is. A leíró jellegű munkálatok lebecsülése, elhanyagolása vagy akárcsak háttérbe szorítása tehát elsősorban a Nyelvtudományi Intézetre, mint a magyar nyelvészeti kutatások legjelentősebb központjára ma egyáltalán nem jellemző, de nem jellemző a magyar nyelvtudomány egészére sem. S intézetünk igazgatója, Németh Gyula akadémikus nem minden alap nélkül beszélt nemegyszer a történeti jellegű kutatásoknak az intézetben való nagymérvű háttérbe szorulásáról. Én a magam részéről helyesnek és szükségesnek tartom a leíró jellegű munkálatok ilyen mérvű előre nyomulását is, de — és ezt nagyon szeretném hangsúlyozni — végzetes hibának tartanám, ha most ellenkező vélelmet esve, a szükségesnél jobban és tervszerűen elhanyagolnánk a történeti kutatások bármely ágazatát. Ez mindenképpen kárára válnék nyelvtudományunknak, s magának a leíró nyelvészettnek is.

Felmerülhet a kérdés, hogy a leíró jellegű témák kétségtelen előtérbe kerülésével mennyire tudott lépést tartani a szigorúbb értelemben vett leíró módszer. Ez valóban alapvető kérdés elsősorban a nyelvtani munkálatok szempontjából, s itt is — úgy gondolom — főképpen az alaktanban. Én úgy látom ugyanis, hogy az alaktan területén fejlődött lelassabban a leíró módszer, az erősen történeti beállítottságú szemléletmód, sőt a teljesen történeti szemléletű terminológia hagyománya itt a legerősebb nálunk. Úgy hiszem azonban, hogy most készülő leíró nyelvtanunk ezen a téren is jelentős lépéseket tett előre. Az persze valószínűnek látszik, hogy több területen, elsősorban a formai elemzések kiszélesítését illetően még hagy bizonyos kívánni valókat maga után. Meg vagyok győződve arról, hogy éppen ezen a területen a strukturális módszerek egyikét-másikát, a strukturális meghatározásokat gyümölcsözően alkalmazhatjuk, segítségünkkel érhetünk el majd új és értékes eredményeket, s ezek elől elzárkózni nem lenne helyes, és nem is szabad.

Térjünk azonban vissza a nyelvtörténeti kutatásokhoz! Tudományos szempontból — mint már mondtam — én a nyelvtörténet intenzív művelését elengedhetetlenül fontosnak tartom. Sőt arról is meg vagyok győződve, hogy

a nyelvtörténeti ismereteket módjával még a középiskolai oktatásban is fel lehet és fel is kell használni. Én magam tanárkodtam egy ideig, s így gyakorlati tapasztalatok alapján állítom, hogy az effajta próbálkozásaimat mindig a tanulók legnagyobb érdeklődése kísérte. S nem hiszem, hogy az ilyen jellegű megjegyzések ne segítenék elő azt, hogy a tanulóiban helyesebb kép alakuljon ki a nyelv életéről, fejlődéséről, változásáról.

Mint már Gombocz megjegyzéseiből is láthattuk, a felszabadulás előtti évtizedekben nyelvtudósaink érdeklődése szinte kizárólag a történeti jellegű stúdiumokra irányult, nyugodtan mondhatjuk, hogy ezeken belül is elsősorban a hangtörténetre és az etimológiai kutatásokra, valamint e két stúdiumot mintegy összesítő névtani kutatásokra. Ezen a téren érték is el igen számottevő eredményeket, bár éppen a hangtörténeti kutatások terén nem lebecsülendő korlátot jelentett, hogy a kutatások szinte kizárólag az ómagyar korra irányultak, s hogy nyelvünk fejlődését ebben a korszakban túlságosan is egyvonalúan képzelték el, kevésbé számoltak a nyelvben meglévő társadalmi, történelmi, gazdasági indítékú elkülönülésekkel, a lehetséges földrajzi, területi tagolódással. A régebbi hangtörténeti vizsgálatok ilyen jellegét, illetőleg az azóta bekövetkezett módszerbeli fejlődést világosan látjuk, ha összehasonlítjuk pl. Gombocz Hangtörténetét Bárceziéval. Az összehasonlítás talán nem jogtalan, még akkor sem, ha minden bizonnyal igaz is az, amit Bárcezi mond a Deméval folytatott vitájában, hogy ti. Gombocz felfogása nem tükröződik hűen ebben a munkában. Az mindenestre tény, hogy Gombocznak ebből a munkájából az tűnik ki, mintha ő nyelvünk fejlődését túlságosan is egységesnek, problémamentesnek vette volna. Bárcezinál már nem így áll a helyzet. Nála már a szálak több helyről futnak össze, keresztezik egymást, összehonyolódnak. Úgy valahogy, ahogy a nyelvben is történik. S a mai hangtörténeti kutatásokra már ez a dialektikus szemléletű módszer a jellemző, mai hangtörténeti kutatásaink már általában figyelembe veszik a nyelvet beszélő nép történetét is.

Minden bizonnyal összefüggésben van az előbb említett szemléletmóddal az is, hogy ebben a túlzottan is történeti érdeklődésű korszakban pl. nyelvjárásaink történetének vizsgálatára nem került sor, legfeljebb szerény próbálkozások történtek abban az irányban, hogy bizonyos nyelvi tényeket nyelvjárásai eredettel magyarázzanak. A legutóbbi évtized éppen ezen a téren is jelentős változást hozott, s ma már olyan kiváló, valóban a dialektikus vizsgálat jegyeit magán viselő, elvi-módszertani szempontból is előre mutató munkákkal rendelkezünk, mint pl. Benkő Loránd Magyar nyelvjárástörténete és Papp László ismert két szép tanulmánya.

Aligha véletlen, hanem minden bizonnyal az erős hangtörténeti érdeklődés következménye az is, hogy pl. az etimológiai kutatások terén a felszabadulás előtti időkben szinte kizárólag az elsődlegesen hangtani problémákat felvető jövevény-, illetőleg finnugor eredetű szavak kutatása folyt, s meglehetősen elmaradt a belső keletkezésű szavak vizsgálata, a szótörténet kérdéseivel való foglalkozás. (Az etimológiai, hangtörténeti kutatások számos olyan fogyatékoságáról, amelyek a hazai ilyen irányú kutatásokban is fellelhetők voltak, ír pl. Szerebrennyikov „A nyelvtudomány összehasonlító-történeti módszerének fogyatékoságairól” c. cikkében; magyarul NyIK II/2. sz. 12—23; valamint Zsirai: I. OK. I, 41—45. Az ő érveik megismétlésére nem térek ki.)

Mint már említettem, a felszabadulás utáni időkben a nyelvtörténeti kutatások bizonyos mértékig háttérbe szorultak. Ez a tény maga — bár-

mennyire szükséges és helyes is — önmagában véve negatív jellegű tényező. Megemlíthetjük azonban egy másik, már határozottan pozitív vonását is e kornak, még pedig azt, hogy a nyelvtörténeti kutatások ágazatai kiszélesedtek, megszínésedtek. Olyan igen jelentős tudományágak lendültek hatalmasat előre, mint pl. a történeti nyelvjáráskutatás, az irodalmi nyelv történetének vizsgálata, s ezek minden bizonnyal termékenyítőleg fognak visszahatni az egyéb irányú kutatásokra is.

Az általam vizsgált, ún. „hagyományos” irányzat a múlt század végén, s részben e század elején igen jelentős eredményeket mutathat fel a magyar nyelvtudományban. Ekkor készültek el olyan fontos, ma is igen gyakran forgatott művek, mint pl. a NySz., az OklSz., a MTsz., a TMNy., Simonyi monográfiái a határozószókról, a kötőszókról, a jelzőkről, Budenznak a magyar nyelvtörténeti kutatásokat is felfrissítő összefoglalásai. Egészen más képet mutat viszont a két világháború közötti időszak. Ebben az időben szinte kizárólag csak részletkutatások folynak, a számottevő szintézisek elmaradnak, még az oly jelentős etimológiai kutatások terén is (a Gombocz—Melich-féle szótár torzóban maradt); a hangtörténeti kutatások összegezése pedig a már említett Gombocz-féle jegyzet. Szinte csak Klemm Magyar Történeti Mondattana az egyetlen jelentős összegező munka. Az erre a korra annyira jellemző sajátosság, az elért eredmények összegezésére való törekvése hiányának az okát nyilván érdekes volna kielemezni. Szerintem ebben erős szerepet játszott az akkori nyelvtudomány öncélú, erősen pozitivistá jellegű szemlélete.

Úgy látom, hogy ma a pozitívizmus már nem jellemző vagy uralkodó vonása nyelvtudományunknak, sőt az öncélúság korlátait is sikerült szétfeszítenie, amit elsősorban a gyakorlati étellel való kapcsolata, a nyelvtudomány eredményeinek gyakorlati jellegű felhasználása mutat. Szintén Gombocz állapította meg 1927-ben, említett cikkében az iskolai nyelvtanítással kapcsolatban a következőket: „Régebben nyelvtaníróink a nyelvtudósok sorából kerültek ki; *Riedl Szende, Szvorényi, Simonyi* és *Szinnyei* javarészt saját tudományos búvárkodásaik eredményét értékesítették nyelvtanaikban, s az átvett anyag helyesbítése, kiegészítése is mindenkor módjukban állott. Manapság, a tankönyvgyártás korában, igen tág lelkiismerettel olyanok is vállalkoznak nyelvtanításra, akik a magyar nyelvtudomány területén sohasem végeztek önálló kutatásokat, módszertani kérdésekkel nem foglalkoztak, sőt nem egyszer az alapvető grammatikai fogalmakkal sincsenek tisztában” (i. h.). De hasonlókat állapíthatunk meg a nyelvtudomány gyakorlati felhasználásának egy másik területéről, a nyelv műveléséről is. A magyar nyelvtudománynak az az ágazata, amely Simonyi korában és az ő kezében valóban az anyanyelvi műveltség ápolását és fejlesztését szolgálta, a második világháborút megelőző időkben néhány hangoskodó, a nyelvtudománnyal vajmi kevés kapcsolatban levő sarlatán kezében a sovinizmus és a faji felsőbbrendűség hirdetésének melegágyává lett — ahogy erre Lőrincze Lajos is rámutatott az 1951 decemberében tartott előadásában (I. OK. II, 405—6). Meggyőződésem persze, hogy a sovinizmus, a faji gőg nem szükségszerű velejárója a hagyományos irányzatnak, de az említett kor magyar nyelvtudósainak nagy része lebecsülte vagy legalábbis nem becsülte eléggé az ún. alkalmazott nyelvtudományt, annak aktív művelésétől tartózkodva, elfajzásai ellen szavukat alig hallatva, ha közvetve is, hozzájárultak ahhoz, hogy egyesek a tudománnyal ugyan semmi kapcsolatban nem levő, de az akkori uralkodó osztály szándékainak, céljainak nagyon is megfelelő irányt adjanak ennek a területnek. (Csak

mellékesen jegyzem meg, érdekes volna a nyelvtudomány más területeinek hasonló jellegű vizsgálata is, azaz annak felmérése, hogy nyelvtudósaink politikai magatartása hogyan tükröződik egy-egy tudományág gyakorlatában, de ezt most nem tartom feladatommak.)

A felszabadulás után a nyelvtudomány eredményeinek gyakorlati alkalmazását, a nyelvtudósoknak a gyakorlati élettel való kapcsolatát illetően különösen alapvető változás következett be. Az iskolai és a népszerű magyar nyelvtanok írói között ilyen nevekkel találkozunk, mint Benkő Loránd, Kálmán Béla, Rácz Endre, Temesi Mihály, nem is beszélve arról, hogy ma talán nem is jelenik meg olyan nyelvtankönyv, amelynek a lektorai között ne lennének szakképzett nyelvészek is. Nyelvművelésünk elvi alapjainak, módszereinek megváltozása, viszonylag nagy hatósugara pedig annyira ismeretes, sőt elismert, hogy erről itt külön nem is kell beszélni.

S végül még egy kérdést, amit talán legelőször kellett volna említenem. Simonyitól napjainkig van egy közös jellemző vonása — mégpedig eléggé negatív vonása — az egész magyarországi nyelvtudománynak; ez: az általános nyelvészet alkotó művelésétől való húzódozás, a hazai nyelvtudományi elvek, módszerek elvi, kritikai vizsgálatának a hiánya. Igaz, ennek szükségességét az utóbbi időben többen és sokszor hangoztatták, de ennek deklarációján túl szinte semmi konkrétum sem történt. Ami kevés próbálkozás mégis akadt — pl. Deme László részéről — az sem számottevő ellenvéleményt nem váltott ki, sem helyeslésre, követésre nem talált, hanem a lehető legszerencsétlenebb módon a hallgatás közönyébe fulladt. Én valahogy úgy látom, hogy nyelvészeti munkásságunkban még ma is elég sok az ösztönösség, a rutinszerűség, munkánkban gyakran nem világosan látott, tiszta elvek, hanem inkább ösztönöszerű megsejtések vezetnek bennünket. Ez különösen visszas ma, amikor a nyelvészek politikai-ideológiai műveltségének színvonala, átlagosan jóval magasabb, mint az előző időkben bármikor volt, még akkor is, ha e műveltség színvonala ellen egyes tudományágakhoz viszonyítva esetleg több-kevesebb joggal kifogások is merülhetnek fel. Minden bizonnyal ennek a hazai „hagyomány”-nak az eredménye az is, hogy az újabb nyelvészeti irányzatoknak csak megismerésében is oly igen le vagyunk maradva. Nyelvtudományunknak nagyobb fokú előre lendülése, a marxista nyelvtudomány célkitűzéseinek az eddigieknél konkrétabb, világosabb, határozottabb megfogalmazása, kijelölése — úgy gondolom — elsősorban attól függ, hogy ezeket a fentebb említett hiányokat hogyan és milyen gyorsan tudjuk pótolni. Nagyon sajnálatos például, hogy a Magyarországon művelt nyelvészeti ágak egyikéről sem jelent meg eddig legalább valami olyasféle felmérés, értékelés, mint pl. B. V. Gornungé az *Izvesztijában* (XIX/6, 449—61) az indoeuropisztikáról. Ennek a munkának a mielőbbi elvégzése igen sürgős feladat, s kötelessége mindenkinek képességeihez mérten kivennie ebből a részét. E téren különösen fontos feladat vár a Nyelvtudományi Intézetre, de ezen belül is az általános nyelvészeti csoportra.

Hozzászólásomban elsősorban arra törekedtem, hogy bemutassam néhány vonását annak a változásnak, amely az ún. hagyományos irányzatban a felszabadulás után nálunk bekövetkezett. Hozzászólásom így meglehetősen egyoldalú volt, de úgy gondolom, hogy nyelvtudományunk helyzetéről ilyen vonatkozásban beszélni nem felesleges, erről ugyanis az utóbbi években vajmi kevés szó esett. Végeredményben én a magam részéről úgy látom, hogy ez a változás nem lebecsülendő, nagymértékben pozitív jellegű, s aligha lehet

vitás, hogy ez a dialektikus és történelmi materializmus hatásának az eredménye.

Ez persze távolról sem jelenti azt, hogy én nem látnám helyesnek vagy szükségesnek új módszerek alkalmazását mai nyelvtudományunkban. Meggyőződésem, hogy új kutatási módszerek alkalmazására, kialakítására minden kutatónak törekednie kell, ez erkölcsi kötelessége. Ezek az új módszerek szerintem egyrészt kinőhetnek a hagyományos irányzat módszereinek továbbfejlesztéséből — mert azt hiszem, ez is lehetséges —, másrészt pedig új módszereket kínálnak a strukturalizmus egyes ágazatai is. Ez utóbbiakra vonatkozóan véleményem egyezik a szovjet határozatok célkitűzéseivel. Szerintem is az új irányzatokból alkalmazni kell mindazokat a módszereket, amelyek a nyelvtudomány valamely területén új, az eddigieknél jobb, helyesebb, nagyobb eredményeket hozhatnak. De csak azokat, és csak ott! Új módszerek alkalmazása ugyanis semmiképpen sem lehet öncélú! Akkor, amikor a hagyományos nyelvtudományi elvekhez, módszerekhez való merev ragaszkodást semmiképpen sem látnám helyesnek, hangsúlyozni szeretném azt is, hogy igen veszedelmesnek látnék, és nem tudnék támogatni semmiféle olyan törekvést sem, amely a strukturalizmus bármely ága számára egyeduralmat kívánna biztosítani a nyelvtudományban, és minden egyéb módszert tudománytörténeti relikviának kívánna minősíteni, illetőleg a mai nyelvtudománynak azokat az ágazatait, melyeknek művelése ezeknek az irányzatoknak a módszereivel nem végezhető, ki akarná zárni a nyelvtudomány köréből. Egy efféle törekvést aligha nevezhetnénk marxista jellegűnek, márpedig a mi feladatunk a marxista nyelvtudomány művelése, s mai vitánkunk is elsősorban ilyen irányban kell haladnia.

Nyilvánvaló, hogy csak a strukturális, formális elemzés, a matematikai módszerek alkalmazhatók a kibernetika, a híradástechnika területén, ennek nyelvészeti vonatkozásaiban. Feltétlenül szükségesnek tartom, hogy az ilyen jellegű vizsgálatok nálunk is az eddigieknél sokkal nagyobb szerepet kapjanak — ahogy ezt némileg tükrözi már távlati tudományos tervünk is. Nem lehet vitás, hogy megtermékenyítik ezek a módszerek a szélesebb értelemben vett leíró jellegű vizsgálatokat, elsősorban a nyelvtani kutatásokat, így az eddigieknél mindenképpen nagyobb lehetőséget kell biztosítani folytatásukra.

Nem látom azonban — legalábbis egyelőre, még Telegdi elvtársnak a transformációs elmélettel kapcsolatos fejtegetései után sem —, hogy a strukturális módszerek, nem tekintve a statisztikai vizsgálatokat, amelyeknek gyakorlati értékéről személyes tapasztalatok alapján is meg vagyok győződve, önmagukban mennyire és hogyan alkalmazhatók pl. a diakrónikus vizsgálatokban, mennyire viszik előre annak eredményeit. Nem gondolom, hogy alkalmazhatók volnának pl. a stílusvizsgálatokban, az írói nyelvi, de különösen a jelentéstani kutatásokban. Pedig véleményem szerint a nyelvtudományi vizsgálatok köréből ezeket a területeket aligha lehet kizárni, mert nem gondolom, hogy ezzel közelebb jutnánk a nyelvnek, mint a társadalomban élő emberek érintkezése jobb, alaposabb megismeréséhez.

Hozzászólásomat azzal fejezném be, amit a szovjet akadémia elnökségének határozata is hangoztat, hogy tudniillik a strukturális módszerek alkalmazásának feltétlenül teret kell biztosítani a nyelvtudomány bizonyos területein, ott, ahol ezek az új módszerek eredményekkel kecsegtetnek, de „magától értetődik, hogy a strukturalista módszerek alkalmazása egyáltalán nem pótolhatja a nyelv vizsgálatának a marxista nyelvészetben alkalmazott több

módszerét, és egy cseppet sem csökkenti a nyelvtörténetnek és az összehasonlító-történeti nyelvészetnek a jelentőségét”.

Még egyetlen megjegyzésem volna. Ez Király elvtársnak délelőtt elmondott javaslataihoz kapcsolódnék. Én szintén szükségesnek tartom, hogy az új irányzatokkal minél gyorsabban és minél alaposabban megismerkedhessünk. Ezt nagymértékben előmozdítaná, ha néhány alapvető fontosságú munkát lefordíttatnánk magyarra. Arról, hogy mi a jelentősége annak, ha ezeket a kérdéseket anyanyelvünkön tanulmányozhatjuk, itt nem szükséges bővebben beszélni.

ANTAL LÁSZLÓ

Számomra, aki strukturalista vagyok, őszinte öröm azt látni és hallani, hogy hazánkban végre intézményesen is történik valami a modern lingvisztika érdekében általában, s a nyelvi stúdiumok királya, a strukturalis elemzés érdekében különösen. Igaz, hogy szebb lett volna, ha a magyar nyelvtudomány nemcsak akkor döbben rá ennek a szükségességére, amikor külső impulzusok a kérdés napirendre tűzését már elodázhatalanná teszik, hanem belső fejlődésének eredményeképpen is tesz vagy legalábbis tenni próbál valamit. De örvendetes, hogy egyáltalán idáig eljutottunk.

Ami a strukturalizmust illeti, ezzel kapcsolatban úgy vélem, a legsúlyosabb és még ma is élő félreértés a következőkben foglalható össze: van a kutatóknak egy csoportja, hazánkban is, külföldön is, amely már annyit elismer, hogy a strukturalizmus bizonyos eredményeit fel lehet és fel kell használni, de még mindig azt hiszi, hogy az ilyen apróságoktól eltekintve a strukturalizmus a maga egészében valami veszedelmes, idealista konstrukció, amely alapjaiban és lényegében összebékíthetetlen a marxizmussal. Nézzük meg röviden, tartható-e ez a felfogás. Az kétségtelen, hogy a strukturalizmust polgári tudósok munkálták ki, a burzsoá tudományosság keretei között, ami azt jelenti, hogy világnézetük vagy idealista, vagy legjobb esetben ösztönösen materialista volt. De vessük fel a kérdést, vajon a történeti és összehasonlító nyelvészetet kik alkották meg? Szintén polgári tudósok. A tradicionális nyelvészet tehát abban a formában, ahogy ezt a polgári világból örököltük, éppen úgy idealista, mint a strukturalizmus. Az összehasonlító és a történeti nyelvészet tehát megfelelő átalakítás nélkül éppen olyan közel, vagy ha úgy tetszik, éppen olyan távol áll a marxizmustól, mint a strukturalizmus áll megfelelő átalakítás hiányában. Tudjuk jól, hogy volt egy időszak, amikor a marristák meggyőződéssel hirdették, hogy a marxista nyelvész nem lehet komparativista, mert a marxista nyelvésznek dialektikusnak kell lennie. Ma már mosolygunk ezen a naiv szembeállításon. Mert tudjuk, hogy a komparáció egy bizonyos célzatú nyelvészeti munka szakmai fogásait jelenti, amely nem állítható szembe a dialektikával. A marristák tehát két olyan dolgot keverték össze, amely nem tartozik ugyanarra a síkra. S ma már természetesnek találjuk, hogy vannak történeti nyelvészek, akik marxisták és vannak történeti nyelvészek, akik nem marxisták. Meg vagyok róla győződve, hogy a strukturalizmus, akárcsak a komparáció, semmi egyebet nem jelent, mint egy bizonyos célzatú nyelvészeti munka módszertani fogásait. S ahogy a komparáció nem állítható szembe a dialektikával vagy általában a marxizmussal, ugyanúgy a strukturalizmus sem állítható szembe vele. S hozzá kell szoknunk - bár lehet, hogy nehéz lesz -, hogy

amint vannak marxista nyelvtörténészek és nem marxista nyelvtörténészek, ugyanúgy vannak, vagy legalábbis lesznek marxista strukturalisták és nem marxista strukturalisták. Még valamit. Az előbb említettem, hogy sokan ismerik a strukturalizmus részeredményeinek egyikét, másikat, de alapvetően idegennek tartják az egészet. Említettem azt is, hogy a marxista nyelvész számára a tradicionális nyelvészetből megfelelő átrostálás nélkül semmivel sem használható fel több, mint a strukturalizmusból. Ebből viszont elkerülhetlenül következik, hogy a nyelvről szóló általános marxista tanításnak legalább olyan mértékben kell épülnie a strukturalizmussal kihámozott eredményekre, mint a történeti vagy összehasonlító módszer eredményeire. Pillanatnyilag fennáll az a téves hiedelem, hogy a nyelvről szóló általános elméletünk csak a tradicionális lingvisztika vizsgálatai alapján szűródik le, és ennek a bázisnak alapján bíráljuk a strukturalizmust, de mindig kívülről. A strukturalizmust, úgy vélem, nem lehet oly módon bírálni, hogy a bírálatban ne legyenek benne a strukturalizmus eredményei is. Hasonlóképpen téves az a nézet, miszerint a nyelvészetről szóló marxista tanítás már készen van, nekünk már csak a strukturalizmusnak páholyból való bírálgatása a dolgunk. Mivel strukturalis vizsgálatok nélkül a nyelv teljesen nem ismerhető meg, minden olyan elmélet, amely ennek eredményeire nem épít, féllábú óriás. Ha elfogadjuk azt, hogy strukturalista vizsgálatok nélkül a nyelv teljesen nem tárható fel, nem érthető meg, hogy a történeti és összehasonlító nyelvészet, még akkor is, ha marxista, a nyelv lényegének csak egyik felét tudja megragadni, és így önmagában semmiféle szintézisnek, így természetesen marxista szintézisnek sem lehet alapja, akkor mi a teendő?

A nyelvészetnek az a feladata, hogy a strukturalista vizsgálatokat maxímálisan felvirágoztassa, hazánkban első feladatként a magyar nyelv strukturalis elemzését, tehát egy valóban modern, magyar nyelvten létrehozását jelenti. Milyen legyen az eljövendő magyar strukturalis nyelvten? Én két alapvető követelményt támasztanék vele szemben. Az egyik az, hogy következetesen szinkronikus síkon mozogjon, és ne tegyen egy jottányi engedményt sem a maga helyén oly értékes történetiségnek. A másik, hogy a formális elemzésen alapuljon, és ne tegyen egy jottányi engedményt sem a jelentésnek.

FÓNAGY IVÁN

1. Az információelmélet alkalmazásával kapcsolatos személyes tapasztalatainkról igyekszem beszámolni. Az ilyen beszámoló nem adhat még vázlatos képet sem az információelmélet alkalmazásának gazdag lehetőségeiről.

2. A beszéd folyamán gyors egymásutánban ejtünk mintegy 40 különböző hangjelet, fonémát. Hogy a hallgató világosan megkülönböztethesse egymástól a mindössze néhány századmásodpercig hangzó jelelemeket, a beszéd-szervek tevékenységének folyamatos, gondos ellenőrzésére van szükség. Szabályozandó a hangszalagnak másodpercekre eső rezgéseinek száma is. A beszéd-szervek működésének intenzitását, a zajszint változása szerint fokoznunk vagy csökkentenünk kell.

Mivel a fonáció általában nem öncél és tudatos figyelmünk a beszéd tartalmára, s arra a helyzetre irányul, melyben a beszélgetés lejátsszódik, a beszéd-szervek mozgásának ellenőrzését úgy kell megoldanunk, hogy az tudatos figyelmet ne igényeljen. Még nyilvánvalóbb, hogy ez a komplex feladat nem oldható

meg reflexek segítségével. A fonetikusok ezért örömmel üdvözölték az önvezérlés tanát, a kibernetikát, melytől jelentős segítséget vártak és kaptak.

A kibernetikai kutatások hatására viszonylag korán előtérbe került a halló- és beszédközpont kapcsolatának, a belső (proprioceptív) és külső (exteroceptív) ingerek visszacsatolásának (feed back), a fonáció, az artikuláció önvezérlésének tanulmányozása. Késleltető berendezés segítségével megoldható például, hogy a beszélő saját hangját késve (tegyük fel 0,15 φ -cel később) hallja, ilyenkor beszéde bizonytalanná vontatottá válik, s gyakran dadogásba megy át — főleg a gyermekek és férfiak beszéde.¹

Ha a kísérleti alany füléhez erőszajt vezetünk a fejhallgatón át, hirtelen hangosabban kezd beszélni, anélkül, hogy ez szándékában állna vagy akárcsak tudomása lenne róla (Lombard-féle effektus). Hermann Imre dr.-ral kísérleteket végeztünk egészséges és pszihótikus kísérleti alanyokkal. Ezek során kiderült, hogy a zaj hatására az egészséges kísérleti alanyok 4–7 db-lel hangosabbán számláltak, s egyidejűleg megemelték a hangjukat, megnyújtották a zöngéket. Mindez nem zárná ki Husson feltevését, aki a Lombard-féle jelenséget cochleo-rekurrens reflexként fogja fel.² Kísérleteink szerint nem igen lehet egyszerű reflexről szó. Azt tapasztaltuk egyebek között, hogy a hangsúlytalan vagy kevésbé hangzó szóttagokat viszonylag jobban megemeli a zaj hatására a beszélő, mint az eleve hangosabbakat, s hogy a zöngés hangokat nyújtja, de a zöngétlen zárhangokat megrövidíti. A zajingerhez való adaptáció jóval bonyolultabb jelenség tehát a feltétlen reflexnél, elképzelhetetlen a nyúltagy szintjén. Egy tudatelőttes „szándékot” kell feltételeznünk, mely a kevésbé hangos szóttagokat igyekszik jobban megvédeni az elsikkadástól és feláldozza az amúgy sem hallható zárperiódust. Nem reflexszel van dolgunk, hanem a reflexnél bonyolultabb önvezérléssel. Bizonyos pszichózisoknál ez az önvezérlés igen tökéletlenül működik, s ez párhuzamban áll azzal, hogy a beteg más tekintetben is tökéletlenül alkalmazkodik a realitáshoz.³

3. Az önvezérlés elvét legsikeresebben talán a londoni University College fonetikusai — D. B. Fry és P. Denes — alkalmazták a fonetikában, akik létrehozták az automatikus beszédhangfelismerő készüléket.⁴

A készülék bemenetéhez vezérelt köznyelvi angol beszédet elektronikus berendezés segítségével feldolgozza és kimeneténél fonetikai átírásban adja vissza. A készülék gyakorlati jelentősége minimális. Bármely angol gépirónő rövid idő alatt kiképezhető erre a feladatra és sokkal olcsóbban látja el. Annál nagyobb a készülék elméleti jelentősége. Nyilvánvaló, hogy a készülék-

¹ B. S. LEE, Effects of delayed speech feed-back: J. Ac. Soc. Amer. XXII (1950)
- J. W. BLACK, The effect of delayed sidetone upon vocal rate and intensity: J. Speech and Hearing Dis. XVI (1951) — A. AZZI, Un nuovo metodo per svelare la simulazione della sordità: Arch. Ital. di Oto. e Laring. LXIII (1951).

² R. HUSSON, Relations neuro-psychologiques entre la phonation et l'audition: Cahiers d'Acoustique III(1951), 268. — U. a., Physiologie de la phonation et phoniatrie: Rev. des questions sci. XV(1954) 84.

³ HERMANN—FÓNAGY, A hangerő önvezérlése: Magyar hangtani dolgozatok. Nyelvtudományi Értekezések 17. Budapest, 1958.

⁴ D. B. FRY—P. DENES, The Solution of some Fundamental Problems in Mechanical Speech Recognition: Language and Speech I(1958). 35—58. — Vö. még: K. H. DAVIS—R. BIDDULPH és S. BALASHEK, Automatic Recognition of Spoken Digits: Communication Theory. London, 1953. 433.

nek meg kell oldania azt a bonyolult feladatot, amit mi oldunk meg akkor, amikor a konkrét beszédhangok végtelen sokféleségét 30–40 nyelvi hangra redukáljuk. Igen messze tartunk még attól, hogy ezt a bonyolult szellemi folyamatot fiziológiai síkon le tudnánk írni. A készülék működését azonban ismerjük. Így képet alkothatunk arról, milyen módon oldható meg, és milyen módon nem oldható meg ez a feladat.

Nem oldható meg például úgy, ahogyan ezt a legtermészetesebbnek éreznék: a gép memóriájában elhelyezett hangszíntípusok, [a] típusú, [t] típusú hangspektrum segítségével. Megoldhatatlanná teszik ezt az egyes típusok realizációnál tapasztalható messzemenő átfedések. Jobb eredményt kapunk, ha az egyes hangok spektrumát a környező hangok spektrumához viszonyítjuk, például a (k), (g) felpattanási zörejét a következő magánhangzó második formánsának szintjéhez, ha a hangszínen kívül tekintetbe vesszük a relatív intenzitást és időtartamot is (így pl. az (s) jól megkülönböztethető az (f)-től nagyobb intenzitása alapján, a (z)-től nagyobb időtartama révén).⁵ Hasonló kritériumok alapján jól elhatárolhatók a réshangok a zárhangoktól. Sokkal nehezebb azonban az egyes zárhangok megkülönböztetése képzési helyük szerint. Az angol beszédhangfelismerő az (ʃ) hangot az esetek 94%-ban azonosítani tudta akusztikai szinten, a (k)-t azonban csak az eseteknek 23%-ban (többnyire a (t)-vel cserélte össze. Igen gyakran elsiklott a szókezdő zárhang felett és C + V + C helyett V + C-t érzékelt. A Haskins laboratórium hangszintézisen és egyes hangok lefedésén alapuló kísérletei arra az eredményre vezettek, hogy a zárhangokat gyakran nem a zárhangok (a felpattanási zörej) alapján azonosítjuk, hanem a szomszédos magánhangzó segítségével. A zárhangot követő magánhangzó kezdeti fázisa (vowel transition) más-képpen alakul aszerint, hogy veláris vagy dentális zöngés vagy zöngétlen zárhang áll-e előtte. Zöngés, lenis képzésű zárhangok után az átmenet kevésbé éles, a magánhangzó formánsai lassabban érik el jellegzetes szintjüket.⁶ A magánhangzó tehát mintegy a b s z o r b e á l h a t j a a m á s s a l h a n g z ó h í r é r t é k é t és a zárhang szerepe ilyenkor másodlagos, signálja redundás.

Beszédhang szintetizáló készülékkel nem rendelkezünk Magyarországon. Módunk volt azonban egy igen egyszerű kísérletsorozat alapján meggyőződni arról, hogy a zárhangot megelőző magánhangzó is nagymértékben megkönnyíti a zárhang képzési helyének megállapítását, ha nem is helyettesítheti minden esetben a zárhangot. A kísérletvezető magánhangzóból és zöngétlen zárhangból álló hangcsoportokat (*áp, uk*) mondott a vele szemben behúnyt szemmel ülő kísérleti alanynak, mégpedig oly módon, hogy a zárat gondosan elmulasztotta felpattanítani. Ez az *uk-muk-fuk* játék egyebek között arra az eredményre vezetett, hogy a kísérleti alanyok az esetek 68,4%-ban helyesen fogták fel a logatómot, anélkül, hogy a zárhangot hallották volna (hosszú magánhangzó után 73,9 %-ra emelkedett a találatok száma).⁷

⁵ D. B. FRY—P. DENES, An Analogue of the Speech Recognition Process. National Physical Laboratory Teddington. Paper 3—1.

⁶ D. P. DELATTE—A. M. LIBERMANN—F. S. COOPER, Acoustic Loci and Transitional Cues for Consonants: J. Acoust. Soc. Amer. XXVII(1955) 769. — A. LIBERMANN, Some Results of Research on Speech Perception: J. Acoust. Soc. Amer. XXIX(1957) 117.

⁷ FÓNAGY I.—MAGDICS K., A zárhang előtt álló magánhangzó hírértékőbblete. Kéziratban.

4. Kiderült a londoni kísérletek folyamán, hogy e javítások ellenére sem oldható meg akusztikai szinten az automatikus hangfelismerés. Lényegesen jobb eredményt csak akkor sikerült elérni, amikor tekintetbe vették az egyes hangok előfordulásának valószínűségét az előző hang, sőt az előző hangok függvényében (előbb digramok, majd trigramok és n -gramok gyakoriságával is számolt a beszédfelismerő gép). Hogy nemcsak a gép számol az egyes hangok ún. átmenetvalószínűségével, arról könnyen meggyőződhetünk, amikor „zajos csatornán” át érintkezünk egymással, például villamoson. Ilyenkor a mondatokat sokkal jobban megértjük, mint a rövid szavakat. Különösen alkalmas ilyen kísérletekre a budapesti telefon. Látszólag remekül meg tudjuk különböztetni a *pap*-ot a *tat*-tól, a *só*-t a *szó*-tól, de amint egy ritkább vezetéknevet akarunk közölni, kitűnik, hogy akármilyen pontosan ejtjük is az egyes hangokat, nem jön létre megértés. Kénytelenek vagyunk kontextust teremteni: „nem, nem *s* mint Sándor, *sz*, mint Szerén.”

A beszédhangok előfordulási valószínűségét, hírértékét csak nagy és változatos szöveganyagon alapuló hangstatisztikák segítségével határozhatjuk meg. Ezen a téren nincsen szűken megelégedni valónk. Tarnóczy Tamás volt, úgy hiszem, az első, aki betűstatisztikák helyett fonémastatisztikát készített.⁸ Vértés Edit kitűnő hangstatisztikai tanulmánya nemzetközi viszonylatban is példás munka.⁹

Kívánatos lenne ezeket a szépirodalmi termékeken alapuló statisztikákat lejegyzett beszélgetésfelvételek statisztikájával kiegészíteni. Ez azért sem lenne felesleges, mivel ilyen statisztika eddig viszonylag kevés készült és annyit bizonyosan tudunk, hogy a szavak szótageloszlása (szótagentrópiája) más a beszédben és más az irodalmi vagy tudományos szövegekben.¹⁰

5. A hangok átmenet-valószínűségét nemcsak a nyelv fonológiai szerkezete határozza meg. (Olyan szabályok, teszem azt, hogy három mássalhangzó után igen kis valószínűsége van annak, hogy egy negyedik mássalhangzó következik, vagy hogy szavak végén ritka a (h) hang.) Ugyanilyen mértékben könnyíti meg a jóslást a szókinés véges volta, a szavak közötti semantikai, grammatikai kapcsolat és maga a helyzet, melyben a beszéd-folyamat lezajlik.

Az információelmélet közvetlenül a nyelv formális törvényszerűségeinek pontos megfogalmazására képesít bennünket. E módszer segítségével ugyanakkor kvantifikálhatóvá válnak bizonyos funkcionális sajátságok is.

Tíz évvel ezelőtt a következő társasjátékot játszottuk vasárnaponként. Elővettünk egy újságcikket és a következő formában tettük próbára a társaság tagjainak jósló készségét: Megadtuk valamelyik cikk legelső betűjét és utána felszólítottuk az első alanyt, hogy találja ki a következő hangot. Ha nem találta el, úgy ezt a hangot is közöltük vele. Így haladtunk tovább hangról hangra, mondatról mondatra. Eleinte nehezebb volt a játékos dolga, azután fokról fokra könnyebbé vált. Egyes jelzők, határozók vagy fordulatok

⁸ A magyar hangzókapcsolatok eloszlása Ady költői nyelve alapján: NyK LIII. (1951) 107—152.

⁹ Statistische Untersuchungen über den phonetischen Aufbau der ungarischen Sprache: Acta Ling. Ac. Sc. Hung. III. (1953) 125—158, 412—430, IV. (1954) 193—224).

¹⁰ FÖNAGY I., A szavak hossza a magyar beszédben: MNyr LXXXIV. (1960) 355—360.

kitalálása olykor meglepően kevés nehézséget okozott.¹¹ Ugyanezt a játékot játszottuk irodalmi, költői szövegekkel is. Évek múlva tudtam csak meg, hogy Shannon lényegében hasonló játék segítségével határozta meg angol szövegek hírértékét.¹² Mi nem jutottunk ilyen korszakalkotó eredményekre, világossá és elég pontosan meghatározhatóvá vált azonban így is az egyes szavak közötti kisebb-nagyobb fokú kohézió, továbbá az a tény is, hogy m ű f a j o n k é n t l é n y e g e s k ű l ö n b s é g v a n a k ö v e t k e z ő s e m a n t i k a i e l e m k i t a l á l h a t ó s á g a ((predictability) szempontjából. Később, a játék szabályait pontosabban megfogalmazva, rendszeresen folytattuk ezeket a kísérleteket. Az eredményeket a következőkben lehetne összefoglalni:

Ady „Valaki útravált belőlünk” c. verséből a hangok 61%-át meg kellett adni, az újságciikk esetében elegendő volt 33%, egy két fiatal lány között lefolyt beszélgetésből csak 29%-ot kellett megadni, a beszélgetés 71%-át a kísérleti alanyok kitalálták. A fonológiai törvények és az ezeket kiegészítő eufonikus szabályszerűségek legalább olyan kategorikusan érvényesülnek a versekben, mint az újságcikkekben. A versek esetében a paralelizmus, a kötött ritmus, a rím, az alliteráció is megkönnyíti a jóslást. Ennek alapján jutott R. Abernathy, a Massachusetts Inst. of Technology munkatársa arra a következtetésre, hogy a költői nyelvet a járulékos szabályok bevezetése következtében fokozódó redundancia különbözteti meg a nem-költői szövegektől.¹³ Hogy járulékos szabályok ellenére nagyobbak bizonyul a költői szövegek hírértéke, ennek okát csak a morféma, szavak használatának nagyobb kötetlenségében kereshetjük. Nem nehéz kitalálni a hiányzó jelzőt egy olyan mondatban, mint: „A vita során *elemi* erővel tört ki a kívánság . . .” vagy azt, hogy milyen kétszótagú, *s*-sel kezdődő jelző kíséri a *tévedés* szót (*súlyos* tévedés). Lényegesen nehezebb kitalálni egy háromszótagú, *sz*-szel kezdődő jelzőjét ugyanennek a *tévedés* szónak. 10 résztvevő közül 5 csak az ötödik betű megadása után találta a *szerető tévedés* szintagmát, mely József Attila „Alkalmi vers”-ében szerepel. Szerkezeti sikon is kötetlenebb a költői szöveg, bár itt már kisebbek a különbségek.

Nem beszélhetünk most arról, ami a legérdekesebb, talán az egyedül érdekes ebben a vonatkozásban, hogy mit jelent voltaképpen az olvasó, az esztétikai élmény szempontjából a szintagmák nagyobb kötetlensége. Elégedjünk meg azzal — a csak első megközelítésként elfogadható formulával —,

¹¹ Kísérleteinknek az az eredendő gyengéje, hogy az első sikertelen találgatás után, megadtuk a helyes hangot, ahelyett, hogy kívártuk volna, amíg a kísérleti alany erre magától rátalál (tekintve, hogy hosszabb szövegekről volt szó, ez a helyesebb módszer túlságosan igénybevette volna a kísérleti alanyok türelmét). Ennek következtében nem tudjuk megmondani, hogy hány „igen vagy nem” döntés (hány barkochba kérdés) alapján jutott volna el a helyes megoldásig, nem tudjuk meghatározni kísérleteink alapján a szöveg hírértékét, entrópiáját. Az a tényező, mely azonban kísérleteink alapján meghatározható, feltétlenül összefügg a szó szoros értelmében vett hírértékkel, ezzel együtt és vele egy irányban változik. Amikor itt és a továbbiakban hírértékről beszélünk kísérleteink alapján, mindig idézőjelbe kellene tennünk a szót, mivel nem a lehetséges alternatívák bilogaritmusa értjük rajta. Esztétikai okokból eltekintettem ettől.

¹² C. E. SHANNON, Prediction and entropy of printed English: Bell System Tech. J. XXX. (1950) 50.

¹³ Mathematical Linguistics and Poetics. Az 1960. évi Varsóban rendezett nemzetközi „Költői nyelv konferencián” elhangzott előadás. A konferencia anyaga 1961-ben jelenik meg a Lengyel Tudományos Akadémia kiadásában. — Hasonló volt Robert Frost, amerikai költő és esztéta véleménye is. Id. J. W. BLACK és W. E. MOORE Speech, Code, Meaning and Communication. New York—Toronto—London, 1955. 95. és k.

hogy a vizsgált költői szövegeket (XX. századi költőkről van szó: Adyról, Tóth Árpádról, József Attiláról) a hangos forma síkján a nagyobb redundancia, szemantikai és grammatikai síkon a nagyobb entrópia különböztette meg a vizsgált újságcikkektől, köznapis beszélgetésektől. A nagy költők nem keresik a váratlan szókapcsolatokat. Nem tűrhetik azonban, hogy az egyik szó kéretlenül — az ő tudtuk és akarataik ellenére — hozza magával a másikat. Minél jobban függenek a szavak egymástól, annál lazább a mondat és a valóság kapcsolata. Minél kisebbek a mozaikkockák, annál pontosabban képezhető le egy adott kereten belül a modell.¹⁴

Hogy ez a tétel mennyire általánosítható, nem tudjuk. Érdemes lenne esztétikai, irodalomtörténeti célzattal megvizsgálni a különböző korszakok, irodalmi irányok képviselőinek műveit hírérték és egyúttal — amiről eddig nem esett szó —, a zajszint magassága szempontjából. (Zajszintnek nevezzük a dekódolást, rejtjelfejtést megnehezítő körülményeket, a híradástechnikában az átviteli csatorna hírértékkel nem bíró zörejét. A kézírásos közlés zajszintje például sokkal magasabb, mint a nyomtatott közlésé.) Szubjektív kísérletek itt is objektív, számszerű eredményeket hozhatnak.

6. Mindennek esztétikai jelentősége van elsősorban. Adódhatnak az átmenet-valószínűség tanulmányozása során általánosabb érdekű tanulságok is. Várható volt, hogy az egyes fonémák hírértéke általában csökkenő tendenciát mutat a mondat folyamán (ezt D. B. Fry is megállapítja egyik cikkében).¹⁵ A mi beszélgetés felvételünk találgatásakor a mondat első felében az egyes fonémákat átlagosan 8 (pontosabban 8,3) esetben kellett megadni 20 esetből, a mondat második felében csak 4 (pontosabban 4,4) esetben. Tehát mintegy kétszer olyan könnyű dolguk volt a játékosoknak, amikor a mondat második felére került sor.

Az sem meglepő, hogy a mondat hírértéke fordítva arányos a mondat hosszával (vö. 1. táblázat).

A szavak száma	Megadott fonémák száma százalékban
1—5	35,5
6—10	31,2
11—15	22,6

1. táblázat

7. Érdekesebb talán, hogy a fonémák hírértéke nem csökken egyenletesen. Közben-közben meg-megemelkedik, s ez az emelkedés csaknem szabályszerűen morféma határ, szavak, mondatok határánál következik be. Az emelkedés a legkisebb a morfémahatárnál, legnagyobb a mondatok elején (vö. 2. táblázat).

A hírérték szint emelkedés %-ban	morféma határ után	szóhatár után	mondathatár után
	11,0	59,8	97,6

2. táblázat

¹⁴ A hang és szó hírértéke a költői nyelvben: NyK LXII. (1960) 73—100.

¹⁵ Speech and Language: J. Laryngol. Otol. LXXI. (1957) 434 és kk.

Emelkedhet a hírérték természetesen morfémán belül is (*szervezete, hangzik*), amikor a hallgató az első fonémák után egy (abban az összefüggésben) gyakoribb szóra számított.

Ezek a kivételek viszonylag ritkák, nem tipikusak, nem tömörülnek jól kitapintható törvényszerűségek köré. Tanulságosabbak azok az esetek, amikor szóhatár ellenére nem emelkedik vagy a szokottnál (59,8%) lényegesen kisebb mértékben emelkedik a fonémák hírértéke: „Irtó örülök, hogy...”, „Hát olyan régen láttalak...”, „ezt el is vártam tőled”, „ezt nem is tudom elképzelni”, „hogy őszinte legyek”, „még erre sem volt időm”, „iparkodnak megjavítani munkájukat”, „hibák és hiányosságok”, „még szorosabbra kell fűznünk a népeink közötti barátság szálait”.

Voltaképpen olyan kivételekről van szó, melyek erősítik a szabályt. A hírérték emelkedése feltehetőleg azért nem jelzi itt a szemantikai határokat, mivel ezek a határok a beszédben elmosódtak, a l k a l m i b e s z é d e g y s é g e k j ö t t e k l é t r e. Ch. Bally francia stilsztikájában házi feladatok segítségével gyakoroltatja a kötelező jelzőket, kötelező határozókat, kötelező hasonlatokat, melyeket akkor értelmezzünk helyesen, ha megfeledekszünk a szavak eredeti jelentéséről és tudomásul vesszük, hogy voltaképpen szerepük a jelzett szó vagy az állítmány erősítése, fokozása.¹⁶ A fordító ösztönösen számol az elemek közötti kohézióval, a kis vagy nagy átmenet — valószínűséggel és ennek nyelvi szerepével. A kis hírértékkel rendelkező hasonlatokat, jelzőket, határozókat a megfelelő hírértékkel bíró magyar hasonlattal helyettesíti, tekintet nélkül a hasonlatok, jelzők, határozók (eredeti) jelentésére. A *Je regrette vivement de vous avoir fait de la peine* szó szerinti fordítása — „Él é n k e n s a j n á l o m, hogy szomorúságot okoztam önnek” — csak iskolai dolgozatokban szerepelhetne (vagy százaléleji fordításokban). Eszébe sem jutna a fordítónak, hogy azt írja, hogy „valaki úgy iszik, mint egy lengyel” (*boit comme un polonais*) vagy „úgy iszik, mint a lyuk” (*b. comme un trou*). A fordító a lengyelt, a lyukat habozás nélkül felcseréli a kefekötővel. Nem törődik vele, hogy a két hasonlat tartalmilag tökéletesen eltér, s beéri azzal, hogy átmenet-valószínűség szempontjából megfelel a magyar hasonlat a franciáknak. Egészen másképp jár el a fordító, amikor a jelző, a határozó vagy a hasonlat kötetlen, átmenet-valószínűsége csekély, vagy nem nagyobb az átlagosnál, amikor például Verlaine jelzőiről vagy József Attila hasonlatairól van szó.

Meg lehetne és meg kellene határozni a kötött jelzők, határozók, hasonlatok kötöttségének a fokát. Erre egyaránt szüksége lenne a fordítónak és a nyelvet tanulónak. De szükség van erre már csak azért is, mivel ez a mennyiségi tényező, ez a kopási index, éppen olyan lényeges tényezője a nyelvnek, mint a szavak jelentése a kötetlen szerkezetekben. Ha a jelzett szót egy naprendszer központjának tekintjük, azt mondhatjuk, hogy a kötött jelzők bolygókként keringnek e körül a központ körül. A központ közelében kering egy-két igen gyakori jelző, egy külsőbb körben a valamivel ritkábbak é. i. t. A modell szerint a jelző gyakorisága fordítva arányos a központtól való távolságával, azaz kötetlenségével, önállóságával egyenes arányban áll a jelző hírértékével. A gyakorisági index megállapításához igen nagy terjedelmű és változatos szövegek feldolgozására lenne szükség. Ezt csak gépi úton lehetne megoldani. Addig is áthidalhatók a nehézségek, ha elektronikus agy helyett az emberi

¹⁶ *Traité de stylistique française*. Heidelberg-Paris, s. d. II. 43 és kk.

agyra támaszkodunk. Bátran kiindulhatunk abból, hogy a gyakrabban hallott jelző általában könnyebben jut az ember eszébe a jelzett szó hallatán. Az egyéni élmények szerepe elhalványul, ha kellő számú kísérleti alannal végezzük a vizsgálatot.

Kísérletképpen harminc különböző foglalkozású, többségükben értelmi-ségi, mindkét nembeli felnőttet szólítottunk fel, hogy mondják meg, milyen jelző, ill. határozó jut bizonyos főnevekhez, igékhez az eszükbe. A *kés* szó jelzői között harminceszor, — tehát minden esetben — szerepelt az *éles*. Több mint tízszer szerepelt a *hegyes*, a *hosszú*, az *életlen*, a *nagy*. Ha egy vagy két nagyságrenddel több kísérlet alapján jutottunk volna erre az eredményre, azt mondhatnánk, hogy a *kés* szemantikai rendszerében az *éles* jelző kering a legkisebb sugarú körben a *kés* körül, s szinte kéretlenül felmerül a tudatunkban a *kés* szó hallatán. Tisztázandó lenne, hogy ez a hírértékvesztesség levon-e valamit az *éles kés* éléből. A *homály* szó körül a *sötét*, a *sűrű*, a *ködös*, az *esti* jelző keringett körülbelül egyforma távolságban. A *hőség* leggyakoribb jelzői közt szerepelt a *tikkasztó*, *kibírhatalan*, *nagy*, *elviselhetetlen*, *borzasztó*, *fullasztó*. A *sajnálom* igét a *rettenetesen*, *őszintén*, *igazán*, *szívből*, *nagyon* határozó kísérte leggyakrabban.

Bizonyos szócsoportokat gyakran kizárólag a szavak között levő nagyobb átmenet-valószínűség különbözteti meg ugyanattól a kötetlen szócsoporttól. Ha azt mondom, hogy: *Szeretném most már tudni, hogy ez a dolog igaz vagy nem igaz*, a szavak közötti kohézió foka normálisnak mondható, minden szónak megvan a maga viszonylagos önállósága. Más a helyzet, amikor Ödön bácsi azt mondja az unokaöccsének: *Na ugye hozott neked bambit az Ödön bácsi, igaz vagy nem igaz?* Ezúttal az utóbbi szavak viszonylagos önállósága, hírértéke erősen csökkent. Néha egy mondaton belül fordul elő ugyanannak a szócsoportnak kötött és kötetlen változata: „Meg mondom őszintén, hogy engem nem zavar, ha a gyerek őszintén megmondja, hogy megette a gyulait.”

Egyáltalában nem az a célom, hogy az ún. henye szóhasználatot kritizáljam, ez különben sem ide tartoznék. Ellenkezőleg: azt akarom hangsúlyozni, hogy nem bírálható egyéni jelenségekről van szó, hogy a jelek hírértékének erős redukciója, a köznapibeszéd jellegzetes vonása. És ezzel számolnunk kell a beszéd leírásánál. Számolnunk kell azzal, hogy a hétköznapi érintkezés folyamán beszédünket javarészt többé-kevésbé kötött formulák alkotják, hogy a villamoson szenvedélyesen vitatkozók egy megíratlan szöveggönyv szerepeit recitálják (a variációs lehetőségek minimálisak), hogy a táskával belépő gyerek látása a nagyszülők többségéből automatikusan kiváltja a *Na, mi volt az iskolában* mondatot, é. i. t.

Ezek a banális, mindennapi jelenségek súlyos nyelvelméleti kérdéseket vetnek fel. Már azt sem könnyű meghatározni, hogy a nyelvtudománynak melyik ágában kellene foglalkoznunk a kötött és kötetlen szócsoportok közötti különbséggel. Voltaképpen nem lexikális kérdésről van szó. A kötött szócsoportokban is iskolát jelent az *iskola*, a kocsi közepét jelenti a *kocsi közepe*, amely még egészen üres, vagy ahol táncolni lehet. Mégcsak azt sem vállalhatja az értelmező szótár, hogy valamiképpen regisztrálja, hogy ilyenkor a kocsi belseje nem a fizikában használatos értelmében üres. Még kevésbé vállalhatja a kérdés tárgyalását a leíró nyelvtan. Esetleg a stilisztikát ajánlhatná valaki. De ez egyértelmű azzal, hogy nem tudjuk, voltaképpen hol is keressük a megoldást.

Úgy gondolom, hogy nem boldogulunk ezzel a nagyon is nyelvi problémával, amíg a nyelvi kódot a szótárra és nyelvtanra redukáljuk. Egy új paraméter bevezetését szeretném javasolni, mely névleg már régóta szerepel a behaviorista nyelvtudományi munkákban. Ez a javasolt új paraméter a *h e l y z e t*, mellyel azonban — véleményem szerint —, nem helyettesíteni kellene a jelentés fogalmát, hanem kiegészíteni. Abból a feltevésből indulhatnánk ki, hogy egy adott helyzetben valójában jóval kevesebb mondatnak van számottevő valószínűsége, mint ahányat a nyelv szótári és szerkesztési szabályai — tehát az, amit ma nyelvi kódnak hívunk —, megengednének. Minél gyakoribb, tipikusabb a helyzet, annál kisebb az adott helyzetben valóban elhangzó mondatok száma. A valószínű mondatok számának csökkenésével *m i n ő s é g i v á l t o z á s* jár együtt. A tipikus helyzetekben elhangzó tipikus mondatok jelentése fokozatosan elhalványul, és előtérbe lép a helyzet. A mondatok előbb-utóbb a helyzet közvetlen függvényeivé válnak, egyszerűen magát a helyzetet „jelentik”. Gondoljuk a köszönetre, az üdvözlő formulákra és így tovább. Minél gyakoribbá válik találkozások alkalmával a *Hogy vagy?* mondat, annál inkább elveszíti voltaképpen tartalmát. (Ma már nyugodtan egyszerű *Köszönöm*-mel felelhetünk rá. Keveseknek tűnik fel, hogy nem feleltünk a kérdésre, hiszen nem is annak szánták.)

Ismét a fordító transzformációs gyakorlatából tudni, hogy az ilyen mondatoknak a *h e l y é r t é k e* a döntő és nem a *n é v é r t é k e*. Nem a szavak jelentése szerint fordítja őket, hanem aszerint, hogy a megfelelő helyzetben mit mondanának nálunk. Gyenge fordító az, aki mindannyiszor *Asszonyom*-ot ír, amikor a franciában *Madame* áll, mivel a magyarban távolról sem kötelező az *Uram* és *Asszonyom* állandó ismétlése udvarias beszélgetésben. Ha a francia regényben valaki azt mondja a telefonba: *Ne quittez pas l'appareil*, a regény valóban hű fordításában ugyanez a szereplő ilyesmit mondhat csak: *Azonnal hívom* vagy *Egy perc türelmet kérek*, vagy *Tessék egy pillanatig várni*, vagy *Mindjárt megnézem*. A látszólag hű fordítás — *Ne hagyja el a készüléket* — helytelen, jóllehet a mondat sem grammatikai, sem lexikális szempontból nem kifogásolható. Egyszerűen azért helytelen, mivel az adott helyzetben nálunk ezt nem mondják.

A szavak jelentése szempontjából megfelelő, de a helyzetből kiindulva hibás fordítások esetlenül hatnak, legjobb esetben pedig félrevezetők. Félrevezetők, amikor a fordított mondat elhangozhatna nálunk is, de más helyzetben. Magyarországon is elhangzott nemegyszer és elhangzik talán ma is, hogy: *Sajnálom, Asszonyom, hogy tegnap délután nem volt a koncerten*, vagy: *Jó napot, asszonyom!* Az ilyen mondat alapján azonban teljesen téves képet alkot az olvasó a szereplőkről. Pedáns, kissé ütődött idősebb urat képzelünk magunk elé, holott a francia regényekben ezt egy rokonszenves fiatalember is mondhatta. A francia és magyar mondat formája azonos, azonos a mondat jelentése is a szó hagyományos értelmében, de merőben eltér a két mondat a beszédhelyzet szempontjából. A helyzet szerint *c s a k h o m o n í m e k*. Ez a helyzetbeli homonímia rendkívül gyakori és a diszkrét leiterjakaboknak kiapadhatatlan forrása.

Az ilyen szélsőséges esetekben világos, hogy a helyzet határozza meg a nyelvi forma értékét (azt is mondhatnánk, hogy a mondat funkciója ilyenkor abszorbeálja a szavak jelentését). Akkor van leginkább szükség a fordító finom ösztönére, amikor a szavak jelentése nem hanyagolható el ugyan, de a helyzethez kötöttség is nyilvánvaló. Úgy hiszem, hogy ez a kettősség, a min-

dennapi beszédben elhangzó mondatok javarésze áll. (Mint fordító leg-alábbis ezt tapasztaltam.) Joggal várhatja el a fordító, hogy a nyelvészek szótáron és nyelvtanon kívül ellátják majd előbb-utóbb egy helyzetszótárral (elméletileg jól megalapozott mondatszótárral).¹⁷

A kötött szócsoportokban játszott szerepe a szónak megváltoztathatja alapjelentését is. A *súlyos* változatlanul a *nehéz* szinonímája, annak ellenére, hogy a *súlyos ellenállás*, *súlyos nézeteltérés* és hasonló szerkezetekben nem érvényesül már eredeti jelentése. A *fontos* szó viszont, — részben éppen az ilyen vendégzereplések következtében —, ezeken a szerkezeteken kívül állva sem jelenti ma már azt, hogy 'súlyos'. Kötött szerkezetekben veszítette el jelentését, kötöttségét, redundanciája révén grammatikalizálódott a francia *ne...pas/point*, a jövő időt kifejező német *werden* vagy magyar *fog*, s a grammatikai formánssá vált morfémák javarésze.

Mindezt megfelelő demonstrációs anyag alapján társasági előadás keretében lehetne csak megvitatni. Talán annyit sikerült valószínűsíteniem, hogy érdemes lenne behatóbban foglalkozni az átmenet-valószínűséggel magasabb nyelvi szinteken is, nemcsak a fonológiában.

8. A fonémák átmenet-valószínűségéből kiindulva kissé messze kerülünk a fonetikától, s meg sem említettük a fonetika és a hírátvitel-elmélet kapcsolatának legalapvetőbb kérdését. A hírátvitel-elmélet törvényei függetlenek a jelek és a jeleket megkülönböztető jegyek anyagától, egyaránt vonatkozathatók beszédre, táviratozásra, televíziós közvetítésre, elektronikus számítógépek működésére, hőérzéklésre é. i. t. A beszédnek azokat a legáltalánosabb, legformálisabb törvényszerűségeit határozza csak meg az információelmélet, melyek a morzé táviratozás, hőérzéklés, általában bármely jelátvitel törvényszerűségeivel azonosak. Az információelmélettel a Saussure által feltételezett általános jelelmélet öltött testet, és alighanem tágabb perspektíva nyílott, mint amely Saussure szeme előtt lebegett.

A *közlemény* (message) és *hírérték* (information, amount of information) szó tág és ugyanakkor pontosan körülhatárolt jelentése teszi lehetővé, hogy megragadjuk ezekben az egymással látszólag össze nem mérhető jelenségekben — a hőérzéklésben és az Ady versben — azt, ami ezekben analóg és azonos mértékkel mérhető. Megkönnyítik az információelmélet alapfogalmai a közlés különböző síkjai —, a nyelv esetében a hangos sík, a morfológiai sík, a mondat síkja — közötti analógiák és összefüggések feltárását és jellemzését is. Az információelmélet szemszögéből nézve könnyebben megértjük például, hogy miért élvezetesebb az izolált zenei hang érzékelése, mint a zöreje. Kiderül, hogy ebből a hírátviteli szemszögből tekintve a zenei hang szerkezete nem különbözik lényegesen a zenei mű szerkezetétől, hogy az ének vagy hangszerzene nem egyéb, mint a zenei hangban meglévő törvényszerűségek kibontakoztatása az időben.¹⁸

Ez a tág perspektíva teszi egyúttal feltűnőbbé azt, ami a beszédet a jelátvitel egyéb formáitól megkülönbözteti. Feltűnő például, hogy a konkrét

¹⁷ A gyakorlat itt is, mint sok más dologban, megelőzte az elméletet. A kétnyelvű nagy szótárak gazdag frazeológiai gyűjteménye gyakran azonos helyzetben elhangzó, helyértékük szerint azonos, névértékük szerint eltérő mondatokat állít szembe egymással. A helyzetszótár hiányát pótolják a *Little Londoner* és társai, s a több száz éve létező két- vagy többnyelvű társalgási zsebkönyvek.

¹⁸ FÓNAGY I., A zenei hang és a zene: Magyar Zene I. (1960) 271—278.

beszédhang nemcsak a szó információelméleti értelmében véve informatív, nemcsak disztinktív hírértékkel rendelkezik, mint az egyik jelet a másiktól megkülönböztető jegyek hordozója. Tudjuk, hogy |k| és |g| előtt dentális [n] helyett veláris [ŋ]-t ejtünk. Az [n] ~ [ŋ] váltakozása a magyarban meghatározott feltételekhez van kötve, előrelátható, mikor melyik változat lép fel, s így az [n] ~ [ŋ] különbségnek semmi hírértéke sincs, tökéletesen redundáns. Egy [a:] disztinktív hírértéke semmit sem változik azzal, hogy lágy vagy kemény indítással, a szokottnál hosszabban vagy rövidebben ejtjük. Egyáltalában nem közömbös ugyanakkor, hogy valaki egy *balra át!* vezényszóban kemény indítású, rövid [ʔ a]-t ejt-e vagy lágy indítású [a:] -t. Az ilyen vezényszó úgyszólván végrehajthatatlan lenne. A beszédhang tehát disztinktív hírértékén kívül sajátos, pragmatikus értékkel bír, a rezgő légoszlop ebben az esetben nem olyan passzív csatorna, melynek egyetlen képessége az információ torzítása. A hangos csatorna növeli a közlemény hírértékét. A tényleges nyelvi kódot egy szub-lingualis (archaikus) látens „kód” egészíti ki, s ez szabja meg a — bühleri terminológia szerint — felhívó és kifejező funkcióval bíró, fonémavariánsok értékét.¹⁹ Hírértéke van minden váratlan vagy váratlanul elmaradó szünetnek, a szokottnál erősebb vagy más szótagon fellépő nyomatékknak. Egyes prozódikus sajátságok, így a beszédtempó, a ritmus egészében véve erre az archaikus, virtuális „kódra” támaszkodnak. Hogy az ún. előbeszéd valóságos hírértékét milyen jelentékeny mértékben növeli a nem kódolt közlemény (message), nyilvánvalóvá válik, ha gondolatban zászlónyelvre próbálunk átültetni egy vallomást vagy veszekedést.

Amikor a hírátviteleméletet a beszédre alkalmazzuk, feltétlenül számolnunk kell a beszéd sajátos jellegével, finomítanunk, differenciálnunk kell az eredeti hírátvitelmodelt.²⁰

9. Ha ki kellene fejtenem — félreértések elkerülése végett — a hozzászólásomban foglalt hallgatólagos elvi és egyben gyakorlati állásfoglalást, talán a következőket kellene mondanom: az információelmélet nemcsak részeredményekkel gazdagíthatja a fonetikát és ezen túl a nyelvtudományt. Jelentősége főleg abban rejlik, hogy — eddig egymással kapcsolatban nem álló tudományágak egybefogásával — a jelátvitel fogalmát rendkívüli mértékben kitágította és egyben elmélyítette. Kirekeszteni a magyar fonetikát, a magyar nyelvtudományt az információelmélet kialakulásával megindult gyorsütemű fejlődésből, ha nem vizsgálnánk sorra át régi fogalmainkat, az eddig megismert törvényszerűségeket ebből az új szemszögből, ha nem vizsgálnánk meg gondosan, hogyan használhatjuk fel a hírátviteleméletet új összefüggések feltárásához. Az információelmélet a híradástechnikából nőtt ki, elméleti alapjait a matematika szolgáltatta. Módszerei hagyományos módszereinktől eltérőek, számunkra kissé idegenek. Az ebből adódó idegenkedést feltétlenül le kell győznünk, annak ellenére, hogy ez nem elhatározás kérdése.

¹⁹ W. MEYER—EPPLER ektosemantikus szférának nevezi ezt a nem kodifikált, sublingvális réteget (Grundlagen u. Anwendungen der Informations-theorie. Berlin. 1959. 3). — Vö. még: L. KAISER, Les sons du langage et leurs informations. La Voix Paris, 1953. 95—104. — F. TROJAN, Der Ausdruck der Sprechstimme. Wien—Düsseldorf, 1952. — F. TROJAN, Die Ausdruckstheorie der Sprechstimme: Phonetica IV (1959). 121—150. — FÓNAGY, Ü. d. Eigenart des sprachlichen Zeichens: Lingua VI. (1956). 67—88.

²⁰ Ezt teszi A. A. MOLES, Théorie de l'information et perception esthétique. Paris, 1958. c. könyvében.

Ehhez nyilván tanulnunk kell és nem is keveset. Az információelmélet szakembereivel való együttműködés nemcsak a kezdeti nehézségeken segíthet át, hanem új perspektívákat, új problémákat és új megoldási lehetőségeket is hozhat.

Az a nagy átmenetvalószínűséggel (s így kis hírértékkel) rendelkező bekezdés, mely szerint „ugyanakkor vigyáznunk kell arra, nehogy...”, azt hiszem, bátran elhagyható. Nyilvánvaló, hogy régi jelenségeket — szemléletünk módosítása nélkül — egyszerűen új néven nevezni, teljesen haszontalan dolog, s erkölcsileg ennél is rosszabb. Meg vagyok győződve róla, hogy ha a nyelvi jelenségek egyértelműbb, lehetőleg számszerű meghatározására törekszünk, nem egy-két évig tartó divatnak hódolunk.

SZALAI SÁNDOR

Aki Magyarországon — ha nem is nyelvészként — formális matematikai módszerek társadalomtudományi alkalmazásával, egyebek közt nyelvészeti alkalmazásával próbált foglalkozni az utolsó évek során, az csak örömmel üdvözölheti ezt az értekezletet, azt a nagy lépést előre, amelyet mindenkéltől az értekezletnek bevezető referátuma, Telegdi professzor referátuma jelent. Nem is olyan régen a referátumban oly sokszor szerepelt szavak — *formális vizsgálat, formalizálás, struktúra, strukturalizmus* — inkább átokszavak jellegével hatottak, és hogy ma pozitívan és tárgyilag lehet róluk beszélni, ez igen nagy haladás. Talán hasznos lett volna, ha Telegdi professzor a tanulság kedvéért referátumában részletesebben beszél arról, hogy a marxista igényű nyelvészek nem egykönnyen találták meg a helyes álláspontot a strukturalizmus kérdésében. Nemcsak arról volt szó Magyarországon, hogy egyesek nem találták meg ezt az álláspontot, hanem arról is, hogy nem kevesen dogmatikusan, tárgyi megvizsgálás nélkül, deklaratívan, filozófiai spekulációkból kiindulva akadályozták az ilyen vizsgálatokat. Ennek tanulságát le kell vonni: dogmatikusan, deklaratívan, tárgyi megvizsgálás nélkül nem szabad tudományos módszerekkel és eredményekkel foglalkoznunk. Fontos ezt leszögezni, mert a múltban, részben éppen a dogmatizmus révén, olyan sokszor estünk át a ló túlsó oldalára, hogy most már szinte föl sem merünk ülni rá. Nagy meglepetéssel hallottam például az imént két kijelentést. Benkő Loránd professzor azt mondta, hogy helytelen lenne, ha továbbra is *csak* azzal foglalkoznánk, hogy a strukturalista módszerekből mit tudunk felhasználni. Ezt mondta azon az értekezleten, amelyen *először* használtuk pozitív értelemben azt a szót, hogy *strukturalizmus*. Imre Samu kolléga pedig óva intett, nehogy egyeduralmat biztosítsunk a strukturalizmus valamely ágának. Ezek hasznos intelmek lehetnek más helyzetben. De nem most, amikor éppen föl akarunk kapaszkodni a lóra, s amikor az ilyen intelem már a lóra szállás pusztá kísérletétől is elriasztja az embert. „Jobb lesz, ha meg sem próbálunk felülni rá, hiszen olyan könnyen áteshetünk a másik oldalára!”

Az értekezlet ennek ellenére hatalmas lépést tesz előre. Telegdi Zsigmond bevezető referátumával a legtöbb pontban egyetérték. Arról szeretnék beszélni, amivel nem értek egyet, vagy amiben kiegészítendőnek tartom. Ha jól emlékszem, Telegdi professzor referátumában és Németh professzor bevezető szavai-ban is elhangzott a „kétféle nyelvtudomány” kifejezés. Eszerint van egy új,

mondjuk, strukturalista vagy szinkronikus nyelvtudomány, és egy másik, diakronikus, történeti nyelvtudomány. Szerintem nincsen kétféle nyelvtudomány. Ezzel szemben vannak strukturalisták, akik nem tanulták meg a történeti nyelvészetet és annak hasznos módszereit, és vannak történeti nyelvészek — nyilván itt is nem egészen csekély számban —, akik nem sajátították el a strukturális vizsgálat hasznos fogalmait és módszereit. Hadd kölcsönözök egy példát a természettudományok köréből. Ha a belső fül szerkezetét akarom vizsgálni, s biológus vagyok, két módszer áll rendelkezésemre. Az egyik a szinkronikus módszer. Ennek segítségével anatómiai és fiziológiai szempontból megvizsgálom, mi a felépítése, szerkezete egy mai ember fülének, s hogyan működik ez a fül. A biológusok régóta tudják, hogy ez nem kielégítő. Sok mindenre magyarázatot ad, de sok mindenre csak úgy találok magyarázatot, ha tudom, hogy a fül fejlődéstani szempontból a halak kopolyúíveire vezethető vissza. Semmi sem indokolja például a kengyelt és az üllőt és a fül egyéb sajátosságait. Másfajta fület is lehetne éppenséggel szerkeszteni a mai ember számára, mely legalább olyan jól ellátná a rá háruló feladatot. Csak az indokolja az emberi fül jelenlegi szerkezetét és működés módját, hogy a fül a kopolyúívekből fejlődött. Hasonlóképpen a biológusnak — aki a kopolyúívektől a mai belső fülig vezető utat fejlődéstani, történeti szempontból diakronikusan szemléli — nem jutna eszébe, hogy az emberi fül, a mai emberi fül anatómiájától és fiziológiájától eltekintsen — mondván, hogy ő szinkronikus vizsgálattal nem foglalkozik — vagy, hogy az emberi fül jelenlegi sajátosságait a hal kopolyúíveiből próbálja maradéktalanul levezetni. Volt idő, amikor a fejlődéstant úgy üzték, hogy nem tanulták meg az anatómiát és a fiziológiát, s volt idő, amikor az anatómiát és a fiziológiát üzték úgy, hogy nem számoltak a fejlődéstani vizsgálatok eredményeivel.

Egy másik felfogás szerint, melyet itt elsősorban Németh Gyula professzor képviselt, de sok más nyelvész is vall: ez az új nylon-nyelvészet tulajdonképpen alkalmazott nyelvtudomány. Úgy gondolom, megeshet még a történeti nyelvészetrel is az a baleset, hogy a gyakorlatban használhatóvá, alkalmazhatóvá válik. Kétségtelen, hogy az új fajta, strukturalista nyelvészeti kutatásokra ösztönzőleg hatott, hogy a műszaki embereknek bizonyos konkrét problémák megoldásához szükségük volt a nyelvészek segítségére. Kiderült ekkor, hogy a történeti nyelvészet nem rendelkezik minden esetben elég pontosan körvonalazott fogalmakkal, hogy sok esetben nem tud választ adni a feltejt — eleminek látszó — kérdésekre. Tegyük fel, hogy egy fordításelméleti vizsgálat folyamán le kell fordítania azt, hogy *zöld levél* és azt, hogy *minden levél*. A hagyományos nyelvtan szerint a *minden* melléknév. Eszerint a fordító gép szótárában azt kell odaírnunk a szóhoz, hogy „melléknév”. De hiszen *zöld levél* azt jelenti, hogy *egy levél, amely zöld*, és *minden levél* egyáltalán nem jelenti azt, hogy *egy levél, amely minden*.

Szembekerül az ember más problémával is, itt van például ez a két mondat: *Péter jó ember* és *Péter jó sofőr*. — Transzformációt alkalmazok: *Péter jó ember* annyit jelent, hogy *Péter ember* és *Péter jó*. *Péter jó sofőr* ezzel szemben nem jelenti azt, hogy *Péter sofőr* és *Péter jó*. Vagy: *Péter jó példa erre* nem azt jelenti, hogy *Péter példa* és *Péter jó*. Meg kell különböztetnem a két szerkezetet. *Péter jó ember*-ben ez azt jelenti tényleg, hogy Péter ember is, jó is. *Péter jó sofőr* ez azt jelenti, hogy *Péter jó sofőr*, jól vezet autót.

De honnan lehet tudni, hogy a *jó* egyszer ilyen, egyszer olyan szerepet játszik? Hiszen ezt nem árulja el a nyelvtani szerkezet. Ebből sokan arra a

következtetésre jutnak, hogy ezt csak a szövegösszefüggés alapján lehet intuitíve kitalálni. Valójában nincsen ehhez intuícóra szükség. Ahhoz sem kell intuíció, hogy megállapítsuk, hogy a német *kurz und gut* kifejezést nem fordíthatom úgy, hogy *röviden és jól*. Mikor, milyen feltételek mellett válik adverbialissá ez a *jó*? Ha azt mondjuk: *Péter jó sofőr*, azt állítottuk, hogy *Péter „jó sofőr”*, azaz jól vezet autót. A *sofőr* tehát egy olyan szó, melyet úgy definiálhatok, hogy *az, aki autót vezet*. A *példá-t* azzal definiálhatom, hogy *az, ami példáz*. De az *ember* nincs azzal definiálva, hogy *az, aki emberez*. Kitűnik, hogy egy fordítógép helyes működtetéséhez pontosabban és részletesebben kell meghatároznom ezt a *jó* szót, mint ahogyan ezt szótárainkban tenni szoktuk. Meg kell mondanom, hogy használhatjuk quasi adverbialisan, s használhatjuk a szó szoros értelmében jelzőként, aszerint, hogy a jelzett szó, amelyre vonatkozik, tevékenységet meghatározó kifejezés-e, vagy bizonyos etikai képességekkel ellátott élőlény.

Ezekből a példákból is kiderül, hogy a formális elemzés egyáltalában nem jelenti azt, hogy nem törődünk a szavak jelentésével. Ellenkezőleg: a szavak jelentésének mélyreható elemzése segítségével választhatjuk csak külön azt, ami a szó jelentésében a szerkezet szempontjából esetleges, és azt, ami a szerkezet szempontjából lényeges, pertinens. Ez a fontos tétel megérdemel talán egy további példát is. A felületes szemlélet számára nincsen minőségi különbség olyan szavak között, mint *nő, férfi, gyerek* (Kind) egyfelől, *feleség, férj, gyerek* (Sohn, Tochter) másfelől. A formális logikai elemzés során jutunk el a két sorozat alapvető eltéréséhez. A második sorozatban szereplő szavak, ellentétben az előbbiekkal, viszonyt fejeznek ki. Valaki lehet másoktól függetlenül nő vagy férfi, de nem lehet önmagában, mástól függetlenül feleség vagy férj. (Más kérdés, hogy a *nő* szó is jelezhet viszonyt, pl. *Jó nője van.*)

Es itt szembe kell szállnom azzal a felfogással, mely szerint a strukturális, formális elemzés a morfológiára és szintakszisra korlátozódik szükségképpen. Valójában ezek a modern módszerek a szemantikus elemzésnél éppúgy használhatók és használandók — éppoly korlátozottan vagy éppoly teljesen —, mint a morfológiában és a szintakszisban. Ezek egyszerűen — hadd jellemezzem őket így —: formális, azaz egzakt kutató módszerek.

Én a formával nem állítom szembe a tartalmat. Ez helytelen szembeállítás. Mit nevezünk formának? Ha matematikus volnék, akkor azt mondanám, a forma egy olyan kifejezés, mely szabad változókat tartalmaz. Nyelvész körben inkább Karinthy egyik érdekos játékára utalnék. Ki kellett találni egy ismert verssort a mondat üres váza alapján. A „Felhőbe hanyatlott a drégelyi rom” például így hangzanék ebben a játékban: *Mibe micsinált a milyen micsoda?* Ez a *Mibe micsinált a milyen micsoda?* megadja egy létező magyar mondat típus törvényét. Törvényét, azaz formáját. Hiszen egyetlen nyelvész sem óhajt konkrétan a drégelyi rommal vagy a felhővel foglalkozni. Amikor a nyelvész a mondat törvényét keresi — akár szintaktikai, akár szemantikai törvényről van szó —, a mondatot annak konkrét tartalmától elvonatkoztatva vizsgálja.

Hadd illusztráljam ezt egy további példával. Vegyük a következő magyar mondatot: *Othello Verdi hasonlónévű operájában énekelve öli meg Desdemonát*. Ha én ennek a mondatnak a törvényét keresem, tökéletesen közömbös számomra, hogy Othellóról vagy bárki másról van-e szó. Bátran üresen hagyhatom a személy rubrikáját, változónak foghatom fel, s *x*-szel jelölhetem:

x Verdi hasonlónévű operájában énekelve öli meg Desdemonát.

Ugyanez áll Verdire vagy Desdemónára is, mindkettőt változókkal helyettesíthetem.

x y -nak hasonnevű operájában énekelve öli meg q -t.

De nemcsak a személyek tetszőlegesen, változónak tekinthetem és betűjelekkel helyettesíthetem a közneveket is. Végül egy ilyen mondathoz jutok el: x az y z - és u -jában v -elve w -zi q -t.

Messzemenően tekintetbe vettem az eredeti mondat jelentését, miközben az új mondatot megalkottam, de ebben a formalizált mondatban nyoma sincsen már az egyes szavak konkrét jelentésének. Benne foglaltatik sok lehetséges, nyelvészeti szempontból tökéletesen közömbös egyéb tartalom, pl. jelentheti a mondat azt is, hogy *A magántisztviselő a nap első órájában álmodozva intézi az aktát.* És jelenthet még számtalan más dolgot.

Azt hiszem, hogy a nyelvtudomány elég messze van még ma attól, hogy az algebrai jelek helyére megfelelő nyelvtani kategóriákat állítson, melyek elég általánosak ahhoz, hogy minden olyan mondat beleférjen ebbe a grammatikai képletbe, mely szerkezetileg azonos a mi példamondatunkkal, és elég konkrét ugyanakkor ahhoz, hogy egyetlen olyan mondat se férjen bele, mely szerkezetileg nem azonos a példamondattal. Elégtelen lenne a hagyományos grammatikai terminológia alapján szerkesztett képlet:

hat. névelő + főnév + hat. névelő + főnév + sorszámnév + ragos főnév + ige + névelő + tárgyragos főnév.

Ilyen módon meghatározott mondat szerkezetek alapján aligha készülhetne el a fordítógép számára a magyar algoritmus. Pedig az ilyen algoritmus elkészítése nem technikai, hanem elméleti, nyelvtudományi feladat. Ha pontosan meg tudom határozni a magyar nyelv szerkezetét, szerkesztési törvényeit, akkor már kész is az algoritmus. És megfordítva: ha nem tudok a fordítás céljaira használható algoritmust készíteni, akkor ez azt jelenti, hogy nem tudom elég szabatosan meghatározni a magyar nyelv strukturális törvényeit. Használható algoritmust készíteni pedig annyit jelent, mint meghatározni azokat a törvényeket, melyek alapján agnoszkálni tudom az

x az y z -és u -jában v -elve w -zi a q -t

és más konkrét mondat típusokat, s szembe tudom velük állítani a megfelelő német mondatot. A fenti hagyományos grammatikai képlet alapján nem agnoszkálhatók, nem fordíthatók géppel vagy gépies módon az egyes mondatok.

Pedig, ha fenti példamondatunkat németre fordítom — *Othello tötet in Verdi's gleichnamiger Oper singend die Desdemona* — és az egyes szavakat ezúttal is betűjelekkel helyettesítem, a két képlet inkább csak szórend tekintetében térne el egymástól.

Hozzá kell tennem, hogy nem kielégítő az ilyen betűjeles ragozott konstrukciók felvázolása sem. Hiszen ilyen módon rengeteg „törvényt” kellene számon tartanunk. Külön törvényt igényelne az

Othello Verdi hasonlónevű operájában énekelve öli meg Desdemonát

és

Othello Péterfi Jánosnak két holdas birtokán énekelve öli meg Desdemonát.

Tovább kell tehát haladnunk az általánosítás útján. Másrészt számolnunk kell a szerkezet minden pontján a bővítés (a „hurokképzés”), vagy új tagok — például bizonyos számú melléknév — közbeiktatásának lehetőségével, s az ilyen lehetőségek határaival.

Ha általánosításaink helyesek (elég általánosak és elég konkréték), akkor

alighanem kiderül majd, hogy a magyarban lehetséges kombinációk száma egyáltalában nem végtelen, talán meg sem haladja a 150-et, legalábbis a magyar értekező prózában.

Az így megállapított törvények ugyanúgy érvényesek bizonyos szótípusoknak bizonyos toldalékokkal való összekapcsolására, mint a természeti törvények a természeti jelenségekre, mint például az a törvény, mely szerint minden x -re és minden y -ra áll az, hogy ha x egy test és y egy folyadék, akkor x -et y -ba belemártva x a súlyából annyit vesz, mint amennyi az x által kiszorított y súlya. A természeti törvények ugyanolyan formálisak, mint amilyen formális nyelvi törvényeket a gépi fordítás is feltételez.

Szép számmal akadnak szabályok a nyelvtanulás céljait szolgáló grammatikákban is. Ezek a szabályok azonban nem elég „szabályosak” a gépi fordítás céljaira. Nyelvérzékét tételeznek fel, paradigmákkal operálnak. A gépi fordítás nagy előnye — a nyelvi struktúra pontosabb megismerése szempontjából —, hogy a fordítógépnek nincsen szemernyi nyelvérzéke sem. A fordítógép olyan, mint a lelkiismeretes, bürokratikus hivatalnok. Mindent megtesz, amit mondanak neki, és semmit sem tesz, amit nem mondanak neki. Ragaszkodik az előírásokhoz, sohasem tesz semmit a maga feje szerint. Így aztán kiviláglik, helyesek-e a szabályaink, s hogy minden jelenségre kiterjednek-e. Végeredményben: a fordításelmélet, a gépi fordítás nem új probléma a nyelvész számára, inkább ellenőrző eszköz.

Tegyük fel, a fordítógéppel „közölni kell”, hogy a magyarban az \acute{e} birtokjel és a szótó között miféle toldalékok állhatnak, s milyen sorrendben. Amikor tavaly a gépi fordítás jellegének illusztrálására az \acute{e} birtokjellel végződő szavak lebontási táblázatát kellett elkészítenem, kiderült, hogy erre a gépi fordítás szempontjából egészen elemi kérdésre nincsen válasz a magyar nyelvtanirodalomban. De egy olyan nyelvészet, amelyben ez nincs meg, az se nem történeti, se nem strukturalista, hanem hiányos.

Befejezésül még arra szeretnék rámutatni, hogy azért a legöccélűbb nyelvészeti vizsgálatok híveinek is gondolniuk kell a mai gyakorlat bizonyos jogos követelményeire. Nevezük értekező nyelvnek azt a nyelvet, melyet diszkurzívnak is szoktak nevezni, s amelyen tudományos — túlnyomóan természettudományos vagy valamilyen egzakt tudomány körébe tartozó —, mondjuk jó nyelvészeti cikkek is készülnek. Ennek a magyar értekező nyelvnek vannak bizonyos sajátosságai. Biztosan ritka benne például sok, a költészetben vagy köznapi beszélgetésben gyakori szó, ritka a második személy és így tovább. És én állítom, hogy — noha primán tudjuk, hogy Kemeccsén, Kéménden, Kemenesmagasin *ippen*-t vagy *ippeget*-et mondanak, avagy *kukoricá*-t, *tengeri*-t, *törökbúza*-t —, ugyanakkor nincs olyan magyar nyelvészeti munka, amely például vizsgálat tárgyává tette volna a magyar kémiai értekező nyelv szóképzéseit (hogy miért van az, hogy a magyar kémiában lehet *etilézni*, *etilálni*, *metilézni*, *metilálni*, de már csak *butilálni* lehet, s nem lehet *butilozni*).

A magyar bibliográfiának, könyvtárügynek, dokumentációnak egyik alapvető nehézsége a címek osztályozása. Tudomásom szerint senki sem foglalkozott azzal, hogy értekező prózában írt tanulmányok címei miben különböznek a könyveimtől, és hogy milyen grammatikai konstrukciók lehetnek a magyarban a címnek nevezett elliptikus mondatban és milyenek nem. Mivel a fordítógép egyik fő feladata címek fordítása bibliográfiák számára, joggal vethetjük fel a kérdést: miért nem folyik ilyen vizsgálat?

Utoljára még azt szeretném hozzáfűzni az eddigiekhez, hogy ha nincs is kétféle nyelvtudomány, van kétféle kutatási irány, amely egymásról keveset tud. Ennek talán a nyelvészeti oktatásban is le kellene vonni a konzekvenciáit. Nem elég a strukturalista irányzatokat ismertetni az egyetemen. Kívánatos lenne, hogy már ősszel ne legyen olyan nyelvész, aki I. éves vagy II. éves korában nem tanulja meg tisztességesen a matematikai logika elemeit, a logikai osztályozás modern elveit, a matematikai statisztika elemeit, és nem rendelkezik azokkal a minimális technikai ismeretekkel, amelyek a nyelvészet gyakorlati alkalmazása során ma előtérbe kerültek. Hangsúlyozom: senki nem várja a nyelvészekről a fordítógép megteremtését, csak egy olyan egzakt nyelvészeti törvényrendszer kidolgozását, amelyet szabatosan meghatározott gyakorlati, vagy ha úgy tetszik „alkalmazott nyelvészeti” célra is használni lehet.

TAMÁS LAJOS

Hangsúlyozni szeretném, hogy munkaértekezletünknek igen nagy jelentőséget tulajdonítok, mert az ezúttal hangoztatott elvek és feladatok mindannyiunk szívügyét jelentik. Hiszem, hogy a jelenlevők mindegyike osztja azt a nézetet, hogy a hagyományosnak nevezett és az újabb módszerek művelői között nemcsak békés egymás mellett élésre, hanem további termékeny együttműködésre van szükség, s már ezért is teljes mértékben osztom Szalai elvtársnak a nyelvtudomány egységéről vallott nézetét. Kiegészítésképpen megjegyzném, hogy a régi iskola értékelésénél — legalábbis véleményem szerint — nem feledkezhetünk meg arról, hogy pl. a nyelvtörténeti problémák korszerű megoldásához sokkal gazdagabb, sokrétűbb, színesebb, tehát többfajta és nagyobb mennyiségű ismeret, hosszabb idejű kiképzés, felkészülés szükséges, mint pl. egy adott nyelv általános nyelvészeti ismeretekkel is alátámasztott formális, strukturalista elemzéséhez. Harris szerint a strukturalista nyelvészet programja a különböző nyelvek struktúrájának katalogizálása és a strukturális típusok egybevetése. Ez kétségtelenül nagy és helyesen kitűzött feladat, s megvalósítása hosszabb időt fog igényelni, hiszen pl. az újgrammatikusok óta állandóan írnak történeti nyelvtanokat, de még mindig rengeteg nyelv, nyelvjárás története ismeretlen, többek között klasszikusnak nevezhető magyar történeti nyelvtanunk sincs. Ha viszont a különböző nyelvekkel kapcsolatos Harris-i program megvalósul, s a strukturalista elemzés módszere is kikristályosodik, akkor vajon milyen további feladatok várhatnak még a strukturalistákra? Elmondhatjuk majd: a módszer teljesítette kötelességét. S Szalai elvtárs sem fog panaszkodni, hogy nincs olyan munka, amely tisztázná a különböző morfémák megoszlásának, egymásra következésének szabályait nyelvünkben. De ha egyszer lesz, akkor a fordítógép igényei igen hosszú időre kielégülnek, s legfeljebb a gépi technológia tökéletesítése marad meg további feladatnak, hogy még egyszerűbb technikai megoldásokkal alkalmazza nyelvünk helyesen megállapított sorrendi, kapcsolódási szabályait. Egy történeti nyelvtant azonban még igen sokáig mindig újból és újból lehet és kell megírni, mert közben nyelvemlékek jelennek meg, finomulnak a módszerek. Harrist olvasva egyébként érdekes terminológiai párhuzamosságra lettem figyelmes. Ahogyan történeti—összehasonlító módszerről beszélünk, úgy beszél Harris strukturalista—összehasonlító módszerről. Sőt a strukturalista—történeti módszer is kialakulóban van egy idő óta (Jacobson, Martinet stb.).

Antal elvtárs azt mondta — igen rokonszenves és mindnyájunk által nagyra becsült tudományszeretettel —, hogy „a strukturalizmus a nyelvtudományi diszciplínák királya”, ami szubjektíve helyes lehet, de objektíve nézve a dolgot úgy véljük, hogy az egyes nyelvészeti diszciplínák súlya, fontossága, aligha mérlegelhető oly pontosan, mint a tárgyak fizikai súlya. Az egyiket persze lehet jobban szeretni, mint a másikat, ez egyéni ízlés és főleg érdeklődés kérdése. A problémák, míg meg nem oldódnak, sajátos módszereket fognak ezután is megkövetelni, s ezek a módszerek mindaddig nem égne ki, míg maradnak megoldandó kérdések. Hiszen még a történeti-összehasonlító módszerre is nagy szükség van. Afrikában, Ázsiában s Ausztráliában még különösen sok nyelv van, amelynek összehasonlító problematikája még távolról sem tekinthető megoldottnak. Majd ha ezek mind megoldódnak, akkor eltemethetjük ezt a módszert, addig azonban még sokat kell dolgozniok a nyelvészeknek.

Örömmel emlékezhetünk meg arról, hogy nálunk sem a mai nappal kezdődik az új módszer fontosságának hangoztatása, alkalmazása. Röviden utalok a NyK és a MNy hasábjain megjelent vitázó cikkekre, fejtegetésekre. Szépe Györgynek és még inkább Fodor Istvánnak hozzászólásában olyan gondolatok merülnek fel, amelyekkel akkor sokan még szemben álltak. A fejlődést megelégedéssel vehetjük tudomásul, kívánatos, hogy a sok tekintetben azóta kialakult egyetértés ne szűnjék meg a jövőben sem.

Szeretnék, a második vitához kapcsolódva, néhány rövid szót szólni a morfémahatárok kérdéséről annak megmutatására, hogy bár a nyelv társadalmi objektivitása nem vonható kétségbe, a nyelvi kategóriák egy adott történeti pillanatban nem szükségszerűen tükröződnek egyformán a nyelvészek tudatában. Hiszen az atom szerkezete sem tükröződik még *teljesen* híven az atomfizikusok tudatában, de egyre tökéletesebben tükröződik. Vessük fel tehát ezután is a különféle nézeteket, s vitassuk meg azokat nyugodt, tárgyilagos hangon, lemondva a félreérthető, kisebb-nagyobb mértékben személyeskedő megállapításokról, amelyekre semmi szükség nincs. Ami a vitát előbbre viszi, az mindig csak az érveknek, ellenérveknek a súlya lehet.

A morfémahatárról vitatkozó felek általában elfogadják, hogy a morfémahatáron álló bizonyos hangok, a kötőhangzók a jelentés irányában közömbösek. Ez az a bizonyos jelentés (*content* 'tartalom'), amelynek Antal László szerint egy jöttányi engedményt sem kell tennünk. De honnan tudjuk, hogy a kötőhangzó közömbös a jelentéssel szemben, ha nem különböztetjük meg a morfématól, amely tudvalevőleg forma ('form') és tartalom ('content') egysége? Antal maga is figyelembe veszi a „tipikus jelentés”-t valamelyik cikkében, s ez szerintem igen helyes.

A jelentésnek (tartalomnak) nézetünk szerint legalább annyi engedményt kell tennünk (s ez több mint egy jöttányi), hogy a szegmentumokat abból a szempontból is megvizsgáljuk, hogy miképpen viszonyulnak a jelentéshez. Ez a legkevesebb, amit meg kell tennünk. Bevallom, hogy ebben a pillanatban még a strukturalista jelentéstan kialakulása elé is nagy várakozással tekintek, annál is inkább, mert a hagyományosnak nevezett nyelvtudománynak is a jelentéstan volt a legkevésbé fejlett diszciplínája. Nem azért, mert a jelentés fontosságát lebecsülték, hanem mert a jelentéstan művelése a legnehezebb.

Visszatérve a morfémahatár-vitához, megállapíthatjuk, hogy a vitatkozó felek a jelentéshez, a tartalomhoz való viszony kérdésével nem számoltak. Pedig, ha a kötőhangzónak a morfématikai státusát vizsgáljuk, ez a kér-

dés szerintünk döntően fontos. Ha helyesen oldjuk meg, az is eldől, vajon igaz lehet-e Antalnak az az állítása, hogy nincsenek morfémán kívüli fonémák. Morfémán kívüli szegmentumok azonban még lehetnek! Ti. a nyelvnek mint társadalmi jelenségnek a fizikai, a közvetlenül érzékelhető, a „hangos” síkon lehetnek olyan sajátosságai, amelyek a jelentéssel (tartalommal) nincsenek közvetlen kapcsolatban. Más szóval: a Saussure-i chaîne parlée-nak vannak szegmentumai, amelyek tartalmatlanok, nincs jelentésük.

Maga Antal is vallja, hogy a kötőhangzó nem lehet önálló morféma, ami önmagában véve helyes álláspont. Hiszen a morfémának — mint tudjuk — az a kritériuma, hogy benne a forma és a tartalom egysége valósul meg, s éppen ezért a fonéma után, amelynek csak formája van, az első igazán nyelvi egység. Így pl. a *ház-a-k* szó esetében — az információelmélet műszavával élve — csak a *ház* és a *k* szeleteknek van információs tartalma, ezek tehát morfémák, de kérdezhetjük, hogy mi je van az *a*-nak? Formája van, hiszen az egész magyar nyelvközösség használja ebben a szóban az *-a*-t, de a tartalmát sehol sem leljük (vö. pl. *kocsi-k*, ahol nincs kötőhangzó). Ha a *házak* szó egyes szeleteit a formához és a tartalomhoz való viszonyuk szempontjából vizsgáljuk, akkor az eredményt a következő módon szemléltethetjük:

<i>ház-a-k</i>	F	T
<i>ház</i>	+	+
<i>a</i>	+	—
<i>k</i>	+	+

vagy a tartalmi viszonyra leegyszerűsítve: + — +. Az *-a*- egyszerűen a tartalmatlan, pusztán materiális nyelvsvokás (l. erre az Archivum Philologicum 1947. évi kötetében megjelent tanulmányunkat) velejárója, s még fonémának sem mernők nevezni, nemhogy morfémának. Szerepe csak a materiális nyelvsvokás síkján van, a tartalom síkján nincs. Az ilyen tartalmatlan elemek jelenlétének a szinkroniában történeti, diakronikus oka van.

De vannak ennél valamivel bonyolultabb esetek is. Vegyük pl. a *kez-e-k* szót. A *kez* szeletnek van formája és tartalma (+ +), viszont a *kez*-zel szemben *e* van benne, az itt tapasztalható *é/e* ellentét azonban tartalmatlan. Ezért a *kez* szelet viszonyát a formához és a tartalomhoz pontosabban így ábrázolhatjuk: ± + (vannak tartalmas és tartalmatlan formai sajátosságai, s van tartalma). Tehát:

<i>kez-e-k</i>	F	T
<i>kez</i>	±	+
<i>e</i>	+	—
<i>k</i>	+	+

Mindebből levonhatjuk azt a nyilván nem indokolatlan következtetést, hogy a szószeletek nem mind azonos szerkezetűek. Vannak ++ és +-

szerkezetűek, sőt a zéró morfémát is figyelembe véve — + szerkezetűek is (a zéró morfémának ugyanis nincs közvetlen anyagiséga, formája, de szerepe, tartalma van).

A morfémahatár vitával kapcsolatban még a *házaim*-típusú szavak morfematikus tagolásának kérdését tesszük szóvá. Hall szerint ilyenkor négy (*ház-a-i-m*), Antal szerint pedig csak három (*ház-am* és közbeszúrt *i*) morfémával van dolgunk (vö. MNy LV, 355—56). Mi úgy látjuk, hogy a *ház-a-i-m* négy szegmentumból és három morfémából áll (az *-a-* ugyanis csak kötőhangzó, nem pedig morféma). Infixálódásról csak az beszélhet, aki a tartalmatlan *a-* és a tartalmas *m* szeletet egyetlen morfémává ötvözi, hogy így közbeszúrhatta az *i*-t. Erre a bonyolult felfogásra azonban, azt hisszük, nincs szükség.

Fentiek figyelembevételével a szavak morfematikus struktúrájának talán helyesebb, az objektív valóságot hívebben tükröző képét adhatjuk.

HERMAN JÓZSEF

Bevezetőként egy szóhasználati megjegyzést kívánok tenni. Amikor hozzászólásom során a strukturalizmus szót használok, ezen a nyelvtudomány gyakorlatában használt strukturalista jellegű módszereket és kutatási szempontokat értem, nem pedig azokat a filozófiai alapokat, amelyeken egyes nyugati nyelvészeknél ezek a módszerek kifejlődtek. Ezzel nem akarom azt mondani, hogy a strukturalizmus filozófiai alapjainak, gyökereinek kérdése elhanyagolható, azonban úgy látom, hogy a strukturalizmus ezektől a filozófiai aspektusoktól elválasztva is vizsgálható.

Az a kérés, amellyel mi itt Magyarországon a strukturalizmust szélesebb körben megismerjük, hátrányos oldalai mellett némi haszonnal is jár: sok olyan kérdés, amely néhány éve még szenvedélyes vitákat váltott volna ki, ma már a tudománytörténész higgadtságával szemlélhető. Ilyen, az élet valóságában már elintézett kérdés — elintézettebb kérdés, mint ahogy az egyes mai hozzászólásokból látszott — az eredetileg csak a szinkroniára vonatkoztatott strukturalista szemléletmódnak és a diakronikus, történeti, hagyományos módszereknek és irányoknak a viszonya. Már első megközelítésben, felszínes vizsgálat alapján is állíthatjuk: az utóbbi években mindkét oldalról elhangzott vérmes jóslatok hamisaknak bizonyultak; nem bizonyult igaznak az, hogy a strukturalizmus valamiféle tudománytalan szélhámosság, ellenkezőleg: a strukturalista módszerek az egész világon meggyökeresedtek és sok konkrét eredményt hoztak — de nem bizonyult igaznak az sem, hogy a történeti nyelvészet valamiféle ósdi, a mai ember számára érdektelen, a tudománytörténet körébe utalandó dolog. Az objektív helyzet az, hogy régi történeti—komparatista folyóiratok egyre több strukturalista cikket közölnek, és közismerten strukturalista inspirációjú folyóiratokban igen sok, sőt növekvő számú a nyelvtörténeti vonatkozású cikk. Mint mondtam, ez persze a helyzetnek csupán felületi, ha nem is félrevezető ábrázolása. A strukturalizmus és a nyelvtörténet viszonyának van azonban egy lényegi és sokkal fontosabb oldala is: a kétféle irányzat, módszer között egy bizonyos módszertani és elméleti kölcsönhatás játszódik ma le — bár pillanatnyilag elkerülhetetlen módon a hatás inkább egyoldalú: a strukturalizmus szemlélete hatol be a nyelvtörténeti kutatás területére. Ma elsősorban erről a kérdésről kívánok beszélni.

Engedjék meg nekem még egy előzetes megjegyzés. Hozzászólásom

során ki fog derülni, hogy a strukturalista és a történeti módszerek közötti kölcsönhatást, a strukturalista módszereknek a nyelvtörténetben való alkalmazását pozitíven értékelendő folyamatnak, sőt a marxista nyelvészet egyik jelentős feladatának tartom; ez azonban nem jelenti azt, hogy elhibázottnak, vagy túlhaladottnak tartom a szinkronia és a diakronia, a szinkronikus és a diakronikus nyelvvizsgálat megkülönböztetését. Ellenkezőleg, úgy látom, hogy ez a megkülönböztetés a huszadik századi nyelvelmélet egyik lényeges vívmánya. Utalni szeretnék arra, hogy ebben a problémakörben Telegdi elvtárs mai, igen éleselmjű és értékes megjegyzései után is van még tisztázni való. Szerintem nem lehet azt állítani, hogy a nyelv lényegére nézve történeti. Úgy látom, hogy — paradox módon — a nyelv lényege szinkronikus is, történeti is. Mint kommunikációs eszköz, mint a gondolatcserére alkalmas eszköz a nyelv lényegileg szinkronikus, mert ha egy adott társadalom számára nem volna szinkronikus, nem lehetne segítségével gondolatokat cserélni. Ugyanakkor a nyelv sajátosságait tekintve lényegileg diakronikus, diakronikus fejlődés eredménye. Itt még sok gondolkodni valónk van, és én nem tudok e kérdésről pillanatnyilag ennél okosabbat mondani.

Térjünk azonban vissza a diakronikus strukturalizmus, a történeti strukturalizmus kérdésére.

Tudománytörténeti szempontból érthető, hogy elsősorban a fonológia, mint a legkorábban kialakult és legkövetkezetesebben kidolgozott strukturalista inspirációjú diszciplína került történeti alkalmazásra is. Nem feladatomban, hogy ennek a hozzászólásnak a keretében bibliográfiát adjak; ismeretes, hogy már Trubetzkoy és Jakobszon kísérleteztek a fonológiai teóriáknak történeti alkalmazásával, és Tamás Lajos személyében, akinek 1937-ben jelent meg egy hasonló szellemű cikke, ennek a módszertani kísérletnek magyar úttörője is van. A történeti fonológia tényleges kibontakozása azonban az utóbbi 15 évre esik és elsősorban egy Amerikába szakadt francia nyelvésznek, A. Martinetnek és közvetlen tanítványainak a nevéhez fűződik. A személyi adottságok, de a tudományszakok eddigi története is érthetővé teszik, hogy a történeti fonológia elsősorban az indoeurópaisztika, közelebbről a romanisztika és a germanisztika területén került alkalmazásra. Tekintve, hogy ez az anyag könnyen hozzáférhető, nem feladatomban a részletek ismertetése; egy-két példát mondanék csupán annak bemutatására, hogy a történeti fonológia milyen elvekkel és milyen módszerekkel dolgozik. Mivel, sajnos, jelenleg a magyar nyelvészek között a romanisták még kisebbségben vannak, kénytelen vagyok — az idő rövidsége miatt is — néhány igen egyszerű példát kiválasztani és azokat is egyszerűsíteni.

A történeti fonológia alapelve az, hogy a fonológiai különbségek megjelenése vagy eltűnése, általában egy adott nyelv fonológiai rendszerének a megváltozása, összefüggésben kell hogy legyen maguknak a fonémáknak a nyelvi funkciójával. A fonológiai rendszer megváltozásának egyik szükségszerű tényezője tehát maga a fonológiai rendszer, illetőleg e rendszernek azok a sajátosságai, amelyek működésével kapcsolatosak. Íme egy — látszólag legáltalábbis — egyszerű példa.

A mai francia nyelvben négy nazális magánhangzó van: [ã, ê, õ, ô]; a felsorolt négy hangot úgy lehet rendszerbe állítani, hogy egy ellentétpárt állítunk fel a palatális, egy másikat a veláris sorban: [ê] — [ô]; [ã] — [õ]. Nos, a jelenlegi franciában néhány évtizede egy egyszerűsödési folyamat játszódik le, amely ma már Párizsban és Párizs környékén elérte — kulturális

és társadalmi különbségekre való tekintet nélkül — a francia ajkúak többségét, és amely a következőképpen jellemezhető: a palatális sorban a nazális magánhangzók száma kettőről egyre redukálódik oly módon, hogy a [œ] hang a labializáció elvesztésével [ɛ] hanggá változik. Egy középkorú vagy fiatal francia, ha csak ennek a „hibának” elkerülésére tudatos erőfeszítést nem tesz, ma a *brun* szót [brɛ]-nek, nem pedig [brœ]-nek ejti. Hogyan magyarázhatjuk ezt a folyamatot a történeti fonológia segítségével, különösen ha számításba vesszük, hogy a veláris sorban hasonló egyszerűsödési folyamat nem játszódik le, holott pusztán fonetikai szempontból ez sem volna elképzelhetetlen; sőt: a veláris sorban az ellentétpár teljesen érintetlen, a két veláris fonéma közötti különbséget minden francia gondosan betartja. A magyarázat a következő: a francia nyelvben csak három olyan szópár van, amelyeket csupán a [œ] — [ɛ] oppozíció különböztet meg egymástól: *brun* és *brin*; *un* és *hein*?; *emprunte* és *empreinte*. Ezek a szók egyébként a fonológiai különbségtől eltekintve sem keverednének össze, mivel szófaji és jelentéstani tekintetben olyan távol állnak egymástól, hogy gyakorlatilag nem fordulhatnak elő azonos szövegösszefüggésben. Ezzel szemben az [ā] — [ɔ] oppozíciónak lényeges nyelvi funkciója van; százával és ezrével vannak olyan szópárok, amelyeket egymástól ez a fonológiai oppozíció segít megkülönböztetni. A [œ] — [ɛ] oppozíció tehát funkcionális szempontból közömbös, eltűnése semmiféle kommunikációs zavart nem okoz, míg a [ā] — [ɔ] oppozíció felszámolódása súlyos kommunikációs zavarokhoz vezetne — éppen ezért nem is számolódik fel. A hangváltozás egyik tényezője tehát a fonológiai ellentétpárok funkcionális „terheltsége”. Ebből a látszólag egyszerű példából persze néhány további következtetés is levonható:

1. A történeti fonológia a magyarázó elv igényével lép fel, nem pedig azzal, hogy a történeti fonetikát megszüntesse, vagy helyettesítse. A történeti fonológia megmagyarázza és rendszerezi a fonetikai úton megállapított tényeket és változásokat, azt végzi el tehát, amit a történeti fonetika minden érdeme mellett megtenni nem tudott.

2. A történeti fonológia fő magyarázó elvnek magát a rendszert tekinti, de nem lép fel azzal az igényel, hogy mindent magából a rendszerből magyarázzon. Hogy az adott példánál maradjunk, ezzel kapcsolatban a következőkre utalhatok: annak, hogy a francia nyelvben milyen ponton és milyen irányban zajlik le a nazális magánhangzók rendszerének egyszerűsödése, fonológiai rendszeren belüli magyarázata van; annak azonban, hogy ilyen egyszerűsödési tendencia egyáltalán fellépett, annak a magyarázata már nem magában a fonológiai rendszerben található, hanem abban, hogy (bocsánat ezért a kommunikáció-elméleti zsargonért) a nyelvben, mint minden más kommunikációs rendszerben megvan a törekvés arra, hogy egy adott információmenyiséget minimális energiával továbbítson. Egy olyan megkülönböztetés, amely a kommunikáció szempontjából lényegtelen, felesleges beidegzést, tehát bizonyos szempontból felesleges energiátöbbletet jelent, és így szükségszerűen fellép egy öntudatlan törekvés ennek a megkülönböztetésnek a redukálására. Itt tehát két ellentétes tendenciával állunk szemben: egyrészt egy bizonyos „energiatakarékoskodással”, amely, mint minden emberi tevékenységben, a nyelvi közlésben is fellép, másrészt a nyelvi rendszernek azzal a sajátosságával, hogy a kommunikáció szempontjából szükséges különbségeket megőrzi; az idézett példa jól mutatja, hogy ennek a két erőnek a játéka hogyan hat ki a nyelvi változásokra.

A funkcionális terhelésen kívül természetesen egyéb tényezőket is számításba vesz a történeti fonológia a nyelvi változások, pontosabban a fonetikai változások magyarázatára. Tekintetbe kell venni például azt, hogy a fonetikai rendszernek mint rendszernek is van egy bizonyos „nyomása”: észlelhető a nyelvben egy olyan törekvés, amely arra irányul, hogy a fonetikai rendszer felépítésében szimmetrikus, harmonikus legyen. Íme ismét egy modern francia példa: a mai franciában valamennyi középnyelvállású magánhangzónak van egy nyílt és egy zárt változata, tehát [ɛ — e], [o — ɔ], [œ — ø]; a nyílt és a zárt változat közötti ellentét azonban önmagában csupán az *e*-típusú hangoknál bír jelentésmegkülönböztető funkcióval, ott viszont *e* funkció igen széleskörűen érvényesül: a másik két hangpár esetében a nyíltsági-zártsági különbségnek csak időtartamkülönbséggel párosulva van jelentésmegkülönböztető funkciója és így is ritkán. Azt várná az ember, hogy ilyen körülmények között az *ø*-típusú és az *o*-típusú hangoknál a nyíltsági—zártsági különbség redukálódik. Ezeket az ellentétpárokat azonban nyilván az igen életerős [ɛ — e] ellentéppárral való párhuzamosságuk tartja életben; valószínű ugyanis, hogy paradox módon itt is számolnunk kell az „energiamegtakarítási” tendenciával: egymással valamilyen tekintetben párhuzamos hangcsoportokon belül párhuzamos vagy azonos fonetikai különbségek beidegzése egyszerűbb, mint a fonetikai jegyeknek hangcsoportról hangcsoportra való változását beidegzeni. Sok olyan példa is van, amely arra mutat, hogy az adott nyelv fonológiai rendszerébe valamilyen módon kevésbé beilleszkedő, aszimmetrikus rendszert produkáló, kevésbé „integrált” fonémának a jelenléte gyakran jár olyan változásokkal, amelyeknek eredményeképpen átmeneti egyensúly, harmonikusabb, párhuzamosabb felépítésű hangcsoportokból álló rendszer jön létre. Így például van olyan magyarázati kísérlet, amely egyes román nyelvekben a nyílt szótagbeli hangsúlyos *a*-nak *ae* diftongussá való törését részben azzal magyarázza, hogy így „integrálódott” a veláris sorban található *au* diftongus, amelynek eredetileg palatális párhuzama nem volt. Persze mindezekben a magyarázatokban rengeteg még a hipotetikus elem, és sok közülük a támadható. Azonban mégis az a helyzet, hogy az ilyen és hasonló magyarázati kísérletek lassanként rendszerré állnak össze és ma például a fokozatos megoldás útján van hasonló módszerekkel néhány olyan átfogó és lényeges hangrendszerbeli változás magyarázata, amelyet a nyelvtudomány eddig csak többé-kevésbé leírni tudott, de elfogadhatóan magyarázni nem (a magánhangzó-közi zárhangok spirantizációja és eltűnése a román nyelvekben, a latin magánhangzók időtartamrendszerének „összeomlása” stb.).

Természetesen nem csupán a fonetika, hanem a morfológia terén is alkalmazhatók strukturalista megfontolások a történeti magyarázatnál. Itt nem akarok részletes példákat idézni, azonban itt is leszögezhető az az alapelv, hogy az alakok változását vagy megmaradását bizonyos fokig a nyelvi rendszerben elfoglalt helyük határozza meg. Így például az a kommunikációs zavar, amely bizonyos alakok egybeesésével előáll, oka lehet és valószínűleg oka volt mélyreható morfológiai átépüléseknek. Utalni szeretnék arra, hogy a latin *laudabo*-típusú futurum bizonyos alakjai és a *laudavi*-típusú praesens perfectum bizonyos alakjai között a *b > v* változás nyomán homonímia jött létre; más igeragozásoknál a futurum és a jelenidő egyes alakjai között jött létre homonímia: ez a körülmény feltétlenül közrejátszott abban, hogy a régi futurumok valamennyi román nyelvben eltűntek, és mindenütt új futurumok épültek ki.

Azt mondtam hozzászólásom elején, hogy a strukturalizmus és a nyelvtörténet közötti kölcsönhatás ma elsősorban még olyanformán játszódik le, hogy a strukturalizmus hat a nyelvtörténetre. Fordított irányú hatás még nem játszódik le. Nézetem szerint azonban fordított hatás is lehetséges, sőt szükséges. Felhozható ezzel kapcsolatban néhány, első látásra talán apriorisztikus megfontolás. Az, hogy a nyelvi rendszer változásban levő rendszer, szükségszerűen kell hogy tükröződjék ennek a rendszernek a rendszerbeli sajátosságaiban is. Tükröződik például abban, hogy a nyelvi rendszer más kommunikációs rendszerektől eltérően „tökéletlen” rendszer, a „tökéletlen” szót nem pejoratív értelemben használva. Tökéletlen rendszer abból a szempontból, hogy benne az alakok és funkciók megfelelése pontatlan, és a különböző elemeknél ez a pontatlanság mindig más és más jellegű. Elégséges itt a homonímiának és a szinonímiának a jelenségére utalni vagy például olyan jelenségekre, mint a francia *-ions* végződés esetére, amely egy időben imperfektum és subjonctif-végződés, ez a kettősség azonban nem minden igénél azonos alakváltozatokban jelentkezik (a *parler* igénél mindkét alak *parlions*, míg a *savoir* igénél az egyik *savions*, a másik *sachions* s így tovább). Ez a lazaság, pontatlanság azonban nem „hátrány”, hanem bizonyos fokig következménye, bizonyos fokig közvetlen oka és előfeltétele a nyelv történeti mozgásának. Hozzá kell tenni ehhez azt, hogy a nyelvi rendszer nem csupán tökéletlen rendszer, hanem nyitott rendszer is, nyitott abban az értelemben, hogy korlátlan mértékű új elem felvételére képes, de nyitott abban az értelemben is, hogy az új elemek alakját maga a rendszer nem szükségszerűen szabja meg: az idegen szók esetében más nyelvi rendszerekkel való érintkezés következményeképpen legalábbis ideiglenesen olyan elemek is behatolhatnak a nyelvbe, amelyeknek alakja az adott nyelv rendszerétől teljesen független. A nyelvi rendszer tökéletlensége és nyitottsága azt jelenti, hogy a nyelven belül olyan ellentétek, ellentmondások vannak, amelyeknek mélyebb feltárásához a strukturalista szellemű leírásnak is szüksége lesz előbb-utóbb a nyelvtörténet tanulságaira.

Befejezésül néhány általános megjegyzést kívánok tenni. Többször elhangzott itt — és ez nagyon öröndetes —, hogy marxista nyelvtudomány kialakítására törekszünk. Mint egyike azoknak, akik a marxista nyelvtudomány kiépítését élethivatásuknak tekintik, szeretném ezzel kapcsolatban véleményemet egypár szóban kifejtteni. Nem tudnék egyetérteni olyan megjegyzésekkel — amilyenek ma már itt elhangzottak — és amelyeket kissé karikírozva úgy lehetne összefoglalni, hogy a marxista nyelvtudomány nem más, mint a történeti nyelvtudomány, a tradicionális nyelvtudomány, itt-ott egy kis strukturalizmussal. Azzal sem tudnék egyetérteni, hogy a marxista nyelvtudomány nem más, mint a strukturalizmus itt-ott egy kis történettel. Szerintem a marxizmus ismérvei nem ezek. A marxista nyelvtudomány ismerve egyrészt materialista elméleti alapja, másrészt dialektikus módszere, harmadrészt társadalmi hasznosságra való törekvése. A marxista nyelvtudomány az én nézetem szerint a nyelvet a maga totalitásában, tehát egyrészt történetében, másrészt szinkrón funkcionálásában, harmadrészt pedig társadalmi környezetével való kapcsolataiban vizsgálja. Éppen ezért a marxista nyelvtudomány nem redukálható, nem „szegényíthető le” egyik vagy másik metodikára. A marxista nyelvtudomány ennél sokkal igényesebb, általánosabb, totális magyarázatra tör, és éppen ezért keretei között szükségszerű munkamegosztás is alakul ki, amelynek jegyében elképzelhető, hogy egyesek a történeti vizsgálatra, mások a szinkrón struktúra leírására specializálják magukat, fel-

téve, hogy ezt a dialektikus materializmus szellemében teszik. Meg vagyok győződve arról, hogy azok miatt a filozófiai, elméleti gyengeségek miatt, amelyeket a strukturalizmus keletkezésével magával hozott, lesz még a strukturalizmussal bajunk; ennek ellenére úgy látom, hogy ami most a strukturalizmus megismertetése terén történik, a marxista nyelvtudomány teljesebb megvalósítása felé tett lényeges lépés.

HUTTERER MIKLÓS

A strukturalizmusnak mint nyelvtudományi módszernek, sőt — bizonyos fenntartással — rendszernek a kialakulásáról igen tanulságos áttekintést kaptunk a vitaindító referátum során. Németh professzor bevezetése és Király Péter referátuma egyaránt mutatja, hogy nyelvészeink fő problémája ebben a vonatkozásban a strukturalizmus és a hagyományos történeti nyelvtudomány viszonya, egymással való szembesítése. Ehhez nem árt figyelembe venni a strukturalizmus kialakulásának és fejlődésének néhány eddig nem érintett sajátosságát. Itt a strukturalizmus gyökerei közül a két legfontosabbra kívánok utalni. Tudjuk, hogy az indogermanisztika égisze alatt alakult ki az újgrammatikus iskola, bár mások is csatlakoztak hozzá, és — noha talán paradoxnak tűnik — az újgrammatika égisze alatt alakult ki a strukturalizmus. Az indogermanisták egyrészt elakadtak módszerükkel: Hrozny hetita anyagát az eddigi alapokon nem tudták beilleszteni a korabeli komparativista elképzelésekbe, egyesek indogermánoknak tartották, mások nem, Sturtevant pedig az indogermán egyik oldalágának minősítette. Itt ugrópontot jelentett a laryngális teória, amelyre Saussure utalt, majd Herman Møller. Ennek a lényege, hogy az indogermán alapnyelvben, illetve ennek nyelvjárásaiban bizonyos mássalhangzóknak kellett lenniök, melyek eltűntek ugyan, de nyomot hagytak a vokalizmusban. 1926-ban Kuryłowicz be is bizonyította a hangok meglétét, azonban eredményeit sajnos nem értékelték kellőképpen. A strukturalizmus másik gyökere abból ered, hogy az újgrammatikusokhoz csatlakozó, de nem indogermán nyelvekkel foglalkozó kutatók sok kérdésben, különösen az ún. primitív nyelveknél nem jutottak zöldágra a megszokott módszerekkel. Samuel Kleinschmidt 1850-ben megjelent *Grönländische Grammatik*-jában már kénytelen volt eltérni a klasszikus grammatikai fogalmaktól és sok szempontból új alapokra helyezni a munkáját. Ezzel meg is indult tulajdonképpen az a folyamat, amelynek során a strukturalizmus kialakult. Ennek a fejlődésnek döntő lökést adott az amerikai indián nyelvek kutatása. Itt a megtanult komparativista módszerekkel még azt sem lehetett megállapítani, hogy az egyes indián nyelvek egyáltalán összefüggnek-e egymással. Ezeknek a jórészt poliszintetikus nyelveknek a leírása során forrt ki a strukturalista gyakorlat, melyet csak később igyekeztek alkalmazni az indogermán és általában a komparativista módszerrel is megfogható nyelvekre, majd sor került a különböző strukturalista elméletek kidolgozására. Megjegyezném, hogy Marr ugyanígy jutott el a maga, mutatis mutandis strukturalista elméletéhez: jó összehasonlító nyelvész volt, de munkaterületén, a kaukázusi nyelvek kutatásában ugyanúgy elakadt, mint nyugati kollégái. A továbbiakban döntő fordulatot jelentett 1942-ben Louis Hjelmslev programja, a glosszematika, amely már összefoglalása az előzményeknek. A szélsőséges szinkronista úton azonban korántsem követte az egész strukturalista tábor

Hjelmslevet és néhány társát. 1952-ben a londoni nemzetközi nyelvészkonferencián már biztosították, hogy a strukturalista szinkronia mellett történeti kérdések is szóhoz juthassanak. Bár nálunk talán nem mindenki látja, a strukturalista táboron belül egyre jobban teret veszít a szélsőséges szinkronizmus, és itt is előtérbe kerül a diakronia. A strukturalizmus legkiválóbb amerikai és európai képviselői máris izolálják a szélsőséges szárnyat. Uriel Weinreich például Charles Hockett 1958-ban megjelent művének (*A Course in Modern Linguistics*) bírálatában a szerzőt elmarasztalja, megállapítván, hogy könyve „sajnos inkább sorompó, mint híd a diakronikus nyelvészet felé, amelyre pedig mi általában törekszünk”.

Meg kell jegyeznünk, hogy a diakronia és általában a régivágású iskola ellenségei nem azok, akik ténylegesen is ismerik az ún. diakronikus nyelvészetet: az említett Hockett is ezek közé tartozik. A régi iskolából kinőtt strukturalisták egyre inkább felismerik, sőt máris felismerték az egyoldalúság veszélyét és tarthatatlanságát (vö. Martinet, Fourquet, Weinreich, Hammerich, Große és mások újabb idevágó munkáit).

Ha ennek a mi számunkra is feltétlenül pozitív strukturalista irányzatnak a képviselőit műveiken keresztül vizsgáljuk, az első pillantásra meglepő következtetésre jutunk: többé-kevésbé valamennyien dialektológusok. Mi ennek az oka? Az újgrammatikus iskolától elszakadt strukturalizmus sok tekintetben elérte lehetőségeinek határát, sőt a csak szinkron munka is igen sok ponton kátyuba jutott. Ugyanakkor a másik, a hagyományos iskola a nyelvföldrajzban megújódott. Az utóbbi években tanúi vagyunk annak, hogy a két iskola ismét keresi a közeledést egymáshoz. A nyelvjáráskutatás a nyelvföldrajz klasszikus hazájában, Németországban és Franciaországban eddig „régivágású” volt, például leírta a vizsgált nyelvjárást a középfelnémet korhoz viszonyítva, sőt mindent ebből igyekezett diakronikusan megmagyarázni. Másrészt jellemző, hogy a szinkron strukturalizmus hívei, például Witold Doroszewski az osloei kongresszuson 1957-ben ezt a problémát így is igyekezett beállítani: szerinte az irodalmi nyelv = szinkron rendszer, ezzel áll szemben a nyelvjárás mint a diakronia elve, amely a változásokat okozza. Ezt a felfogást a strukturalista nyelvjáráskutatás legkiválóbb képviselői, elsősorban a német Rudolf Große határozottan visszautasították. Hasonló hibát nálunk is észlelhetünk: akad, aki szembeállítja a nyelvtörténetet, illetve hangtörténetet a történeti fonológiával. Az ilyen felfogás csak zavart okozhat; utalnék itt Uriel Weinreichnek egy podóliai nyelvjárás vizsgálatára tett megállapítására: a jó hangtörténeti leírások történeti fonológiai értékelése szerinte csak terminológiai kérdés.

Érdemes ezzel kapcsolatban utalnunk a német nyelvjáráskutatásra. A strukturalizmus és az újgrammatika itt — különösen az ún. bécsi iskolánál — jól megfér egymással, és ez így van ma is. Ebben talán Trubetzkoy közelségének is szerepe volt. Ma egyre erősebb a törekvés, hogy a strukturalista diakronia módszerével oldják meg a nyelvtörténet fontos problémáit. Egy példát legyen szabad felhoznom. Peter von Polenz 1952-ben a kelet-thüringiai Altenburg vidékének nyelvjárását elemezve a történeti fonetika alapján a következő változásokat észlelte a vokalizmusban:

kfn. $e > \epsilon$, $\ddot{e} > a$, $a > \varphi$, $o > u$.

A strukturalista itt mindenekelőtt megállapítja, hogy két régi fonéma ([*o*] és [*u*]) egybeesett (*hults* 'Holz', *šuts* 'Schurz'). A következő lépés az volt, hogy

Fourquet Polenz művéről írt kritikájában leszögezhetette azt a nyelvtörténeti szempontból fontos tendenciát, melynek során a vokalizmuson belül a palatális és a veláris sor egyensúlya helyreállt, s ehhez más eredményű, de azonos tendenciát tudott idézni a strauburgi nyelvjárásból is:

kfn.		Altenburg		Straßburg	
<i>i</i>	<i>u</i>	<i>i</i>	<i>u</i>	<i>i</i>	<i>u</i>
<i>e</i>	<i>o</i>	<i>e</i>	<i>o</i>	<i>e</i>	<i>o</i>
<i>ë</i>		<i>a</i>		<i>ä</i>	<i>â</i>
	<i>a</i>				

(Ezzel kapcsolatban utalnék Tamás Lajos hozzászólására, aki a jó újgrammatikust hasonlította össze a rossz strukturalistával, akárcsak Harris. Azt hiszem, Fourquet példája mutatja, hogy jó strukturalista nem lehet senki újgrammatikus műveltség nélkül, mint ahogy fonológiát se lehet művelni fonetikai műveltség nélkül.)

Ahogy Fourquet, úgy más strukturalista kutatók is kimondják, hogy az előbb bemutatott strukturalista tendenciavizsgálatot feltétlenül meg kell előznie a fonetikai kutatásnak. Ehhez hozzáfűzhetjük, hogy nyelvföldrajzi szempontból sok nem fonológiai, hanem csak fonetikai jelenség igen lényeges lehet a nyelvjáráshatárok megállapításánál, sőt a tendenciák előzetes vizsgálataánál is. Tudjuk, hogy a németben *d-t* oppozíció nincs, mégis ez a két hang a *hüde* ~ *hüte* 'Hüter' szóban a bajor nyelvjárásokon belül határvonalat alkot. Másrészt azonban a mai német nyelvet vizsgálva a strukturalista megállapítja, hogy a [z] — [s] oppozíció mint *zöngés—zöngétlen* oppozíció fontos szerepet játszik intervokalikus helyzetben, vö. *reißen—reisen*. Ezt pl. a hagyományos nyelvjáráskutatás a német nyelvterületnek igen kis részén tudná kimutatni, noha ez a tendencia ténylegesen megvan. Bár a történeti fonetika módszereivel ma csak azt állapíthatjuk meg a legtöbb német nyelvjárás esetében, hogy a mássalhangzórendszerben nem a *zöngés—zöngétlen* korreláció a lényeges, hanem a *lenis—fortis*, illetve *fellenis—félfortis* korreláció, ahol a fortis a zárhangoknál pl. még aspirált is (*εορτη—κ'ορτη* 'Garten — Karte' a bajorban), a strukturalista vizsgálat eszközeivel kimutathatjuk, hogy a német nyelv is a tiszta *zöngés—zöngétlen* oppozíció kialakítása felé halad. Ebből is megállapíthatjuk, hogy mindkét módszer fontos és nélkülözhetetlen a nyelvjáráskutatásban, és amint láttuk, ezt a helyzetet a strukturalisták színe-java már nemcsak elismeri, hanem magáénak is vallja. Nem kell tehát félni a strukturalizmustól, ezt mondhatjuk nyelv- és hangtörténészeinknek a német nyelvjáráskutatás tapasztalatai alapján. A gyakorlati megvalósítást illetően a németek már ilyen, strukturalista módon is megkezdték a német nyelvterület felmérését (Zwirner, Bach). Ez alkotó módon egészíti majd ki a régi vágású nyelvföldrajz eddigi eredményeit, és lehetővé teszi az irodalmi köznyelv és az irodalmi nyelv (Hochsprache és Schriftsprache) kialakulásának tisztázását a nyelvjárások tükrében. A szinkronia és diakronia síkjának természetesen nem az összekeveréséről van itt szó, hanem közös célra való felhasználásáról, német műszóval élve ez az ún. *Zusammenschau*.

Ahogy a dán strukturalista Hammerich nemrég megállapította: a nyelvtörténet még a mi korunkban is szükséges, azonban a régi alap, a lipcei „Indogermanisch” már nem elegendő. Az újfajta diakronikus kutatás, amelyet a tipológiai vizsgálatok terén pl. a Szovjetunióban is igen erősen művelnek, az

összehasonlító nyelvtudományt is megtermékenyíti. Megjegyzendő, hogy ilyen kutatásokat a szovjet tudósok már hosszú évekkel ezelőtt is folytattak, elsősorban az iranisztika területén. Mondanom sem kell, hogy ezek a kutatók nem azonosak azokkal, akik szélsőséges hangoskodásukkal a strukturalista módszerek alkalmazási lehetőségének többet ártottak, mint használtak.

A strukturalizmus ma már gyermekbetegségeinek nagy részét levetette, nekünk azonban vigyáznunk kell, hogy tapasztalatait felhasználjuk, és ezeket a gyermekbetegségeket elkerüljük, mert különben a nemzetközi nyelvtudomány mögött ismét csak elmaradnánk. Ehhez azonban nem csak az szükséges, hogy az új hagyományos nyelvészet művelői megismerkedjenek a strukturalizmus módszereivel és eredményeivel. Ugyanez fordítva is áll: strukturalista nyelvészeinknek is kötelességük elsajátítani a „hagyományos” módszereket, ha eredményesen akarják megoldani célkitűzéseiket.

Király Péter megfelelő folyóirat létesítését, Imre Samu pedig idevágó külföldi szakkönyvek magyarra fordítását javasolta. Ezzel kapcsolatban tennék egy javaslatot: hasznos lenne egy jó terminológiai kézikönyv összeállítása (ilyen kézikönyvek külföldön, mind a Szovjetunióban, mind a nyugati országokban már megjelentek), ez természetesen nem egy ember, hanem egy erre alakult munkaközösség feladata lenne, és módot nyújtana arra, hogy biztosítsa a magyar nyelvészek számára a tájékozódást a mai nyelvtudomány különböző irányzatainak erősen meggyarapodott terminusai, sőt terminológiai között.

HAZAI GYÖRGY

A most folyó vita — amint azt már nem egy hozzászólás mutatta — korántsem korlátozódik az általános nyelvészet területére, problematikájára. Egyik fontos törekvése éppen az, hogy az itt leszűrhető tanulságok segítségével felmérje a konkrét munkaterületek helyzetét és feladatait is.

Szabad legyen így altajisztikai, közelebbről pedig turkológiai stúdiomaink problémáira is kitérni. A jelen helyzet megértéséhez azonban rövid történeti visszatekintésre van szükségünk.

Az altaji nyelvek kutatása a XIX. század utolsó, ill. századunk első évtizedeiben, lényegében az összehasonlító történeti nyelvtudomány programjával szerzett tudományos polgárjogot, vált önálló tudományos diszciplínává. Az indogermán nyelvészet iskoláján nevelkedett kutatók egyetemesen elismert és sikerrel kipróbált módszerrel nyúlhattak az altaji, vagy a kor programja szerint az urali és altaji nyelvek történetének, „rokonításának” problémáihoz. A cél itt is az adott nyelvek rokonságának megállapítása, a nyelvcsaládfa megrajzolása volt. Néhány évtized munkája azonban megmutatta, hogy az adott problémakör „megoldása” vagy helyesebben egyértelmű tisztázása nem kis nehézségekbe ütközik. Az urali és altaji nyelvek rokonságának koncepciója így fokozatosan háttérbe szorult, sőt a további kutatások a kutatók többségét arra kényszerítették, hogy lemondjanak az altaji alcsoportba tartozó nyelvek rokonságának elméletéről is.

Az altaji nyelvek tanulmányozásának a múlt század végén kitűzött e programja — ha annak megfogalmazásában voltak is változások — lényegében változatlan maradt. A munka során egyes nyelvek önálló történetének vizsgálatában jelentős előrehaladás volt megfigyelhető, számos fontos törté-

neti összefüggés tisztázódott. E történeti kutatásoknak azonban — kimondva vagy kimondatlanul is — végső célja az volt, hogy a belső problémák tisztázásával adalékokat szolgáltatassanak az alapkérdés, az altaji nyelvek kapcsolatai problémáinak tisztázásához. Mindez jól érthetővé teszi, hogy a nyelv szinkron leíró vizsgálata — a szovjet altajisztika ilyen irányú érdeklődésétől és munkásságától eltekintve — egyetemes méretekben háttérbe szorult. A kutatók ilyen jellegű munkára praktikus célokból, vagy pedig a nyelvi anyag teljesebb tételének érdekében vállalkoztak. Ez pedig predestinálta a követett módszert is, amely lényegében nem tudott elszakadni a történeti nyelvészet hagyományaitól, megcsontosodott kategóriáitól.

Az a tény, hogy e nyelvek vizsgálatában mindmáig a múlt század végén meghatározott célkitűzések domináltak, mind a kutatási program, mind pedig a módszerek fejlődésének tekintetében jelentős fékező körülménynek számított. A haladás lényegében az anyagfelhalmozódásban jutott kifejezésre, az egyetemes nyelvészeti program és a módszerek távolról sem tartottak lépést a nyelvtudomány általános fejlődésével. Ez utóbbit szabad legyen néhány konkrét példával is szemléltetni.

Az altaji nyelvtudomány egyik klasszikusa, G. J. Ramstedt „Einführung in die altaische Sprachwissenschaft” e. munkájában a kötött morfémáknak — az ő terminusával élve végződéseknél — szuffixumok és affixumok csoportjára való felosztását javasolja. A két csoport szétválasztásában kritériumul az szolgál, hogy a végződés történetileg magyarázható-e vagy sem, van-e etimológiája vagy sem. Ramstedt az előzőeket szuffixumoknak, az utóbbiakat affixumoknak nevezi. Azt hiszem e felosztás, amely lényegében azt az objektív nyelvi tényektől teljesen független körülményt teszi meg kritériummá, hogy a nyelvész az adott jelek közül melyik eredetét tudja tisztázni vagy sem, önnagáért beszél. Ugyanakkor élesen rámutat arra, hogy ez az elfajult történeti szemlélet, a nyelv rendszerjellegének figyelmen kívül hagyása, történeti szempontból is hamis, s lényegében mélységesen ahistorikus. Hiszen világos, hogy a kötött morfémáknak a nyelv formai rendszerében mutatkozó összefüggéseinek feltárása, ezen összefüggések történeti vizsgálata, azaz az elemtörténetnek rendszertörténettel való felváltása sokkal többet mutatott volna meg e nyelvek történetéből, mint a jellemzett, enyhén szólva felemás módszerre támaszkodó vizsgálódás.

Példaként hozhatnánk fel nem egy dialektológiai munkát is, amely meggyőzően mutatja be, hogy e kutatások színvonala is mind az anyaggyűjtés, mind pedig a rendezés és értékelés tekintetében — gondoljunk csak a nyelvjárási rendszer tisztább bemutatásának érdekében tett feljegyzési kozmetikázásra — elmaradt a kutatás általános színvonalától, tudomást sem vett az e téren elért haladásról. Azt hiszem azonban, hogy felesleges lenne a példák számát szaporítani. Az elmondottak is szemléltethették azt, hogy a módszerbeli tájékozatlanság és szabadosság milyen negatívumokat hordoz magában.

Mindezek után szabad legyen a magyar altajisztikai, közelebről turkológiai kutatásunk helyzetéről is néhány szót szólnunk. Az elmúlt évtizedek során a magyar altajisztikai kutatások — összhangban a nemzetközi altajisztika célkitűzéseivel — lényegében e nyelvek összehasonlító történeti vizsgálatára irányultak. A haladás elsősorban a kutatások területi kiterjedésében, a mongolisztikai, tunguzisztikai problémakör, ill. ezek bizonyos belső-ázsiai és távol-keleti vonatkozásainak a kutatásokba való bevonásában jutott kifejezésre. Ugyanakkor a történeti összehasonlító vizsgálatok hatóságának alta-

jisztikai viszonylatban való ilyen örvendetes kiszélesülését a turkológia területén korántsem követte hasonló fejlődés. Ellenkezőleg, ha Vámbéry Ármin és Thúry József korára emlékezünk, turkológiai programunk elszegényedése azonnal szembetűnik.

Vámbéry és Thúry — ha munkásságukat érthető módon jogosan illethezi kritika is — szélesebb turkológiai programot műveltek, mint amelyet ma mi művelünk. Az ő kutatásaik kiterjedtek az ó-oszmánlira, a keleti törökségre, a türkménre, az özbegre, a csagatájra, sokkal inkább volt egyetemes jellegű, mint a miénk. Turkológiai programunk ezen összeszűkülése nem kevéssé annak következménye, hogy az elmúlt évtizedben a török nyelvészeti kutatások a hungarisztikai kutatásoknak voltak alárendelve, turkológiai stúdiumaink nem tudtak megszabadulni a bolgár—török szemlélettől, és néhány ilyen etimológiáért lépésről lépésre távolodtunk el a nem lebecsülendő tudományos örökségtől. Persze nem az volt a baj, hogy magyar vonatkozású dolgok napirenden voltak, hanem az, hogy szinte csak azok kaptak teret. Mindez pedig olyan időszakban történt, amikor a turkológiai stúdiumok nemzetközi viszonylatban való kiszélesedése, elsősorban a Szovjetunió török népcineke kulturális forradalma, s ennek nyomán a szovjet turkológia felvirágzása új fejezetet nyitott a tudományszak művelésében.

A fenti körülmények a kutatási módszert is determinálták. Az összehasonlító történeti módszer maradt — a szigorúbb és fegyelmezettebb alkalmazás igényével ugyan — kutatásaink egyedüli módszere. Az elemtörténetben való megrekedést mi sem szemlélteti jobban, mint az, hogy évtizedeken keresztül kergettük a $z \sim r$ megfelelés problémáját, hipotéziseket gyártva, hogy a kettő közül melyik is lehetett előbb. Ezen évtizedek alatt többekévvésbé tisztázódott az, hogy sem az elemkutatás önmagában, sem a meglevő etimológiák szaporítása nem vezet és nem is vezethet az altaji probléma megoldásához.

Mindezeket figyelembe véve jól érthető, hogy altajisztikai, ill. turkológiai stúdiumaink szempontjából nagy jelentősége van a modern nyelvtudományi módszerek tanulmányozásának, az alkalmazási lehetőségek józan felmérésének. E tekintetben két feladat is áll előttünk: egyrészt az eddig elhanyagolt szinkronjellegű kutatások meghonosítása, másrészt pedig a történeti összehasonlító vizsgálatok módszereinek tökéletesítése.

Az a körülmény, hogy még sok megoldatlan és kutatható történeti problémát látunk magunk előtt, nem szabad hogy eltérítsen új feladatkörök kijelölésétől. Különösen azért nem, mert ezek a területek, közelebről a szinkron nyelvleírás problémáival tudjuk a szovjet turkológiával azt az organikus kapcsolatot megteremteni, amelyről már 16 éve beszélünk, de amelyért — egy végecélnak aligha tekinthető bibliográfián kívül — igen igen keveset tettünk. A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Elnökségének határozata figyelmeztet, hogy a szovjet turkológus nyelvészek munkájában előtérbe kerül a Szovjetunió török nyelveinek strukturális, tipológiai, statisztikai vizsgálata. Ez pedig arra int, hogy igyekezzünk tájékozódni, sőt lehetőségeinkhez képest egyes kérdések kidolgozására vállalkozni, hogy a jövőben az új turkológiai munkaterületektől való elszakadás helyett az organikus kapcsolatok kiépítéséről tudjunk beszámolni.

A történeti összehasonlító vizsgálatokban is törekednünk kell módszereink felújítására. A történeti fonológiai, rendszertörténeti, tipológiai összehasonlító vizsgálatoknak feltétlenül helyet kell biztosítani kutatási progra-

munkában. Jól tudjuk, hogy az altajisztika és a turkológia területén, a nyelvtudományban jól megfigyelhető egyenlőtlen fejlődés következtében, még az újgrammatikus feladatok sincsenek megoldva. Éppen ezért a kutatás pillanatnyi állapotának megfelelően kell a történeti összehasonlító vizsgálatok, de más jellegű kutatások soron következő lehetőségeit is felmérni, feladatait kijelölni. Nem arról van tehát szó, hogy szakítsunk eddigi hagyományainkkal, és azonnal kezdjük el a csuvas— jakut fordítógép programozásának kidolgozását. Ellenkezőleg, amikor altajisztikai, ill. turkológiai kutatásaink perspektivikus megújulásának gondolata felmerül, elsősorban módszerbeli horizontunknak az anyagfeltárás és feldolgozás területén való fokozatos tökéletesítésére, új kutatási témáknak az eddigiekhez való harmonikus hozzáillesztésére gondolunk.

Ismételni szeretném, hogy e haladás feltétele a szovjet turkológiával való szoros kapcsolat megteremtése, amely a munkához szükséges anyagot biztosítja számunkra, de ezen túl elősegíti azt is, hogy a legjelentősebb turkológiai központokkal mind a problémák megválasztásában, mind pedig azok megoldásában közös úton járjunk. Azt hiszem, hogy az organikus tudományos együttműködés megteremtése, amely annak idején oly termékeny formában alakult ki Munkácsi Bernát és orosz kollégái között, s gyümölcsöző hatással volt mindkét fél munkásságára, napjainkban — a sokkal kedvezőbb lehetőségek korában — elengedhetetlenül fontos számunkra. Elengedhetetlen azért, mert ez az egyetlen lehetőség, hogy megszabaduljunk a provincializmus — sajnos — kísértő veszélyétől.

Szabad legyen itt még egy kérdést röviden érintenem. Ez az általános nyelvészet újabb eredményei megismerésének, a további folyamatos tájékozódás biztosításának, egyszóval az igényes dokumentációs munka feltételei megteremtésének kérdése. A megduzzadt és állandóan gyarapodó általános nyelvészeti irodalomban való tájékozódás ügyét azt hiszem, nem szabad magánügynek tekinteni. A kutatók saját szakterületük sokszor tengerré duzzadó szakirodalmával sem tudnak lépést tartani. Amikor az elméleti és módszerbeli problémákban való fokozottabb tájékozódás igényével lépünk fel, nem szabad elfeledkeznünk ennek objektív feltételeiről, a segédtudományi munka, mindenekelőtt a nyelvészeti dokumentáció fejlesztéséről sem. Ma már a legtöbb nyelvtudományi intézmény igen komoly dokumentációs központtal rendelkezik. Nálunk — gondoljunk csak a NYIK-re — e téren történtek korábban bizonyos kezdeményezések, s így korántsem állunk előzmények nélkül.

A nyelvtudomány nemzetközi színvonalával való lépéstartás problémájának további taglalása messze vezetne. Hiszen meg lehetne itt említeni az időt rabló nyelvészeti gyűjtőmunka — elsősorban a lexikográfiai jellegű munkákra gondolok — bizonyos fázisai gépesítésének problémáját és még sok más is. Azt hiszem, ilyen igényeink felmérése és napirenden tartása fontos volna a fejlődés szempontjából.

Azt hiszem, valamennyien egyetértünk a vitaülés legfontosabb tanulságával, hogy a látókör kiszélesítése, az új utak és módszerek megismerése nyelvtudományunk legsürgetőbb feladata. Azt hiszem valamennyiünk óhaja, hogy minél előbb megszabaduljunk az „extra scientiam linguisticam in Hungaria cultam non est vita” horizontszűkítő szemléletétől.

RADANOVICS KÁROLY

A strukturalizmus azon alaptételének, hogy a nyelv rendszer, s e rendszer tagjai összefüggenek egymással, az összehasonlító—történeti módszer számára is jelentősége van. A hagyományos történeti módszer egyik fogyatékossága, hogy az egyes nyelvi jelenségeket a nyelvi rendszerből kiszakítva, elszigetelten vizsgálja. Márpedig nyilvánvaló, hogy a nyelv elemei a történeti fejlődés — vagy ha úgy tetszik, változás — bármely szakaszában rendszert alkotnak. Ennélfogva az összehasonlító—történeti nyelvtudomány feladata nem csupán az egyes nyelvi elemek változásainak a kutatása, hanem az ezen elemek közötti viszonyok, s így a nyelvi rendszer változásainak a felderítése is a nyelvfejlődés különböző korszakaiban.

A továbbiakban a finnugrisztika területéről egy-két konkrét példát említek meg arra, hogy a strukturalista módszer alkalmazása mennyire termékenyítőleg hathat az összehasonlító nyelvtudományra. A két módszer kiegészíti egymást, egyik a másik eredményeit igazolhatja.

Valter Tauli, „Bemerkungen zum Ursprung der uralischen Kasussysteme” (UAJb. XXIV, 3—4. füzet 27—41) című cikkében az uráli nyelveket kázusrendszereik alapján három típusba sorolja. 1. A finn—permi csoportra az esetragok nagy száma jellemző. E nyelvekben a primér határozóragokon kívül sok szekundér határozórag van. 2. Az ugor nyelvek néhány közös primér ragot alkalmaznak. Közük a magyar részben kivételt alkot, mivel a többi ugor nyelvvel közös primér ragjain kívül nagyszámú, többnyire névutókból fejlődött szekundér raggal rendelkezik. 3. A szamojéd nyelvek kázusrendszerének sajátos, a többi uráli nyelvtől elütő vonása e nyelvek régi elszigeteltségével magyarázható. Egyébként kázusrendszerükre nézve a szamojéd nyelvek az ugor nyelvekhez (különösen a vogulhoz) állnak legközelebb.

Láthatjuk, hogy Taulinak az uráli kázusrendszerek strukturális vizsgálatából leszűrt eredményei — főként e nyelvek csoportosítására vonatkozólag — teljesen összhangban vannak az összehasonlító finnugor nyelvtudomány eddigi megállapításaival.

Alo Raun „Über die sogenannte lexikostatistische Methode oder Glottochronologie und ihre Anwendung für das Finnisch—ugrische und Türkische” (UAJb. XXVIII, 151—4) című dolgozatában statisztikailag megvizsgálja, hogy a közös alapszókincsnek hány százaléka maradt meg az egyes finnugor, illetőleg török nyelvekben, s számításai alapján megállapítja a nyelvrokonság fokozatait az egyes finnugor, illetőleg török nyelvek között. A török nyelveknél mutatkozó nagyobb százalékarányok arra mutatnak, hogy e nyelvek között nagyobb fokú a rokonság, mint a finnugor nyelvek között. Az összehasonlító finnugor nyelvtudomány azon megállapítását, hogy a magyar nyelv legközelebbi nyelvrokona a vogul, Raun statisztikai számításai is igazolják: a magyar szókincs finnugor elemei közül a legtöbbnek a vogulban van etimológiai megfelelője.

PAPP LÁSZLÓ

Elöljáróban csupán Herman Józsefnek a nyelvi rendszer nyitott voltáról mondott megjegyzésére reflektálnék egy összetett mondatban. Ha jól értettem, Herman József a szókincsre vonatkoztatta ezt a jellemvonást; én

egy korábbi munkámban nemcsak a szókinszre vonatkozóan ezt írtam: „a nyelvet egyetlen időpontban sem lehet merev skatulyákba kényszeríteni, hanem a rendszer elemei — bármely időben készítünk metszetet, és bármily vékony metszetet készítünk is — elmúlt és jövőendő koroknak ugyanúgy nem statikus rendszeréhez kapcsolódnak. És bár minden ilyen metszet más-más képet mutat, a rendszer elemei nem csupán egy-egy kor szinkronikus tényei, hanem beletartoznak az egyes elemek nem egyforma ütemben, nem párhuzamosan és nem feltétlenül rendszerkényszerből változó történetének folyamába is” (NytudÉrt. 19. sz. 20).

Természetesen ezzel nem azt akarom mondani, hogy a szinkronikus és a diakronikus vizsgálatok között nincs különbség, hogy össze akarom keverni a kettőt, hiszen jól tudom, hogy ugyanaz a nyelvi jelenség más-más problémákat vet fel egyik vonatkozásban, mint a másik vonatkozásban. S amit felszólalásomban el akarok mondani, az is éppen a szinkronikus nyelvvizsgálat pontosabbá, megbízhatóbbá tételére vonatkozik.

Meggyőződésem szerint soha sem téveszthetjük szemünk elől azt a tényt, hogy a nyelv a társadalomban élő ember legfontosabb eszköze arra, hogy gondolatait, érzelmi és akarati megnyilvánulásait közölje embertársával; nem feledkezhetünk meg Engelsnek ama kijelentéséről, amelyet Imre Samu idézett, valamint arról sem, amit többen is érintettek már, hogy a nyelv rendszerszerűsége nem azonos, a mesterségesen alkotott code-okéval. — Mindezek teljes tudatában a negyvenes évek közepén kezdett foglalkoztatni, sőt izgatni az a kérdés, hogy a különböző nyelvjárásokat egymással összevethető módon hogyan és miként lehet leírni. Akkor (1944-ben) jelent meg Végh József Sárreíti népmesék és népi elbeszélések című kötete. Ezen az anyagon kísérletezgettem, s arra az eredményre jutottam, hogy pontosan jellemezhetőek az egyes nyelvjárások egy — mondjuk — 1000 szótagos szöveg alapján végzett fonémamegoszlási statisztikával.

Mikor érdeklődésem a történeti nyelvjáráskutatás felé fordult, már a sok évig tartó levéltári gyűjtés közben, egyre fokozottabban éreztem a megbízható, a források esetlegességeiből eredő egyenetlenségeket nagymértékben közömbösítő, egzakt feldolgozási módszer szükségét. Éppen ezért a főként filológiai jellegű, a források értékesítésére és értékesíthetősére vonatkozó problémák vizsgálata után egy nyelvjárási és irodalmi nyelvi szempontból is fontos hangtani jelenségnek, a tiszántúli *i*-zés XVI. századi állapotának statisztikai vizsgálatára határoztam el magam.

Azt tűztem ki célul, hogy a legkülönfélébb XVI. századi magyar nyelvű hivatalos és magánjellegű szövegekben, lokalizálható nyelvemlékekben megvizsgálom: hány szótagban fordulhat elő zárt *i*-zés, hány szótagban találunk példát, hányban ellenpéldát. Minden iratból minden példát és ellenpéldát kiírok, s úgy számítok, hogy 15 000 adaton végezhetem el ezt a vizsgálatot. (Nem 15 000 szótag terjedelmű szövegen, hanem olyan mennyiségű szövegen, amelyben 15 000 lehetősége van az *i*-zésnek.) A példák és ellenpéldák arányát minden egyes szövegre vonatkoztatva megadom abszolút számban és százalékosan is. Ez a szám és százalékszám a vizsgált szöveget jellemzi, s mutatja, milyen erős fokú benne az *i*-zés. Igen ám, de ezek a számok csupán azt az egy közlést, azt az egy message-et jellemzik; megállapítom tehát azt is, hogy a jelelemekre vonatkozóan hogyan alakulnak az arányok. Két eset lehetséges: ha a message-re vonatkozó statisztika akár pozitív, akár negatív irányban százszázalékos, a jelelemek is százszázalékos eredményt mutatnak. Ha azon-

ban a message-ben sem a példák, sem az ellenpéldák aránya nem százszázalékos, a code-ra vonatkoztatott statisztika a legritkább esetben egyezik meg a message-re vonatkoztatottal.

Példát is mondanék, csupán két közlés adatait ismertetve.

1. Butkay Lajosnak 1561. október 20-án keltezett sajátkezű levelében előfordul 31 olyan szótag, amelyben zárt *i*-zés lehetséges. A példák száma 28, az ellenpéldáké 3. A 28 pozitív példa (90,32%) 16 jelelem, a 3 ellenpélda (9,68%) 3 jelelem. A code-beli *i*-zés tehát 84,21%, az ellenpéldák százaléka 15,79%.

2. Nézzük meg egy csaknem hasonló terjedelmű szöveg arányait 1583. június 2-áról. Az adatok száma 36; 3 példa, 33 ellenpélda. Százalékosan +8,34%, -91,66%. A 3 pozitív példa egyetlen jelelem háromszori előfordulása, a 33 ellenpélda pedig 15 jelelemé. A code *i*-zése tehát 6,24%-os, az ellenpéldák 93,76%-ot képviselnek. (Ezt az emléket deák írta erősen *i*-ző területen.)

A message *i*-zése — a pozitív vagy negatív 100%-tól eltekintve — esetleges; a code *i*-zése azonban jellemző a vizsgált irat leírójának nyelvjárására, és számszerűen összevethető ugyanazon vagy más területen kelt egykorú és nem egykorú szöveg jelelemeinek *i*-zésével. (Ebben a vizsgálatban morféákat tekintek jelelemeknek.)

Ilyen jellegű vizsgálatot természetesen nemcsak az *i*-zésre vonatkozóan lehet végezni, az *i*-zéssel párhuzamosan én magam is vizsgálom a nyílt *e*-zést is, de egyetlen jelenségnek ilyen jellegű vizsgálata is rendkívül nagy munkát és fáradságot jelent, viszont az eredmény, hogy tudniillik pontosan ábrázolhatók a vizsgált jelenségnek mind külső viszonyai, mind a nyelvi rendszerben elfoglalt szerepe, megéri a nagy munkát és fáradságot.

DEZSŐ LÁSZLÓ

A strukturalizmus elmélete felhasználja R. Carnapnak a struktúráról mint tiszta formáról és tiszta viszonyokról szóló elméletét, ami a strukturalista nyelvelmélet kialakulásában igen fontos szerepet játszott. A logikai pozitivizmus subjektív idealista irányzat, és lényegét tekintve a mechanizmus modern változata, s jelentős befolyásra tett szert a polgári jogtudományban, etikában és irodalomtudományban is. A logikai pozitivizmus mint metafizikus irányzat nem képes a történeti fejlődés megragadására, s tanulmányozásának szükségszerűségét is tagadja. A strukturalizmus elméletében és gyakorlatában tükröződnek a filozófiai alap korlátai, amelyet a határozatlan és számos cikkben bíráltak. Ezzel magyarázható a történeti jellegű vizsgálatok szükségszerűségének tagadása a strukturalisták jelentős részénél, aminek ezenkívül megvoltak a tudománytörténeti okai is. Ugyanakkor a strukturalizmus a töle vizsgált aspektusokban nagy eredményeket ért el. Ezeknek nemcsak praktikus jelentőségük van, hanem a nyelvvizsgálat módszereit is gazdagították, és kitágították a nyelvről alkotott képünket. Az egyik alapvető módszer, amely a strukturalizmus bővítette a nyelvtudomány módszertanát, a nyelv statisztikai vizsgálata, a kvantitatív viszonyok figyelembevétele. A statisztikai módszert nemcsak ott használhatjuk fel, ahol ezt a strukturalizmus általában alkalmazta, hanem a strukturalista szemlélet korlátain túllépve más területeken is, így a nyelvtörténetben, s azon belül a történeti dialektológiában. A nyelvtörténeti statisztika alkalmazásával nemcsak az eddigi hagyományos vizsgálatokat tesszük pontosabbá, hanem új aspektusokat tárunk fel a nyelv-

történeti kutatás számára. A nyelvtörténeti vizsgálatok módszertana az újgrammatikusok óta sokat fejlődött, sokoldalúvá, teljesebbé vált. Szinte azt mondhatnánk, hogy a nyelvfejlődésről alkotott képünk jelentős gazdagodása már lehetővé teszi, hogy a statisztikai módszert vulgarizálás nélkül alkalmazhassuk, és az eddigi fejlődés magával hozta azt az igényt, hogy a nyelv történetét precízebben, de ugyanakkor átfogóbban ábrázoljuk, aminek egyik eszköze a statisztikai, kvantitatív elemzés.

Az alábbiakban egy konkrét nyelvtörténeti statisztikai vizsgálat kapcsán szeretnék rámutatni a statisztikai módszer nyelvtörténeti alkalmazásának néhány kérdésére. Jelenleg egy XVI—XVIII. századi kárpátaljai ukrán emlékcsoport nyelvi feldolgozását végzem ún. hagyományos módszerrel, az ukrán irodalmi nyelv és a kárpátaljai nyelvjárások fejlődését figyelembe véve, adom az emlékek elemzését a hangtan, az alak- és mondattan, a szóképzés és a szókinés szempontjából. Emellett a nyelvtan és a szókinés kvantitatív elemzését is célul tűzttem ki, s most itt a nyelvtani vizsgálatok egy részéről szeretnék beszélni. A nyelvtani rendszer kvantitatív elemzése során a következőket vizsgálom minta-sokaság segítségével: a szófajok, az egyes alaktani kategóriák előfordulásának gyakoriságát, a mondatfajták (egyszerű, mellérendelő, alárendelő), a mellékmondat-fajták, a kötő- és vonatkozó szavak gyakorisági viszonyait, a főmondatban a rámutatás elterjedtségét stb. Ezenkívül az alaktani fejlődési tendenciák kibontakozását elemzem az összes szóba jöhető esetek figyelembevételével, így pl. a him- és semlegesnemű főnevek többes locativusában az *-ach* végződés elterjedését a többi végződés rovására. Az utóbbi vizsgálatokat már régóta alkalmazzák a nyelvészek, hiszen ez a nyelvtörténeti kutatás központi kérdéseinek egyike, csak igen gyakran nem következetesen. Az előbbi alaktani vizsgálatokra számos példa van leíró szempontból, így az oroszban pl. Josselson vizsgálatai.

A nyelvtani gyakorisági vizsgálatok nemcsak azt célozzák, hogy a szófajok, nyelvtani kategóriák, mondatfajták elterjedtségéről képet alkossunk, ami magában is fontos, hanem a nyelvtörténeti vizsgálat eddigi szempontjait figyelembe véve is hasznosak, azokat lényegesen egészítik ki. Csak egy problémát említek meg: tudjuk, hogy az oroszban, illetve keleti szlávban az alárendelő mellékmondatok kötő- és vonatkozó szavait az anafórikus vonatkozó melléknév és melléknévi határozószó-rendszer szolgáltatta (*jbže, jaže, ježe, jegda* stb.), később ennek helyére a kérdő-vonatkozó-rendszer lépett (*kto, što, kotori, kogda* stb.). Igen érdekes lenne e folyamat lejátszódásának megállapítása végett tisztázni, mi volt az egyszerű és alárendelt mondatok és az alárendelt mondatot pótló participiumos szerkezetek gyakorisági viszonya, az egyes mellékmondat-típusok, a rámutatás gyakorisága az anafórikus rendszer idején, és hogyan változott meg később. Mi volt a szerepük a változásban és a további fejlődésben az egyes mondatnapi eszközöknek, pl. a *što* vonatkozó-majd később vonatkozó- és kötőszónak? De a statisztikai vizsgálat nemcsak ilyen központi problémák megoldásánál segíthet.

Egy kor nyelvi képének felderítése egyes nyelvemlékek, nyelvemlékcsoportok adatainak összegezésén alapul. A XVI. századi kárpátaljai nyelvállapot megállapításának egyik fontos forrása a Nyagovai Posztilla. Az emlékek alárendelő mondatainak típusait elemeztem oly módon, hogy a nagy terjedelmű szövegből 5 helyen 10 lapnyi és 10 helyen 5 lapnyi mintát vizsgáltam statisztikailag, ebben a kb. 25 000 szavas, két csoportból álló rétegzett minta-sokaságban azt találtam, hogy a mellékmondatok összes száma a két csoport-

ban majdnem ugyanaz volt (979 és 974). A mellékmondatok különböző fajtáinak a gyakoriság nagyságrendje szerint összeállított táblázata ugyanazt a képet mutatta egy-egy kivétellel. A minta-sokaság két csoportján belül az egyes részekben a mellékmondatok eloszlása az átlag körül ingadozott, bár előfordultak jelentősebb eltérések is, főleg az 5 lapos egységekben. Mindez az emlék meglehetősen homogenitására mutat. A szerző magyarázó, oktató stílusának megfelelően szokatlanul nagy volt az okhatározói mellékmondatok száma, és a műfaj sajátosságának megfelelően jelentős volt a módhatározó mellékmondatok száma az idézeteket bevezető állandó fordulatok miatt, amelyek az adott típus összes előfordulásainak felét tették ki. Tehát a mű egyéni és műfaji sajátosságai ily módon is feltárhatók. Ezenkívül több érdekes megállapítás tehető, pl. a kötőszó- és vonatkozószó-állományról megállapítottam, hogy az 5 leggyakoribb kötőszó látja el az összes kötőszavas mellékmondatok 85 százalékát és a 3 leggyakoribb vonatkozószó a vonatkozószavas mellékmondatok 92,4 százalékát. Tehát a szók és mondattani eszközök gyakoriságában rokon vonás, hogy az egész szó, illetve mondattani eszközállomány egy bizonyos, viszonylag kis része képezi az összes előfordulások túlnyomó többségét. A nyelvfejlődés szempontjából tanulságosak a szinonim kötőszavak és különböző nyelvtörténeti rétegekhez tartozó szintaktikai elemek gyakorisági viszonyai.

A vizsgált XVI—XVIII. századi különböző műfajú emlékesoport kvantitatív elemzésétől várható, hogy hozzásegít a nyelvten és szókinés fejlődési tendenciáinak feltáráshoz, figyelembe véve a nyelvjárások fejlődését is, az írásbeliség különböző fajainak (hivatalos írásbeliség és irodalmi emlékek s az utóbbiakon belül az egyes műfajok) lehetséges kvantitatív sajátosságainak megállapításához, a népnyelv tisztáztatól az egyházi szláv könyvnyelvig ívelő különböző irodalmi irányzatok árnyalatainak felméréséhez. Ezenkívül más nyelvjárásokkal, illetve az irodalmi nyelv emlékeivel való összevetés tovább gazdagítja az eddigi szempontokat, s igen érdekesnek ígérkezik a mai nyelvjárási szövegekkel való összevetés.

A statisztikailag megbízható következtetések levonásához természetesen megfelelő számú helyesen megválasztott adat kell, de kisebb számú adat mennyiségi elemzéséről sem mondhatunk le, mert esetenként ez is jellemző lehet, nem beszélve arról, hogy egyes, még terjedelmesebb emlékekben is vannak ritkán előforduló jelenségek, amelyekről ítélni csak több, kisszámú adat összegezeképpen lehet.

A statisztikai és általában a matematikai módszerekkel végzett vizsgálatok, köztük az említettektől eltérőek is, a modern nyelvtudományi vizsgálat alkotórészét képezik, és nem állnak ellentétben az ún. hagyományos módszerrel, hanem azt kiegészítik, s helyenként összefonódnak vele.

A statisztikai módszerek meghonosítása a nyelvtörténet egyes területein lehetővé teszi, hogy ezek a nyelvtudomány metodikáján belül a maguk eszközeivel tárhassák fel a nyelvi valóságot. A statisztikai vizsgálatoknak tehát nemcsak az alkalmazott nyelvtudományban van szerepük, hanem mindenütt, ahol a nyelv törvényszerűségeit képesek feltárni.

Végezetül egy gyakorlati javaslat. Többünk tapasztalata az, hogy a matematikai módszerekkel végzett, még egyszerűbb kutatásokban sem nélkülözheti a nyelvész a tudományosan felkészült matematikus segítségét, ellenőrzését, tanácsait. Itt nemcsak egyéni matematikai felkészültségünk hiányosságairól van szó, hanem arról is, hogy a nyelvi jelenségek vizsgálatában a sta-

tisztikai módszereket alkotóan kell alkalmaznunk, mert a statisztikai módszerek sablonos alkalmazása komoly hibákhoz vezethet. Ezért kérem, hogy az I. Osztály létesítsen szervezett lehetőséget arra, hogy matematikusokkal konzultálhassunk, s igen jó lenne, ha kialakulna egy matematikus csoport, amelynek tagjai tudományos feladatuknak tekintenek azt, hogy a matematikai módszereknek a nyelvtudományban való alkalmazását a matematikai oldaláról kidolgozzák.

FODOR ISTVÁN

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Irodalmi és Nyelvi Osztálya, valamint az elnökség határozatainak legfőbb jelentőségét abban látom, hogy felismervén korunk nyelvtudományának legfőbb problémáját, a hagyományos módszerek és a modern irányzatok közti ellentét következtében előállott súlyos helyzetet, megjelölték a kibontakozás lehetőségét egyrészt azzal, hogy elismerték mindkét iskola eredményei továbbfejlesztésének szükségességét, másrészt további kutatásokat tettek lehetővé a két irányzat közti viszony tisztázására.

E határozatok szellemében megerősítve látom a már három évvel ezelőtt leírt, sőt kisebb részben nyomtatásban is megjelent felfogásomat, amely nemcsak hazai, hanem nemzetközi viszonylatban is a legtöbb nyelvésztlől különböző, egyéni utat képvisel (Nyr. 82 (1958) 460—75 és 84 (1960) 196—205). Ezt a nézetemet szeretném e hozzászólás keretében vázlatosan újra összefoglalni.

A hagyományos és a modern irányzatok közti szakadék nemcsak tőlünk nyugatra, hanem a Szovjetunióban, a népi demokratikus országokban és itt Magyarországon is érezhető. A hagyományos irányzatok hívei általában idegenkedéssel és értetlenséggel nézik az új iskolák működését és eredményeit, sőt jórészt tudomást sem vettek róla hosszú ideig. Ennek oka nem kis részben az, hogy a klasszikus nyelvészet hívei — a középiskolában régen tanultaktól eltekintve — járatlanok a matematikában és az egzakt tudományok szimbolikus módszereiben, amelyek az új irányzatok fontos kellékei. A modern irányzatok hívei viszont általában lenézik, sőt tudománytalannak vagy tudományelöttinek (prescientific) tartják a nyelvtörténetet és az összehasonlító nyelvészetet, amely nem él ilyen egzakt módszerekkel. Ennek a magatartásnak nem kis részben az az oka, hogy számos modern nyelvész tulajdonképpen az új határtudományok, a kibernetika, a matematika, a szimbolikus logika területéről indult el, vagy pedig túlságosan leíró nyelvészettel foglalkozván nem dolgozta bele magát a nyelvtörténeti kérdésekbe. Amíg mind a két tábor hevesen hadakozik egymás ellen, kedvezőtlen a helyzet a nyelvtudomány egésze számára.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának két határozata ezen a helyzeten kíván változtatni, amikor rámutat, hogy a nyelvi jelenségeket többféle módon lehet vizsgálni, tehát mind a hagyományos, mind az új, egzakt módszerekre szükség van.

Ami a hagyományos módszereket illeti, úgy vélem, hogy a maguk egészében kiállották az idők próbáját, alkalmazásuk a saját feladatkörükben kielégíti a legszigorúbb tudományos igényeket. A nyelvek történetében, a

genetikai kapcsolatok vizsgálatában a hangváltozások szabályszerűsége, a hangtörvények megléte jelenti a nyelvi változások számbavételének legfontosabb tényezőjét. Bár az újgrammatikus koncepciója merevnek bizonyult, a közben eltelt idő, s főleg Meillet munkássága, továbbá a szófeldrajzi módszer kialakulása sokat finomított rajta, úgyhogy a nyelvtörténeti és összehasonlító módszer kitűnően használható, s mindaddig alkalmazásra fog kerülni, amíg a hangtörvények érvényességét meg nem döntik.

A nyelvtörténeti és összehasonlító módszer azonban nem sajátíthatja ki magának az egész nyelvtudományt, a történeti irányú vizsgálódások nem meríthetik ki a kutatások egész területét. Ezen túlmenni azonban a hagyományos módszerekkel nem lehet. Ezenkívül tekintetbe kell venni, hogy a nyelvtörténeti és összehasonlító módszer, amely kvalitatív jellegű, nem nélkülözheti a kvantitatív, egzakt segédeszközöket, amelyekre éppen az új irányzatok hívták fel a figyelmet. A nyelvelmékek adatainak felmérésekor nem elégedhetünk meg a filológusok által gyakran csak szubjektív megfigyelésekre épített „sokszor”, „gyakran”, „számos esetben”, illetőleg „néha”, „ritkán”, „egykét esetben” jelzéssel, hanem pontos kimutatást kell adnunk az összes előforduló esetekről. Az elektronikus számológépek korában ilyen számítások elvégzése nemcsak egyes hosszabb nyelvelmékeken, hanem egy egész korszak írott nyelvelmékeire vonatkozólag is lehetséges. Ilyen módon nem egy nyelvelmék szerzőjének személyét is kimutatták vagy valószínűsítették.

Lásd a fentiekre vonatkozólag Booth A. D.—Brandwood L.—Cleave J. P.: *Mechanical Resolution of Linguistic Problems*, London 1958. 5—6, 33—65, illetve Guiraud P.: *Les caractères statistiques du vocabulaire*, Paris 1954. kutatásait.

A történeti és összehasonlító módszer feladatkörén túl Saussure mutatott rá a nyelvtudomány újabb, addig nem művelt munkaterületeire, s a nyelv rendszerszerű, szinkronikus összefüggéseinek vizsgálatát tudományos rangra emelte. A modern irányzatok gyökere ebből a saussure-i felfogásból ered. Az új iskolák a nyelvi rendszer összefüggéseit matematikai és általában szimbolikus eszközökkel próbálják megragadni. A strukturalizmus — ellentétben a tévhittel — nem szorítkozik a szinkron jelenségek feltárására, hanem a nyelv fejlődésére vonatkozóan is igyekszik általános törvényszerűségeket kimutatni egy-egy szinkron metszet összehasonlításával. A prágai iskola volt ebben az úttörő, s ma ezt folytatja pl. a francia Martinet A. (*Economie des changements phonétiques*, Berne 1955.). A strukturalizmus a szimbolikus eszközökön kívül még két fontosabb és általánosabban használt eljárást fedezett fel a nyelvi elemzésre: az egyik a behelyettesítő eljárás, amely lényegében a fonológiában korábban használatos gyakorlati fonémaelemző módszer alkalmazása a morfémaelemzésekre, a másik az átalakítás vagy transzformáció, amelyet már Jespersen is tudatosan használt áthelyezés (transzpozíció) néven. A kibernetika, illetőleg a gépi fordítás elmélete a nyelvtudományt az egzakt tudományok határtudományává tette, s a gazdasági életben gyakorlati hasznót hajt az addig elvont nyelvi megfigyelésekből, de ugyanakkor számos elvi problémát vet fel a nyelvek kutatásához. Végül a szimbolikus logika művelői a maguk eszközével vizsgálják a nyelv és a gondolkodás összefüggéseit. A strukturalista elemzések fontos nyersanyagot szolgáltatnak mind a gépi fordítás programjai, mind a szimbolikus logikai vizsgálatok számára, azonkívül számos, főleg nem indogermán nyelv leíró nyelvtanát összeállítva hozzáférhetővé tették azokat más szakterületen dolgozó nyelvészek részére.

A modern irányzatok születése óta mindössze egy-két évtized telt el, s ez is érthetővé teszi az új iskolák gyermekbetegségeit, a fogalmi és terminológiai kiforratlanságot, az egymáson belüli ellentmondásokat, s nem utolsósorban híveinek gögjét, amely évszázados vagy évezredes eredményeket képes semmibe venni, és saját koncepcióit egyedül tudományosoknak tekinteni. Ez a modorosság jelentkezik korunk szellemi életének egyéb területein is. Az egzakt-ságra való törekvés, a matematika (algebra, illetőleg geometria) fétisizmusa a modern nyelvészeket és az absztrakt művészeket egyaránt jellemzi, s a túlhajtás, amely elsősorban a művészetek területén okozhat terméketlenséget, a továbbfejlődés menetét veszélyezteti. Vö.: Sedlmayr H.: A modern művészet bálványai. Budapest 1960.

Az új iskolák ellentmondásait vizsgálva azt kell tudnunk, hogy a tulajdonképpeni strukturalizmus, a kibernetika és a szimbolikus logika nyelvtudományi vonatkozása három különmemű dolog. De maga a strukturalizmus sem egységes, hiszen legalább három, egymással nem teljesen megegyező irányzattól áll: a prágai iskolából, (amely sajnos — úgy látszik — megszüntette működését a néhány évvel ezelőtti feléledés jelei után), az amerikai és a dán iskolából. Számításba kelle venni azonban az egyre erősödő szovjet strukturalisták működését is, amelyet az jellemez, hogy a valószínűségszámításon kívül szorosán támaszkodnak a halmazelméletre mint matematikai alapra. Ezeknek az iskoláknak a felfogása és módszere sok tekintetben lényegesen különbözik egymástól.

A modern irányzatok közti ellentmondásokból csak egyet ragadok ki, amely probléma egyben a hagyományos iskolákkal is szembeállítja a strukturalizmus legtúlzóbb híveit, ez pedig az az elv, hogy a nyelvtani elemzések alkalmazásával a nyelvi elemek jelentését, annak nem egzakt jellege miatt, hagyjuk figyelmen kívül. E felfogás hívei, mint Harris és mások, elméletben igen radikálisak, a gyakorlatban azonban kénytelenek engedményeket tenni. Elvi vonatkozásban viszont szembekerülnek a szimbolikus logikai irányzat képviselőivel, akik természetesen a jelentést a vizsgálatok lényeges és nélkülözhetetlen kellékének tartják. Ezt az ellentmondást tükrözi a logikus Bar-Hillel Y. (Language 30 : 2 1954) és a strukturalista Chomsky N. (Language 31 : 1 1955) között lezajlott vita is.

Az új irányzatok nemcsak módszerben és vizsgálati érdeklődés tekintetében alkottak újat, hanem igényt tartanak a nyelvi változások okainak magyarázatára is. Ebben a vonatkozásban tehát ismét szembekerül egymással a régi és az új. Még Trubetzkoy indította el az ilyen irányú kutatásokat, és nyílt teleologikus elvektől vezetettve vizsgálta a nyelvek rendszereiben beálló változások irányát. Más iskolák a kauzalitás elvéhez híven próbáltak új utakat járni. Ezt a törekvést képviselte Zipf, a nyelvstatisztikai módszer egyik megalapozója. Azonban sem Trubetzkoy, illetőleg a prágai iskola, sem Zipf és mások próbálkozásai nem vezettek elfogadható eredményekhez, de elvileg sem tehető fel, hogy az egzaktabban felmért nyelvi jelenségekből tisztábban lássuk a nyelvi változások legvégső rugóit, mint a csak minőségileg rendszerezett adatokból. Zipf (The Psycho-biology of Language, Boston 1935) pl. hosszas statisztikai apparátussal bizonygatja, hogy a kivételes nyelvi alakok sokkal gyakoribbak a szabályos alakoknál, s kimondja a már korábban hosszas számítások nélkül ismert szabályszerűséget, amely szerint a ritkább alakokra jobban hatott az analógia, s ezért öltöttek szabályosabb formát.

Az új iskolák elvi megállapításai sőt gyakorlati módszerei a nyelvtudo-

mány érdeklődésén túlmenően a filozófiát is érinti. Hogy azonban a modern problémák ideológiai vonatkozásai tisztázhatók legyenek, előbb a nyelvészeknek a maguk eszközeivel kell megvizsgálni, hogyan használhatók fel az új elvek és módszerek a nyelvtudomány gyakorlatában. Ezzel segítjük elő az új irányzatok helyes marxista értelmezését. Semmiképpen sem engedhető meg, hogy apriorisztikus filozófiai tételekből kiindulva értékeljünk még eldöntetlen nyelvtudományi tételeket, ahogyan pl. Hjelmslev (*Prolegomena to a Theory of Language*, Baltimore 1953) a neopozitívizmus alaptételeiből kiindulva felállította az igazolatlan „egyszerűség elvét”. Ezen elv szerint a nyelvi jelenségek leírása akkor helyes, ha a legegyszerűbb alakzatra vezették vissza őket.

Az elvi problémáktól eltekintve a modern irányzatok egyes részletkérdései, a gyakorlati alkalmazás során, nem bizonyulnak egyformán hasznosaknak és felhasználhatóknak. Igen kérdéses a behelyettesítő és átalakító módszer felhasználhatóságának kérdése. Nem hiszem, hogy akár az egyik, akár a másik kizárólagos érvényre szert téve felöllelhetné a nyelvtani rendszer egészét, s feleslegessé tenné a hagyományos nyelvtani elemző módszereket. A transzformáció bizonyos alaptípusokra épül fel (passzív—aktív, nominális—verbális, állítmányi — jelzős szerkezet stb.). Kérdés, hogy a magyar nyelv esetében, ahol az igen fontos aktív szerkezetből passzívba való átalakítást nem lehet elvégezni, hogyan pótolható a kiesés. Más vonatkozásban pl. a statisztikai módszer igen hasznos segédeszköz a nyelvi stílusrétegek pontos összehasonlítására, de a statisztikai módszer egyik önállósult ága, a glottochronologia jelenlegi célkitűzésére, a nyelvek genetikai kapcsolatainak feltárására nem alkalmas.

A hagyományos és a modern iskolák elveit és módszereit ilyen szempontból megvizsgálva úgy látom, hogy mindkét, ma egymással mereven szemben álló irányzat egyforma mértékben szükséges és tudományos. A kettő értékelésének kérdését nem úgy kell feltenni, hogy melyik a kettő közül, hanem hogy melyiket mikor kell alkalmazni. S az elhatárolás nem elsősorban a vizsgálat tárgyában lesz, hiszen nyelvtörténeti vizsgálatokban is alkalmazhatunk strukturalista módszereket. Másrészt a leíró vizsgálatokban, nyelvtanok összeállításában szintén alkalmazható a hagyományos módszer, ha figyelembe vesszük Saussure elvét a diakronikus és a szinkronikus módszer megfelelő különválasztására vonatkozólag (habár ekkor voltaképpen szintén strukturalista eljárásról vagy annak egy válfajáról beszélhetünk). A kétféle eljárás közötti különbség inkább abban áll, hogy a strukturalista módszerrel sokkal egyszerűbben, áttekinthetőbben, világosabban lehet a rendszer képét megrajzolni, mint a hagyományos eszközökkel (persze rendszerint bizonyos matematikai előtanulmányok után). Ezzel szemben a strukturalista nyelvtani elemzés a rendszer csak vázként állítja eléink, a nyelvi jelenségek teljes leírására nem alkalmas, ez hagyományos eszközökkel pontosabban, tökéletesebben végezhető el. A nem rendszerszerűen jelentkező, de fontos jelenségek (az elavulóban levő alakok, a stiláris változatok, az elszigetelt formák, a kivételek stb.) a rendszerbe helyezve teljes képet alakítanak ki, s ennek ábrázolása a nyelvtudomány elsődleges feladata. Kétségtelen, hogy a nyelv nemcsak egzaktt módon mérhető racionális rendszer, hanem rendszerbe össze nem foglalható, nem racionális elemekből is áll, amelyeket kvantitatív mérőmódszerekkel nem lehet megközelíteni. Ezért pl. az akadémiai orosz nyelvtan aligha pótolható strukturalista vázlatokkal, viszont azoknak is megvan a maguk fontos szerepe és felhasználási lehetősége. A két irányzat módszereit tehát párhuzamosan, egymást kiegészítve is alkalmazni lehet, s ilyenkor kétféle szemzőből tárják

elénk ugyanazt a nyelvi jelenséget. Így valósulhat meg a nyelvtudományban is két egymással szemben álló irányzat „békés együttélése”, sőt együttműködése.

Nem egyszerű probléma a modern irányzatok oktatásának ügye. Aligha képzelhető el, hogy a strukturalista módszerek az alsóbb fokú oktatásban vagy az idegen nyelvek oktatásában alkalmazhatók legyenek. A németül tanulóknak elengedhetetlenül szükséges nemcsak a fonémákat, hanem összes szociális értékű változatait is megismerni, s ezért egyetlen pedagógus sem elégedhet meg ezzel az ejtéssel: *däs Länd*, holott ez fonológiai szempontból tökéletes. Ugyanakkor teljesen fölösleges tudni azt, hogy az *štr* fonémakapcsolat a szó elején lehetséges, a szó végén nem, hiszen a szótárból úgyszólván megtanulják a *streich*en ígét, s nem tanulnak egyetlen *štr* végződésű szót sem. A strukturalizmus úttörői közül elsősorban Fries (*The Structure of English*. New York 1952. 274—280) követeli az új módszerek szerinti oktatást, ez a követelmény azonban sehol sem, így Amerikában sem valósult meg. Azt hiszem, ezek után Magyarországon sem kívánhatunk középiskolai oktatási reformot, teljesen elegendő, ha a gimnáziumi nyelvtankönyv egy-két oldalon megemlíti az új irányzatok alapelveit. Az egyetemen természetesen más a helyzet, a modern irányzatok anyagát be kell venni a módszeres oktatásba, lehetőséget kell adni, hogy a nyelvészet iránt érdeklődő hallgatók megfelelő matematikai, kibernetikai, szimbolikus logikai stb. órákat is hallgassanak, s ezért bizonyos tantervi módosításokra szükség van. Persze vigyázni kell arra, hogy az egymással még szemben álló irányzatokat elfogultság nélkül, tárgyilagosan ismertesük, s a hallgatók közt zavart ne keltsünk. Az Egyetemi Lapok például nem alkalmas orgánium a nyelvtudomány mai égető kérdéseinek és az oktatás ezzel kapcsolatos teendőinek megvitatására. Azt hiszem, a mondottaknál továbbhaladni az oktatásban a jelen körülményeink között, amikor nemhogy a középiskolai tanárok, de maguk a kutató nyelvészek sem tudnak egymással mindenben szót érteni, és a modern irányzatok megismerése még csupán távoli célkitűzés a legtöbbünk számára, donquijotizmus lenne.

Egymás álláspontjának, illetőleg a modern irányzatoknak a megismerése legyen a legfontosabb teendőnk a jövőben. Természetesen egyidejűleg önálló kutatásokra és az új gondolatok önálló, elfogultság nélküli tudományos értékelésére is szükség van. A megértés és a szigorú kritika vezesse tehát nyelvészeinket. Ezért fogadtam örömmel ezt a vitát, amelyet annak előkészítése során Király Péter és az előadók közül többen szabad vitának minősítettek. Habár közhelyet mondok, ha hangsúlyozom, hogy a tudomány csak szabad légkörben, szabad vitákban fejlődhet, szeretném, ha most már valóban megmaradnánk ezen az úton. Akkor remélhető, hogy behozzuk elmaradásunkat, amely kétségkívül fennáll mind a Szovjetunió, mind a népi demokráciák viszonylatában.

A kellő, józan kritikára azért van szükség, hogy a modern irányzatok helyes magvát könnyebben megtisztíthassuk a túlzó vadhajtásoktól. Ugyanakkor felhívom a figyelmet arra, hogy a nyelvtudomány mai forrongása idején a kéziratok átfutási ideje nálunk túlságosan hosszú, legalább egy év, ezalatt pedig az önálló gondolat sokszor elavul vagy átalakításra szorul. Ezen a helyzeten feltétlenül változtatnunk kell, ha elmaradásunkat be akarjuk hozni. A modern irányzatokról szóló elvi kérdéseket taglaló kéziratokat előnyben kellene részesíteni azokkal a máskülönbben szintén értékes munkákkal szemben, amelyeknek aktualitása nem forog veszélyben. Az Akadémia I. Osztályának erre vonatkozó döntése feltétlenül kívánatos. Helyes volna a nyelvtudo-

mány rendelkezésére álló publikációs lehetőségek terjedelmét is megnövelni legalább a következő évekre.

Egymás kölcsönös megértése nélkül azonban a mulasztottakat nehezen fogjuk pótolni. Ennek a megértésnek, valamint a tudományos tárgyilagosság-
nak a hiányát éreztem magam is, amikor a három évvel ezelőtt megírt s a modern irányzatok ismertetésén és értékelésén kívül új eredményeket is tartalmazó munkám megjelenése a közismert okok következtében elmaradt. Úgy érzem, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának határozatai, habár egyelőre csak erkölcsi tekintetben, elégtételt jelentenek a számomra. Remélhető-e, hogy ez az eset mindannyiunknak okulására fog szolgálni?

A magam részéről a továbbiakban igyekszem részt venni abban a kollektív munkában, amelyet nyelvészeink a modern irányzatok megismerése, értékelése és továbbfejlesztése érdekében folytatnak. E célból két javaslatot terjeszték a megjelentek, illetőleg tudományszakunk szervezői elé. Az egyiket a saussure-i tanítások magyar visszhangjáról szóló vitában (NyK LXII : 1 (1960) 140) már elmondtam, itt csak megismétlem: ki kellene adni egy háromkötetes antológiát magyar fordításban a nyelvtudomány klasszikusainak, illetőleg a modern gondolatok úttörőinek munkáiból. A harmadik kötet, amelyet talán a sürgősségre való tekintettel előbbre lehetne venni, a strukturalizmus megalapozóinak és továbbfejlesztőinek (Brøndal, Hjelmslev, Harris, Chomsky, Jakobson, Saumján stb.), a kibernetika és a gépi fordítás, továbbá a szimbolikus logika úttörőinek a nyelvtudományt közelebbről érintő műveiből lehetne összeválogatni. A másik javaslatom: a Nyelvtudományi Közlemények rendszeresen ismertesse a külföldi folyóiratok fontosabb elvi cikkeit. Először egy nagyobb áttekintéssel lehetne kezdeni, amely a modern irányzatok kifejlődése szempontjából rendkívül fontos elmúlt évtized cikkeit foglalja magába. Természetesen ezenkívül az eddigénél sokkal rendszeresebbé kell tenni az önálló művek recenzióját is. Ezt a javaslatomat egyébként a folyóirat szerkesztőségének már beterveztettem.

BERRÁR JOLÁN

A strukturalizmus bonyolult, ellentmondásos irányzat. Elbírálása sem lehet egyoldalú igen vagy nem, hanem gondos, részletekbe menő vizsgálatot igényel. Egy sorrendi kérdés mindenesetre lényeges: előbb tisztában kell lenni a marxista nyelvelmélettel, s ehhez kell szervesen hozzáilleszteni a vizsgálati módszereket, akár a történeti-összehasonlító nyelvtudományból vesszük azokat, akár a strukturalizmus különböző ágaitól kapunk rá szempontokat és ösztönzést.

Senki sem tagadja, hogy a magyar nyelvtudománynak tovább kell fejlődnie, egyrészt elméleti téren, másrészt a kutató módszerek terén is. Világszerte előtérbe kerülnek a formális elemzésmódok; nagy munka folyik főképp az egyes nyelvek részletes morfológiai leírása terén. Magyar részről Györke József már 1943-ban sürgette az ilyen irányú munkát, de a magyar „szórzés-tan” azóta is megíratlan maradt. A magyar mondattannak Brassai és Simonyi óta sok európai szinten álló művelője volt, de itt sem mondhatjuk, hogy mindent megtettünk a nyelv rendszeres vizsgálatára érdekében, és nincs szükségünk új szempontokra, módszerekre.

A strukturalizmus nem akkor lesz jó hatással a magyar nyelvtudományra, ha eddigi — kétségtelenül korlátozott hatású — leíró nyelvvizsgálati módszerünket egyetlen másik — hasonlóan, csak más irányban korlátozott — módszerrel cseréljük fel, hanem akkor, ha tudatosan bennünk, hogy a nyelvi leírásnak többféle módja van; ezeket célszerű részleteiben, aprólékosan megvizsgálni, hatékonyságukat, korlátaikat megállapítani; ugyanakkor jó, ha felismerjük saját munkáink módszerbeli hiányait, következetlenségeit.

Hogy a magyar nyelvtudomány néhány évtizedes késéssel kezd felfigyelni a strukturalizmus eredményeire, ennek nemcsak hátrányai vannak. Előnye, hogy az egyes módszerekkel együtt már azok kritikáját is megkaphatjuk, látjuk alkalmazásuk korlátaikat, a továbbfejlesztésük irányában tett lépéseket. Ehhez persze az szükséges, hogy ne esküdjünk fel az első strukturalista könyvre, ami a kezünkbe kerül, hanem gondos és fáradságos munkával tanulmányozzuk át az egész irodalmat.

A morfológiai elemzés céljaira a Bloomfieldtől kezdeményezett, Harris-tól és másoktól kidolgozott elemzési mód a legelterjedtebb, és itt is, ott is hallgatólagosan az egyetlen tudományos módszer rangjára tart igényt. A régi, szemantikai alapú elemzési móddal szemben azt ígéri, hogy objektív és egzakt eredményeket ad. Hogy saját kitűzött célját ez a módszer nem érte el, abból látszik, hogy lehet — és joggal lehet — szubjektívizmussal, önkényességgel vádolni, amint Henri Frei teszi. Ezzel az elemzési móddal a beszéd folyamat elemekre hull szét, s az elemeket csak listába tudják foglalni, szerves rendszerbe már nem.

A Bloomfield—Harris-i elemzésmód azonban nem azonos a formális elemzéssel, elvetése nem jelenti a formális elemzés elvetését.

Az amerikaiak közül Hockett — aki maga is a bloomfieldi iskolából indult el — foglalkozott részletesen elméletileg is a nyelv szemlélet, a nyelv-elemzés lehetséges „modell”-jeivel (Word X, 210).

A bloomfieldi modell szigorúan statikus — mondja Hockett —: csak elemeket ismer és ezek elrendezését. Ennek a szemléletnek azonban megvannak a korlátai: egyrészt az, hogy bizonyos jelenségeket csak nagyon bonyolultan tud leírni és így sem egyértelműen. A másik korlátot mi a pozitívizmus korlátjának neveznénk, s ennek lényegét abban látjuk, hogy a nyelvi tényeknek csak a felszínét, a közvetlenül adott elemeit képes megragadni, belső rendszerét nem. Hockett tehát szükségesnek tartja újra elővenni a másik, a dinamikus nyelv szemléleti módot, amely elemeket és ezeken végbemenő folyamatokat ír le. (Persze, itt nem valóságos történeti folyamatokról van szó — mondja —, azonkívül ezt a szemléletmódot is formalizálni kell.) Végül jelzi, hogy szükséges lenne felújítani egy harmadik, talán a legősibb nyelv vizsgálati módot, a nyelvelemeknek paradigmákba rendezését.

Erdemes ezzel kapcsolatban meghallgatni Martinet józan, higgadt, körültekintő szavait is a Bloomfield—Harris-i elemzésmódról (Nida Morfológiájának bírálatában: Word VI, 84): „Ennek az eljárás módnak legtöbb párt-híve hallgatólagosan felteszi, hogy a nyelvleírás szükségszerűen velejár a morfémiкус analisis most kifejlődött módszerének használatával. Nem veszik figyelembe azt a tényt, hogy néhány ezer éven át az emberek már leírtak nyelveket meglehetősen sikerrel. . . Alig lehet tagadni, hogy az analitikus eljárás mód érdekes, valószínűleg gyümölcsöző fejlődést képvisel, de ez nem jelenti szükségszerűen azt, hogy elődeink reménytelenül sötétben tapogatóztak, és hogy mindazok műveit, akik grammatikai tárgyokról írtak, megvetően félre lehet

dobni.” — Martinet felhívja a figyelmet arra is, hogy nem minden nyelvre illik rá egyformán jól ugyanaz az elemzési mód. „Valószínűleg nem pusztán véletlen volt — mondja —, hogy a görögök paradigmásorokat vettek fel és nem morfémalistákat, a kínaiak viszont nem is kísérleteztek paradigmákkal.” Sőt egy nyelven belül is lehetnek marginális jelenségek, amelyek nem illenek jól bele az általános képbe, nem elemezhetők megnyugtatóan az illető nyelvre különben jól illő eljárásomóddal.

Elhhez még hozzátehetjük azt is, hogy valószínűleg más-más eljárásomód a célravezetőbb a gyakorlati és a tudományos elméleti célokra. A fordítógép csak „igen”-ekkel és „nem”-ekkel, csak éles morfémahatárokkal dolgozhat, mindegy számára, hogy a határok a valóságban is ott vannak-e, vagy hogy vannak-e egyáltalán. A nyelvtudós azonban azért elemzi a nyelvet, hogy megértéséhez, törvényeinek felderítéséhez közelebb jusson. Neki nemcsak joga, hanem kötelessége is figyelembe venni a nyelvi kifejezés jelentését, a nyelv társadalomhoz kötöttségét, történetiségét.

A morfémahatárok megállapítása továbbra is nyitott problémája a magyar nyelvtudománynak. Tamás Lajos professzor a kötőhangzó önálló, de nem morfémius jellegét bizonyította, igazolva azt a korábbi sejtésemet, amely pontatlan megfogalmazásban így hangzott: „Tulajdonképpen a kötőhangzós tagolás tükrözné legjobban a laikus szemléletét: a legtöbb tövéghangzót sem a tőhöz, sem a toldalékhoz tartozónak nem érzi igazán” (MNy. LVI, 45). Ma már — a strukturalista irodalom valamivel részletesebb ismeretében — erre a tagolásra is tudnák „tekintélyérveket” felhozni. Az előbb már idézett Hockett említ lehetőségeket a morfémaknak rugalmasabb tagolásaira: lehetnek egyes nyilatkozatok fonémikus anyagában nem-morfémikus szakaszok; másrészt lehetnek fonémák vagy fonémámasorok, amelyek egyszerre tartoznak egy megelőző és egy következő morfémahoz. Ilyen megoldásokkal a fordítógép kétségtelenül nem tud mit kezdeni, de a nyelv valószínűbb, dialektikusabb szemléletére törekvő nyelvész szívesen fogadja őket.

Érdekes megemlíteni még Hjelmslevnek egy odavetett megjegyzését a Prolegomenában: egy, a magyar *házak*-hoz hasonló példában a közbülső magánhangzót a két morféma (a *ház*- és a *-k*) konnotatív-jának nevezi, vagyis olyan elemnek, amely a két tag kapcsolódását jelzi az adott szinten (mint a kötőszók a tagmondatok kapcsolódását).

A strukturalista irodalom tehát az elemzési módoknak gyakran széles választékát nyújtja. A mi dolgunk megkeresni, beleillik-e valamelyikük a nyelvről és a nyelvi elemekről megalkotott képünkbe, vagy még más megoldást kell-e keresnünk.

A pozitívizmus leküzdése, a nyelv rendszerszerűbb szemlélete felé való közeledést mutatja a Chomsky és Worth munkássága nyomán kibontakozó transzformációs analízis. Ez lehetővé teszi olyan nyelvi formák grammatikai megkülönböztetését, amelyek közt morfémakülönbség nincs, s így a bennük rejlő szerkezetbeli különbséget (amelyhez persze jelentéskülönbség is társul) a bloomfieldi elemzésmód nem tudta érzékeltetni. Ezt a módszert valószínűleg jól felhasználhatjuk majd mi is az eddig csak szemantikailag megkülönböztethető kategóriáinknak (pl. a határozók alesoportjainak) grammatikai eszközökkel való vizsgálatára, ellenőrzésére.

Kazinczy mondta valamikor, hogy a magyar nyelv még nem ért meg az eredeti művek írására, fordítsunk előbb minél többet. Ha ennyire nem is beesülhetjük le mai nyelvtudományunkat, kétségtelen, hogy eredeti magyar

strukturalista munkák mellett, sőt előtt igen nagy szükségünk van egyes alapvető külföldi művek lefordítására, más művek részletes és hiteles ismertetésére, egyes elméleti és gyakorlati részletkérdések feldolgozására, megvitatására. A minél alaposabb megismerés a biztosítéka annak, hogy a legjobbat válasszuk ki, és hogy ne csak lemásoljuk egyik vagy másik elemzési sémát, hanem alkotó módon tovább fejlesszük a marxizmus szellemében.

PAPP FERENC

1. Kniezsa professzor elvtárs elmondotta felszólalásában, hogy ők, a mi tanítóink, milyen viszonyban voltak a strukturalizmussal, hogyan ismerkedtek meg az új irányzatokkal, miért nem alkalmazták azokat. Kétségtelen, hogy ők az új módszerekre bennünket nem tanítottak, nem érdektelen tehát megmagyarázni, hogy jó néhányan az ő volt hallgatóik közül hogyan jutottunk el mégis az új irányzatokhoz. Úgy érzem, ha valaki leíró nyelvtani vizsgálatokkal foglalkozik napjainkban, akkor alkotó munkája során több-kevesebb biztonsággal eljut az új módszerekhez; a csupán hagyományos módszerekkel végzett munka után ugyanis bizonyos kielégületlenség marad az emberben. A saját munkánk volt tehát az első rugó, amely az új módszerek felé tolt bennünket. A másik pedig az, hogy kiderült: a keresett új módszerek megvannak a külföldi szakirodalomnak nálunk eddig kevésbé ismert és használt részében. Márpedig két okból is fel kell használnunk a nemzetközi irodalmat: egyrészt saját jól felfogott érdekünk, hogy ne a magunk bőrén, csak a magunk erejéből akarjunk kipróbálni egyes dolgokat, másrészt erkölcsi kötelességünk a nemzetközi tudományosság fő áramlatához csatlakozni, hiszen ez az emberiség hosszú gondolkodási folyamatának eredménye.

Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy ezek az irányzatok nemcsak üres módszereket ajánlanak a számunkra, hanem bizonyos eredményeik is vannak. Azt hiszem, elmaradunk az eseményektől, ha arra a gyakran hallott álláspontra helyezkedünk, amely szerint „majd megvárjuk, amíg ezek az irányzatok eredményeket mutatnak fel, majd akkor mi is alkalmazzuk módszereiket”. Ezzel kapcsolatos az az álláspont is, hogy Nyugaton sem mindenki ezt csinálja, vannak köztük ilyenek is, meg olyanok is. Persze hogy vannak mindenütt különféle módon gondolkozó, különféle módon dolgozó tudósok, de nézzük meg az átlagot, mely a kongresszusokon mutatkozik meg. Már az oslói kongresszuson is bizonyos távolság mutatkozott a hazai nyelvtudomány és a nemzetközi átlag között. Ha az ember most a kezébe veszi az Egyesült Államokban, Cambridge-ben megrendezendő IX. kongresszus tematikáját (pontosabban: a Szervező Bizottság által szétküldött előzetes kérdőívet), mely szomorúsággal látja, hogy Oslo óta ez a távolság még jobban megnövekedett. Tehát azt mondhatjuk, ez a mostani megbeszélés éppen a legjobbkor jött ahhoz, hogy a figyelmünket ezekre a kérdésekre összpontosítsuk. Ne elégedjünk meg azzal, hogy mi továbbra is azt csináljuk, ami itt, hazánkban hagyományos volt; hogy amely módszereket eddig nem alkalmaztuk, azokat ezután sem fogjuk alkalmazni; hogy ami eddig jó volt, ezután is jó lesz — az ilyen „magyarkodás”-nak — azt hiszem — meginnánk a levét.

2. De ezen túlmenően: az új módszereknek a magyar nyelvre való alkalmazása nemzetközi tudományos kötelességünk is. Mi beleszülettünk a magyar nyelvbe, és sokszor magunk sem tudjuk, milyen nagy szerencsénk van, amikor az indoeurópai

tengerben egy ilyen érdekes típusú, érdekes struktúrájú nyelvet beszélünk anyanyelvünként. Nyelvünk története érdekes, tanulságos, nyelvtudományunk eddig is kiaknázta azt a lehetőséget, hogy ez az a finnugor nyelv, amelynek a legrégebb írásos dokumentumai vannak, amelyet a legtöbben beszélnek stb. De legalább ilyen érdekes lenne nyelvünk strukturális-tipológiai leírása is. Erről tanúskodik az, hogy Koppenhágától Prágáig, Moszkvától Chicagóig nem egy külföldi nyelvész vette magának a fáradságot, tanulta és tanulmányozta ezt a nehéz nyelvet, és számos cikket írt a magyar nyelvről strukturális-tipológiai szempontból. Egyesek úgy vélik, hogy a magyar nyelvbe a strukturalizmusnak, a formális-elemző módszereknek általában „bele fog törni a bicskája”, és példaként olyan morféma-sorokat hoznak, mint *nagybani, apjukéinak*: tessék ezekben az alakokban a morfémákat például a sorrendjük szerint, tehát nem tartalmi kritériumokból kiindulva meghatározni. Azonban a formális módszer, amely jó volt a gyökérizoláló nyelvektől kezdve az indoeurópaiig számos nyelvtípusra és nyelvcsaládra, aligha fog kudarcot vallani a magyar nyelv jelenségeinek elemzésekor: a magyar nyelvben rejlő sajátos nehézségek, éppen ellenkezőleg, vonzották és vonzzák az új módszerek alkalmazóit Hamptól kezdve Melcsukig. (Melcsuk, mint ismeretes, pontokba is szedi, hogy miért választotta éppen a magyar nyelvet forrásnyelvként az egyik legelső fordítói algoritmus kidolgozásakor.)

3. Fónagy Iván, Dezső László, Papp László nagyon érdekesen mutatta itt be, több oldalról is, hogy hogyan lehet a nyelvtudományban a statisztikát felhasználni. A matematikának van azonban egy másik területe, melyet alkalmazni tudunk, és amelynek fontosságát hangsúlyozni szeretném. Mert ez talán még szebb, még elegánsabb — ez a m o d e l l á l á s. A *modell* szót e vita során talán Berrár kartársnő ejtette ki először. (Persze a fogalom implicite benne volt a referátumnak a transzformációs analízissel foglalkozó részében is, hiszen ismeretes, hogy Chomsky jeles munkájában három modellt állít fel a nyelvrendszer leírására.) A matematikára általában úgy szoktunk tekinteni, hogy a matematika: számtan. Pedig azt hiszem, a matematika inkább arra való, hogy lehetőséget nyisson annak, hogy n e számoljunk, hogy minél kevesebbet kelljen számolnunk. Erre csak egy példát hozok fel: éppen most, az 1960 őszi Csernovichen rendezett strukturális és alkalmazott nyelvészeti konferencián két érdekes beszámoló is elhangzott a mondat valószínűségelméleti modelljeiről. Az előadók azt bizonyították itt, hogy ha egy bizonyos mondat-típust bizonyos valószínűségi modellel le tudunk írni (pl. a Markov-lánc modelljével), akkor nem kell, vagy legalábbis minimálisat kell statisztikáznunk, és így is meg tudjuk mondani, hogy mennyi egy-egy mondat várható hosszúsága szavakban kifejezve.

4. Két babonára szeretnék kitérni, mely az új módszerekkel kapcsolatban eléggé elterjedt nálunk is, de hazánk határain kívül is.

Az első ilyen nézet az, hogy a z ú j m ó d s z e r e k n e m f o g l a l k o z n a k a j e l e n t é s k é r d é s e i v e l.* Úgy gondolom, egyrészt telje-

* Felszólalásomban s egy korábbi, a Magyar Nyelvtudományi Társaságban tartott előadásomban azt mondtam, hogy Berrár Jolán kérdezi tőlünk: „mit tegyen a nyelvész, ha szemantikával kíván foglalkozni?”. Amint itt közölt felszólalásából is látható, Berrár Jolán igen jól ismeri az idevágó modern irodalmat, mint kiderült, félreértettem egy korábbi kérdését. Mégsem zártam ki ezt a részt felszólalásomból, mert ha Berrár Jolán nem is, de itthon és külföldön egyaránt számos kutató jelentkezik ezzel a kérdéssel.

sen egyet kell értenünk Antal Lászlóval: ahonnan lehet, mi kiűzzük a szemantikát. A transzformációs analízis segítségével igyekszünk például a határozók egy morfológiailag körülhatárolt részén olyan elemzést végrehajtani, amelynek során „egy jottányit sem engedünk” a szemantikának. Ez azonban nem azért történik, mert lebecsüljük a szemantikát, mert ki akarjuk teljesen dobni a nyelvtudományból, hanem éppen fordítva: Grigorjevvel és más szovjet kollégákkal együtt azon a véleményen vagyok, hogy a szemantika bizonyos területekről való kikapcsolása annak köszönhető, hogy még nagyobb figyelmet, önálló figyelmet kívánunk szentelni neki. Nem lenne rossz, ha a tervezett Általános és alkalmazott nyelvészeti tájékoztató egyik következő száma (esetleg két egymást követő száma is) a terjedelem adta lehetőségek között éppen azzal ismertetné meg a magyar olvasókat, hogy milyen módszerek alakultak ki a szemantika rendszerének vizsgálatában az elmúlt évtizedek folyamán (statisztikai módszerek, modellálás, kísérleti-pszichológiai kutatások).

Fodor István felszólalásából szeretnék kiragadni egy apró gondolatot — az ő szavaiban ennek a gondolatnak nem volt különös jelentősége, de hazai és nemzetközi viszonylatban egyaránt igen gyakran találkozunk ezzel a nézetel. Eszerint a z új irányzatok „nem tudnak mit kezdeni a kivételekkel”. Először is szögezzük le, hogy kivételek a „hagyományos” grammatikában is voltak: a „hagyományos” grammatika a jelenség természetének vagy egy olyan teljesen külsődleges körülménynek megfelelően, mint a megszabott terjedelem, vagy felsorolta az összes „kivételt”, vagy csupán néhányat közülük, s a sort egy „stb.”-vel zárta. De ez természetes is, mert a nyelvnek a rendszerjellegéből az is fakad, hogy bizonyos kivételek vannak benne. A különbség az, hogy most már valóban rendelkezünk módszerekkel a kivételek feldolgozására. Gondolok itt például Ivanovnak egy nemrég elhangzott előadására, ahol ő egy matematikai modell felállításával e modellen tanulmányozta, hogy az egyes elemek izoláltsága és gyakorisága milyen viszonyban áll egymással (az izolált, de gyakori elem feltehetően egy régebbi nyelvi állapot maradéka, azért „kivétel”, a rendszerbe jól beillő, tehát nem izolált, de ritka elem megint más okból „kivétel” és más perspektívái vannak a diakroniában stb.). Vagy egy másik példa: a modell és a modellált valóság közti különbséget is fel lehet úgy fogni, mint a „kivétel” analógiát, márpedig a modellálás lényegéből fakad, hogy ezt a különbséget tervszerűen és fokozatosan csökkentjük elméletünkben. — Megjegyzendő, hogy Ivanov említett előadása más szempontból is érdekes: véleményem szerint helyesen megmutatja benne, hogyan kell „kiűznünk” a történelmet a statikus leírásból, és hogyan fog mégis — illetve éppen ennek következtében — a következetes és jó statikus leírás utalni a lejátszódott vagy várható diakronikus folyamatokra is.

5. Röviden utalni szeretnék a szovjet nyelvészeti vita néhány kérdésére, nem mintha a határozatok biblia-magyarázója kívánnék lenni, hanem hogy bizonyos szükséges filológia-történeti kommentárokat fűzzek hozzá.

Amikor a szovjet határozatokban a „hagyomány” szó előfordul (bár, emlékezetem szerint, nem fordul elő gyakran), amikor a vita során a „hagyományos nyelvészet” kifejezés előfordul, akkor természetesen elsősorban a szovjet nyelvtudományi hagyományokra kell gondolnunk. Márpedig ezek egyáltalán nem a marrizmust jelentik — a marrizmus egy egészen rövid szakasz volt csak, s még fénykorában sem egyeduralkodó irányzat. A szovjet

nyelvtudomány hagyományait az első prestrukturális nyelvészeti iskola, Baudouin de Courtenay iskolája, a kazányi iskola; ezenkívül a moszkvai, a fortunatovi iskola jelenti. Ezen iskolák fejlődéséről, eredményeiről szólva elég talán annyit mondanunk, hogy Szeserba 1945-ben, a szovjet Osztályközlemények hasábjain, poszthumusz cikkében egyenesen arra hívja fel a szovjet nyelvészeket, hogy az egyes nyelvek struktúráját vizsgálják, mert — mint mondja — minden látszat ellenére is, eddig lényegében nem ezt tette a nyelvtudomány. Ugyancsak a marrizmus évei alatt, ha kisebb aktivitással is, de tovább élt a moszkvai iskola: csak 1941-ben két fonológiai cikk is jelent meg két jeles képviselője (Reformatszki, illetőleg Kuznyecov) tollából. 1939-ben egy Szmirnov—Trojanszkij nevű orosz feltaláló szabadalmat kapott „gép útján történő fordításra”, és hamarosan el is végezték az első kísérleteket franciából oroszra való fordítással. (Megjegyzendő, amint az oslói kongresszuson autentikusan megállapítást nyert, Szmirnov—Trojanszkij kísérlete világviszonylatban is messze a legelső volt e téren.) Akkor tehetnénk csak egyenlőségjelet a szovjet hagyományok és a mi hagyományaink között a vizsgált szempontból, ha nálunk is lettek volna korábban rendszeres és tömeges (tehát „iskola”-formát öltő) törekvések ebben az irányban, ha nem majdnem csak egyetlen ember haladt volna ezen az úton (aki, mint a referátum helyesen rámutatott, több értelemben is teljesen elszigetelődött), ha például mi is azt mondhatnánk, hogy Gombocz szintagma-tana egyenesen alkalmazható volt a gépi fordítás során, mint ahogyan írja Reformatszki és Kuznyecov Fortunatov szintagma-tanáról. Szamárság lenne részéről, ha akármilyen értéktételest kívánnék ebből levonni: az egyik nemzeti nyelvtudomány így, a másik meg úgy fejlődik, minden fejlődésnek megvannak a maga jó és rossz oldalai, egyszerűen: a maga sajátosságai. Itt csupán a „hagyományok” közti különbségre szerettem volna rámutatni. Ez a különbség nem lényegtelen a határozatok megértése szempontjából sem: amikor pl. Vinogradov Zinderrel vitatkozik (megjegyzendő, tudatosan két olyan nevet vetettem fel, akik a vitában közvetlenül nem szólaltak meg), ez olyan, mint mikor két Gombocz-tanítvány vitatkozik: ez nem jelenti azt, hogy a vita nem éles (esetleg még élesebb, mint mikor „idegenek” között folyik), de valahogy „családiás”.

A másik kérdés ezzel kapcsolatosan az Osztályvezetőség határozatának viszonya az elnökségi határozathoz. Az Osztályvezetőség határozatának jobb megértéséhez, stílusának, hangnemének pontosabb értékeléséhez tudnunk kell azt, hogy ezzel a határozattal egy időben jelent meg az Osztályközlemények hasábjain Saumján nyílt levele az Osztályvezetőséghez. Ezt a levelet magyarul nem ismerhették meg az olvasók, mert a mi Osztályközleményeinkben nem látott napvilágot, és a most sokszorosított és a jelenlevők között szétszórt anyagban sem szerepel. Saumján e levelében rendkívül éles hangon bírálja az Osztályvezetőséget, egy korábban az Osztályvezetőség részéről kiadott elaborátum egyes állításait „butának és vadnak” nevezi, az elaborátum összeállítását egy helyen Aquinói Szent Tamáshoz hasonlítja — nem dicsérő szándékkal — és így tovább. Nos, ilyen „adjon isten” után egy cseppet sem csodálkozhatunk az Osztályvezetőség „fogadj isten”-ének hangnemén. Az Akadémia Elnöksége viszont majdnem egy esztendővel ez után az éles vita után foglalkozott ezzel a kérdéssel, tehát az idő már sokat tompíthatott az elhangzottakon. Ezen stílusbeli különbségeken túl rá szeretnék itt is mutatni egy tartalmi különbségre: az elnökségi határozat kiemeli az új módszerek visszahatását az általános nyelvelmélet fejlődésére. A két határozatot tehát megkülönbözteti egy-

mástól mind a vitától való különböző — időben és tekintélyben mért — távolság, mind az említett elvi jelentőségű megállapítás: mind a két tekintetben haladás, előrelépés van az Elnökség határozatában az Osztályvezetőséghez képest.

6. Befejezésül néhány gyakorlati kérdésre szeretnék utalni.

A lehető legsürgősebben hatékony intézkedéseket kellene tenni arra vonatkozóan, hogy segítsünk Melcsuknak. Nyilván nem tökéletes nyelvészeti szempontból már az ő magyar—orosz algoritmus is (bár mint ismeretes, a szabályzat segítségével a gép jól fordít Bárczi akadémikus két könyvéből), annál inkább nem tudja egyedül elkészíteni az orosz—magyar algoritmust. Ne várjuk ölbetett kézzel, amíg Melcsuk az ő ismert dinamizmusával azt is megcsinálja helyettünk. Míg őt csak az előbb említett elvont tudományos érdekek vezették a magyar—orosz algoritmus kidolgozása során, nekünk népgazdasági érdekünk is fűződnék a dologhoz. Erőinket erre kellene összpontosítanunk, és egyelőre ki kellene kapcsolnunk a távlati tervből a német—magyar vagy a magyar—német algoritmus előkészítését, melyet Pesten kívánnak végezni. Így ugyanis az a helyzet, hogy a pesti munkálatok nem mennek, mert nincs hozzá ember; a Debrecenbe „kiprofilírozott” orosz—magyar algoritmus meg nem megy, mert az messze van Pesttől, és ezért nem kap támogatást.

Egyébként mind Németh Gyula akadémikus megnyitójából, mind Király Péter referátumából, mind egyes hozzászólásokból örömmel éreztem ki, hogy ezek az elvtársak úgy tartják: az új irányzatok szerint folytatott kutatások éppen úgy megérdemlik a támogatást, mint a „hagyományos”-ak. A helyzet egyelőre mindenesetre az, hogy az új irányzatokkal folytatott munkák egyetlen fillér céltámogatást sem kapnak az országban, így semmilyen támogatásban sem részesül a mi debreceni munkacsoportunk sem. Emiatt a legnagyobb nehézségekbe ütközik még egy egyszerű felutazás is konzultáció, előadáson való részvétel céljából; nem tudjuk beszerezni a legegyszerűbb műszereket (mint pl. logarác), nem tudjuk díjazni a kalkulátori munkát. Múltányosnak látszanék, hogy az összes céltámogatásoknak legalább 10%-át strukturális-matematikai nyelvészeti kutatásokra fordítsuk. Ez talán kevésnek tűnik, de egyelőre kevesen is végeznek ilyen munkálatokat, másrészt nyilván a folyó hagyományos kutatásokat is támogatni kell úgy, ahogy eddig is támogatták őket.

7. Úgy érzem, nem túlzok, ha azt mondom, hogy hazánkban s külföldön egyaránt mintha új reformkor előtt állana a nyelv és a nyelvészet: a társadalom legszélesebb rétegeinek élénken megnőtt az érdeklődése s az igénye iránta; rajtunk áll, hogy a megnövekedett és részben teljesen újszerű, tömegesen fellépő igényt derekasan, a magyar nyelvtudomány múltjához méltó módon kielégítsük.

SZÉPE GYÖRGY

1. Hasznosnak tartom ezt a vitát mint egy hosszabb vitafolyamat első alkalmát. A vita azonban nem pótolja bizonyos művek elolvasását; az elolvasás pedig nem pótolja a konkrét munkát.

A referátummal általában egyetértetek. A megvitatandó határozatokat is helyeslem; főleg a másodikikat. Én sem látok nagy egyezést a két határozat között.

Indokolatlannak tartom a vita során megnyilvánuló félelmet és óvássorozatot, hiszen a magyar nyelvtudományban — amennyire én látom — senki sem törekszik sem egyeduralomra, sem bármi hasonlóra.

A nyelvtudomány egysége, azt hiszem, kétségen fölül áll. Ez nemcsak abban nyilvánul meg, hogy a szinkronia és a diakronia egymást kiegészíti, hanem abban is, hogy a nyelvtudomány teljességéhez szükség van olyan diszciplínákra is, mint fonetika, jelentéstan, dialektológia, stilisztika stb. Alig hihető, hogy akadjon olyan magyar nyelvész, aki az egyik téma miatt a másik témát ki akarná űzni a magyar lingvisztika köréből. Azt azonban nyilván senki sem gondolja, hogy tíz vagy húsz év múlva a magyar nyelvtudomány helyzete a mainak pontosan tükörképe lesz. Ez nem volna különösképpen fejlődésre ösztönző elgondolás.

Tamás Lajos kérdezte, hogy ha a magyar nyelv strukturális leírását elvégezték, akkor mit csinálnak majd a nyelvészek. Természetesen az a valószínű, hogy a strukturális elemzést, a leírást a nyelvészeknek csupán egy része végzi majd, hiszen mindig szükség lesz a többi ágazatok művelésére is. A megmaradó részre sem egyedül a magyar nyelv strukturális leírása hárul — bár hol vagyunk még ennek elvégzésétől! —, hanem a hazai nemzeti-ségi nyelveknek, a rokonyelveknek és a tipológiailag hasonló nyelveknek a leírása. Bőven akad tehát tennivaló.

2. A strukturális nyelvelemzés ellen az egyik fő vádpont az, hogy elszakítja a nyelvet a társadalomtól. Ha jobban megnézzük azonban ezt a kérdést, azt láthatjuk, hogy bizonyos mértékű „elszakítás” mindenféle tudományos elemzésben szükségszerű. A valóság ugyanis mint a tudományos vizsgálat tárgya a maga totalitásában él. A tudomány ezt a bonyolult összképet igyekszik megragadni: leírni és megmagyarázni. Ehhez azonban az egészet részekre kell bontani; s az izolált részleteket „mikroszkopikusan” is meg kell vizsgálni. Természetesen a szétbontott részeket azután össze is kell rakni, hiszen az analízisnek a legjobb próbája a szintézis.

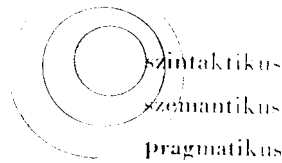
Marx például az áru elemzésében külön vizsgálta az áru két oldalát, természetesen a szintézis igényével. Őrá senki sem mondja, hogy „elszakította” az egyik oldalt a másiktól, vagy hogy „kiszakította” az árut a valóságból.

Hasonló módon jár el a nyelvész, amikor a nyelvi jelnek: a morfémának a kifejezésbeli oldalát elemzi, és nincs lépten-nyomon tekintettel a kifejezett jelentéstartalomra. Ilyenkor sem a két oldal elszakításával van dolgunk, hanem a vizsgálathoz szükséges izolálással. (Természetesen helytelen volna azt mondani, hogy a nyelvi jelnek nincsen jelentése. Hát akkor miért jel?) Számos strukturalistát azonban helyenként jogosan érhet az a vád, hogy a későbbi szintézisről megfeledkezik. Természetesen a strukturalisták is végiggondolják az elemzés elvi alapkérdéseit. Minden iskolának megvan a maga általános teóriája, amelynek keretébe a nyelvi jelnek és valamennyi nyelvi jelenségnek a vizsgálatát behelyezi.

3. A legáltalánosabb jelelméleti séma Morrison keresztül a neopozitivista filozófusokra megy vissza. Eszerint a nyelvi jelenségek három szférára vagy szemléletesebb kifejezéssel: dimenzióra oszthatók.

A szintaktikus dimenzióval kapcsolatban ne a grammatikai szintakszisra gondoljunk, hanem inkább a logikai szintakszisra. Ez a jelnek a jelhez való viszonyával foglalkozik. A szemantikus dimenzió esetében sem a nyelvészeti szemantikára kell gondolni: ez a jelnek a jelentétt (jelölt) dologhoz való, a valóshoz való viszonyával foglalkozik. A pragmatikus dimenzió pedig a jelnek

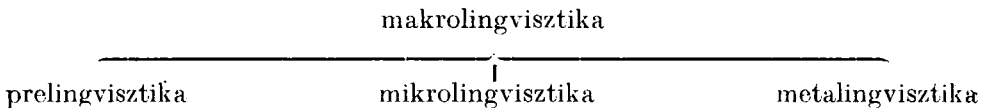
a használóhoz való viszonyát foglalja magában. Ez nem nyelvészeti, hanem általános jeleméleti, szemiotikai modell. Ha a nyelvészeti ágazatokat ezzel összhangba kívánjuk hozni, akkor a szintaktikai dimenzióba tartozik a grammatika és a fonológia; a szemantikai dimenzióba a nyelvészeti szemantika, illetőleg a lexikológia; a pragmatikusba pedig a stilisztikától kezdve sok minden pl. a nyelvművelés is, amely felfogható úgy is, hogy pragmatikus célokból történik. (Természetesen a szemiotikai modell nyelvészeti megfelelései hozzávetőlegesek.) A pragmatikus dimenzió nál ők megállnak; mi

pedig igyekezünk továbbhaladni rajta. Ez a dimenzió ugyanis csupán a másik kettő felől nézve valóságos. Mi azonban nemcsak a nyelvi jel felől közelítjük meg a nyelvi jelenségek komplex valóságát; van nekünk a társadalmi élet egészére érvényes nagyobb és szilárdabb átfogó elvi alapunk. Amikor tehát nem egy amerikai nyelvész bizonyos kérdésektől — mint a tulajdonképpeni lingvisztikán kívül eső pragmatikus kérdéstől — eltekint, akkor mi a nyelv-szociológia, a stilisztika, a nyelvművelés eszközeivel tovább vizsgáljuk a jelenséget.

Abban természetesen egyetértünk, hogy a nyelv vizsgálatában a „szintaktikai”, vagyis a grammatikai és a fonológiai oldal a legfontosabb, hiszen ez alkotja elsősorban a nyelv struktúráját. De mi a többi oldalt is vizsgálandónak tartjuk, mivel a „szintaktikai” dimenzió egyedül nem magyaráz meg mindent.

4. A modern irányzatok elleni másik gyakori vád az, hogy leszűkítik a hagyományos nyelvészet gazdag tematikáját. A fenti jeleméleti témából kiderül, hogy ez a leszűkítés nem szükségszerű. De ez jeleméleti séma; a modern nyelvészet belső beosztásának egyik legelterjedtebb sémája a következő.

A nyelvészet egészét foglalják össze makrolingvisztika néven. A mikrolingvisztika volna a tulajdonképpeni (saussure-i kifejezéssel: intern) nyelvészet; ide tartozik a grammatika és a fonológia. A prelingvisztika tárgya a nyelv anyagi oldalának a vizsgálata; ez nagyjából a fonetikának felel meg. A nyelvnek a valósághoz: a beszélőhöz és a társadalomhoz való viszonyát pedig metalingvisztika néven foglalják össze. Sem a prelingvisztika, sem a metalingvisztika nem mondható mindig pozitív előjellű minősítésnek, bár számos nyelvész metalingvistának vallja magát. Olyan irányzat talán nincs is, amely csupán a mikrolingvisztikát művelné; azonban nem egy irányzat elsősorban erre összpontosítja az erejét.

A nyelvtudományi újítások két csatornán keresztül történtek. Az egyik — mondjuk: a belső csatorna — a strukturális elemzés. Ezen általában a követ-

kezőket értik: a disztribúciós elemzést, a morfémák és morfémaosztályok vizsgálatát, többféle módszerű szintaktikai jellegű elemzést és természetesen a fonémikát: a fonémák elemzését. A fonémák vizsgálata azonban általában a morfémák vizsgálatának alá van rendelve. A morféma fogalma és kellő súlyú figyelembevétel a vízválasztó vonal a prestrukturalista és a strukturalista irányzatok között. Hasonló vízválasztó határ a szigorú szinkronikus formális elemzés.

A külső esatorna jóval bővebb, mint a saussure-i *linguistique externe* területe. Egész sor szomszédos tudományos diszciplína fejlődése hatott a modern nyelvészetre így vagy úgy. A XX. században, különösképpen a második világháború után világszerte hatalmas tudományos előrelépés történt. A természettudományok közismert fejlődése mellett megmozdultak a sok tekintetben állóvízszerűen pangó „humán” diszciplínák is. A filozófia, a logika és a matematika az eddiginél sokkal nagyobb szerephez jutott a hagyományos humán területeken is; ez egyaránt megnyilvánult a teóriában és a módszertanban. Ez a fejlődés a diszciplínákban általános, és többé-kevésbé földrajzilag is egyenletes, bár mindkét szempontból megállapíthatók bizonyos góccok. Az egyes megújult diszciplínák közötti együttműködés azonban egész sor problémát vetett fel. Így például lehetetlen, hogy egy fejlett, megújult tudomány egy másik ágazatnak már túlhaladott tételére építsen.

5. A nyelvészet fejlődésére ható modern diszciplínáknak egészen futó elemzése is nagyon sok időbe kerülne. Ehelyett inkább csak felsorolom őket némi csoportosítás keretében.

Három diszciplína-csoport tart igényt arra, hogy a lingvisztika keretétől vagy alapjául szolgáljon. A nyelvészet szempontjából természetesen más a helyzet; nekünk ezek a diszciplínák mindössze segédtudományok, bár rendkívül fontos segédtudományok.

Az első az antropológia. Ez a tudományszövetkezet magába zárja az emberrel foglalkozó valamennyi tudományt az anatómiától a régészeten és az etnológián keresztül egészen a nyelvészetig. Három részre osztják fel: a fizikai antropológiára (ez a nálunk szokásos antropológia), a kulturális (vagy brit terminussal: szociális) antropológiára (ez megfelel a leíró jellegű etnológiai és szociológiai stúdiumainknak); végül a lingvisztikára. A leírás mellett erős az elméleti és történeti irányzat is ebben a „szuper”-antropológiában. Az együttműködés (vagy ahogy arrafelé divatos mondani: az interdiszciplináris megközelítés) a nyelvészetnek több ága számára hasznos ebben a keretben; elsősorban az etnolingvisztika nevű irányzat vagy tematikai csoport számára szükséges.

A második keret-lehetőség a kommunikációkutatás. A Szovjetunióban a valószínűségszámítás oldaláról, az Egyesült Államokban pedig inkább technikai (illetőleg később némileg filozófiai) oldalról indulva alakult ki az információelmélet. Hamarosan kiderült, hogy a nyelvészet számos ágazata számára elengedhetetlenül fontos: az akusztikai fonetikától kezdve különféle fonológiai és morfológiai matematikai és statisztikai vizsgálatokon keresztül egészen a nyelvelmélet központi magjáig mindenütt jelentős az információelmélet hatása. Kommunikációkutatás néven pedig az információelmélet és a nyelvészet határán levő komplex stúdiumok működése foglalható össze.

A harmadik keretül szolgálható tudomány a lélektan, illetőleg a pszicholingvisztika: a nyelvi és mentális folyamatokat összefüggésükben vizsgáló diszciplína. Természetesen ezen a téren nincs olyan nagy összhang, mivel

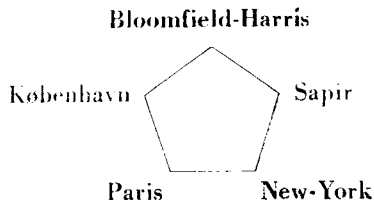
például egy pavlovista egészen másként közelíti meg a nyelvet, mint egy behaviorista.

Itt említendő meg az a sok irányú, de még idáig nem eléggé sikeres erőfeszítés, amivel a modern nyelvészeti szemantikát akarják megteremteni. Számos nyelvészeti iskolának megvan a jelentéstani kísérlete. Ezek azért nem ismeretesek annyira, mivel a jelentéstan nehéz stúdium és sokak véleménye szerint a lingvisztikának nem elsődleges központi feladata. A modern nyelvészek egy része hajlamos arra, hogy a jelentéstant a nyelvészetten kívül álló önálló tudománynak tekintse; ez természetesen az ő részükről sem jelenti a jelentés tagadását.

Külön megemlítendő a matematikai logika vagy egyszerűen a logika megtermékenyítő hatása a nyelvelméletre és a nyelvészeti módszerre. Ma már aligha végezhető modern szintaktikai elemzés a matematikai logika ismerete nélkül.

A nyelvészetnek az irodalomtudománnyal való hagyományos együttműködése a modern lingvisztikában csak ideiglenesen, illetőleg csak részlegesen szűnt meg. Épp az utóbbi években alakult ki a stílus és a költői nyelv vizsgálatának új módszere. (Erről, valamint a modern dialektológia néhány kérdéséről más helyen számolok be részletesebben.)

6. A következőkben megkísérlem, hogy vázlatos képet nyújtsak a nyugati strukturalista iskolákról.

Az ötszög az öt legfontosabb iskola összefüggéseit kívánja némileg szemléltetni. Természetesen hasonlóságok mellett igen nagy különbségek is találhatók az iskolák között; a gyakori és sokszor igen éles hangú viták ezekben a felfogásbeli különbségekben gyökereznek.

A Bloomfield-féle iskola mai legjelentősebb alakja Harris. Mivel Bloomfield a Yale-Egyetem tanára volt, Harris pedig a Pennsylvania-Egyetemé, ezért ezt az iskolát nevezik Yale-Pennsylvania iskolának is. Az iskola fő működési köre az angol és az indián nyelvek szinkron leírása szigorú formális módszerrel. A fonológia megújítása és a strukturális morfológia megteremtése ennek az iskolának az érdeme.

A Sapir-iskola érdekes módon kiegészíti a Bloomfield-iskolát. A Sapir-féle iskola, amelynek nincs olyan határozott profilja, mint a yale-inek, inkább extern nyelvészeti kérdésekkel foglalkozik. Az iskolához sorolható a rendkívül problematikus B. L. Whorf tevékenysége, valamint az etnolingvisztikai irányzat nagy része.

A New-York-i nyelvész kör a három amerikai irányzat közül a legeurópaiabb. Vezető tagjai közül többen a második világháború idején mentek át Európából. Az iskola legnagyobb alakja kétségtelenül Jakobson, a harmincas évek prágai nyelvész körének vezető egyénisége. Az iskola működési köre igen

széles: a fonológia és a fonetika viszonyától kezdve a nyelvtörténet, a stilisztika, a költői nyelv, a jelentéstan mind helyet találnak benne. A vizsgált nyelvek köre is igen széles; éppen ezért érthető a tipológiának juttatott különleges figyelem.

A párizsi iskola vezető egyénisége André Martinet, aki enciklopédikus tevékenységén belül elsősorban a történeti fonológia szakértője. Martinet egyébként személy szerint a New-York-i nyelvész körnek egyik alapítója és vezetője is; a két iskola között azonban nyilvánvaló különbségek vannak. Az iskolát nyelvtörténeti és dialektológiai munkáján keresztül a vita során jellemezte Herman József és Hutterer Miklós.

A koppenhágai kör az egyetlen jelentősebb iskola (a jelentéktelenebb genfi kör mellett), amely közvetlenül kapcsolódik Saussure-höz. A Hjelmslev vezette glosszematikus iskola ortodox módon ragaszkodik a bilaterális nyelvi jelhez. A koppenhágai iskola nyelvmelete igen nagy igényű és nagyvonalú; idealista (neoplatonista) jellege szembetűnő. Gyakorlati elemzési módszere a bloomfieldi iskolához hasonlóan szigorú, bonyolult és absztrakt jellegű. Ez az iskola az intern lingvisztikai kérdésekkel és némileg a jelentéstannal foglalkozik.

7. A strukturális nyelvészet iskolai oktatásba való bevezetésének az az előfeltétele, hogy a tudomány síkján megfelelő minőségű és elegendő mennyiségű eredmény álljon rendelkezésre Magyarországon is. Az iskola ugyanis a tudomány szilárd eredményeiből állítja össze tananyagát. Természetesen ehhez didaktikai munkálatok is szükségesek. — Én sem hiszem, hogy a középiskolai vagy általános iskolai oktatásban a strukturális elemzés elvont matematikai kalkulus jellegű eredményei nagy szerephez jussanak. Azt azonban természetesen tartom, hogy a leíró nyelvészet fejlődése nagy átalakító hatással legyen a lényegileg hagyományos nyelvészeti alapokon nyugvó nyelvi oktatásra.

8. Berrár Jolán említette Hockettnak egyik cikkét. Hockett a grammatikai leírás kétféle modelljéről ír. Az egyik modell a nyelvi tételeket állóképszerű elrendezésben, a másik pedig dinamikus folyamatban írja le. Ez utóbbinak klasszikus formája Chomsky transzformációs szintakszisa. Hockett tanulmányának végén még egy harmadik módszert is megemlít, a flektáló indo-európai nyelvek szokásos „szó és paradigma” módszerét.

Szerintem ebben a kérdésben a tanulság az, hogy bár a leírásban mint eljárásban többféle lehetőség van, ezek ném egyenlő értékűek. Szerintem is jobb a dinamikus szinkronikus leírás (a Chomsky-féle dinamikára és nem az állszinkroniára gondolok), mint a statikus leírás. Viszont, azt hiszem, hogy a magyarban és a hozzá hasonló agglutináló típusú nyelvekben a „szó és paradigma” módszernél megfelelőbb a morfémiikus leírás.

9. Imre Samu említette a vita során, hogy a tervbe vett tüzetes magyar nyelvtan a szinkronikus leíró munkálatok irányába esik. Amennyire én tudom, ez a munkálat „történeti alapú”, tehát voltaképpen „vegyes” műfaj volna.

Javasolom, hogy a távlati tervben válasszák ketté ezt a tételt. Legyen egy tüzetes magyar leíró nyelvtan (vagyis szinkronikus nyelvreírás) és egy tüzetes magyar történeti nyelvtan vagy inkább nyelvtörténet (vagyis diakronikus nyelvreírás). Azt hiszem, ez a kettéválasztás mindkét mű számára haszonnal járna.

TEMESI MIHÁLY

Előre bocsátom, hogy strukturalizmuson nyelv szemléletmódot, kutatási módszert értek.

A leíró magyar nyelvtant tanító tanár vagyok, és nem vagyok strukturalista — legalábbis nem Antal László tegnapi deklarációja értelmében —, pedig 1934 óta, amikor először rágtam magam végig R. Carnap német nyelven megjelent „Logische Syntax der Sprache” című rendkívül sok problémát felvető munkáján, majd Gáldi akkoriban megjelent ismertetésétől indítva Brøndalnak a szófajokról szóló és az alaktan-mondattan összefüggést újszerűen tárgyaló művein — állandó érdeklődéssel ismerkedtem és ismerkedem a nyelvtudománynak ezzel az új irányával is. De nem vagyok nyelvtörténész sem, — és szívem szerint elsősorban csak a mai magyar irodalmi nyelv és a magyar nyelvjárások szinkrón rendszerével foglalkozom. Régóta ismerkedem a strukturalizmussal, és szinkrón nyelvrendszer leírására törekszem, — mégsem lettem strukturalistává.

De ha elfogadjuk Antal László régebbi megállapítását (Nyr. LXXXII, 94), hogy a strukturalizmus összefoglaló elnevezése mindazoknak a nyelv szemléleti irányzatoknak, melyek a nyelvet jelek rendszerének tekintik, s e rendszerben az egyes jel értékét az egészhez való viszonya szabja meg, akkor e meghatározás értelmében strukturalistának tarthatja magát minden magyar nyelvész is, ha a mai magyar nyelvtudomány felfogásával egyezően a nyelvet az egyéntől független, objektív társadalmi jelenségnek vallva, rámutat arra, hogy a nyelv — az össznépi jellegű és szerepű jeleknek, jelszerű és jelszerűtlen kapcsolatoknak rendszerhálózata — csak a társadalmi tudatban él, vagyis független az egyedi beszélőtől. A nyelvtudomány ez új irányának ily tág értelmezése azonban egyáltalán nem teszi könnyebbé a strukturalizmus elméleti vélekedéseinek és vizsgálati módszerének eltérései miatt az e gyűjtőnévvel illetett nyelvészeti iskolák (prágai, dán, amerikai), illetve ez iskolákhoz több-kevesebb szállal kapcsolódó nyelvészek egyéni felfogásbeli és kutatási módszerei különbségeinek számbavételét és a matematikai logikán alapuló helyes vizsgálati módszerek kialakítását.

A nyelvtudomány új irányával ismerkedve gyakran találkoztam elfogadhatatlan tételekkel, bizonytalan és ellentmondásos terminológiával s csak részben kidolgozott módszerei próbálkozásokkal. Mindezekről az e téren tájékozottabb kartársaim nálam pontosabb tájékoztatást adhatnak, mégis nem felesleges talán, ha a magyar nyelvtan tanáraként mindennapos munkám során a strukturalizmussal kapcsolatosan néhány problémámat felvetem.

Tudjuk, hogy a nyelvtudomány új irányának főbb képviselői Saussure alapján a nyelvi rendszert a gondolatok megtestesülése és közlése formájaként a jelek tartalomtól elvonatkoztatott, anyagtalan szinkrón viszonyhálózatának tartják; — s ugyanakkor közülük egyesek ha elismerik is a nyelv objektivitását, mégis a nyelvi rendszert észkonstrukciónak vallják (vö. Mikus) azon az alapon, hogy a nyelvi elemek rendszere egyúttal tudományos konstrukciónak is szerepel, vagyis azt állítják, hogy a nyelv nem rendszerszerű önmagában, hanem a tudomány rendszerezi. Mások pedig (mint pl. Trnka) arra utalnak, hogy a nyelvi rendszer a nyelvi anyagban rejlő normák hierarchikus tagolódása, illetve a paradigmatikusan egymásra vonatkoztatott elemek egyszerű összege (vö. Halliday). Közvetítő megoldásokként pedig találkozunk olyan vélekedésekkel is, hogy a nyelvi rendszer az ilyen jellegű törvényszerűségek ösz-

szessége (Togebý), illetve e törvényszerűségek egésze (Schmidt). E pedagógiai-normatív célzatú elképzelésekkel szemben könnyen igazolható az a felfogásunk, hogy a nyelvi rendszer objektív valóság, s e nyelvi rendszer állandóságát, állapotszerűségét a társadalmi tudat sajátos szerkezete biztosítja, de egyúttal ez teremti meg az egymás mellett élő törvényszerű árnyalati eltérések útján a nyelv alakulás, a fejlődés, a változás lehetőségét is, vagyis e nyelvi rendszer mégsem mondható minden történeti dimenziótól független valóságnak.

Messzire vezetne, ha itt a strukturalizmus nyelvfogalmának eltéréseit ismertetni akarnám, éppen ezért csak arra mutatok rá, hogy az e kérdésekkel foglalkozó munkákban elég sok zavart okoz az is, hogy sok esetben a rendszer (szisztema) és a struktúra (szerkezet) műszókat váltakozva használják, mintha szinonim fogalmak volnának, másutt meg arra utalnak, hogy a nyelv rendszer és struktúrával rendelkezik (Brøndal), s ugyanakkor a részrendszerek és részstruktúrák viszonylagos egyensúlyáról és működéséről is beszélnek (vö. Ružička). Találkozunk olyan vélekedéssel is, hogy a nyelv olyan sematizált társadalmi tevékenység volna, amelyben a struktúra szintagmatikusan egymásra vonatkoztatott elemek sémája, s ebből alakult egység a nyelv rendszere (vö. Halliday). Mindenesetre máig vitatott, hogy a rendszer paradigmaticus, a struktúra pedig szintagmatikus jellegű volna-e csupán.

Úgy gondolom, ha mi a rendszeren valamely tagolt egészet értünk, amelyben az egyes jel viszonya az egészhez és minden egyeshez az egész és az egyes kölesönös meghatározására szolgál, — közelebb jutunk a nyelv rendszer-szerűségének megvilágításához. A nyelvi rendszer vizsgálata tehát lényegileg az egyes elemek és az egész kölesönös viszonyainak feltárása, s itt nemcsak az egyes elemek, hanem maga az egész (a nyelv) is viszonyhordozó valóság. A nyelv tehát struktúrált vagy struktúrával rendelkező rendszer, illetve a nyelvszisztemek rendszere, amelyben az egyes elemek, a rendszertagok és a részrendszerek különböző eredetűek, különböző időből származnak és különböző fontoságúak. Sajnos az e kérdésekkel foglalkozó, 1959 szeptemberében az NDK-ban tartott „Symposion” sem jutott egyértelmű megállapodásra, s így a nyelvtudomány új irányának legtöbb képviselője mindmáig eléggé eltérő felfogást vall arról, hogy egy-egy adott nyelvnek egységes rendszere nyílt vagy zárt rendszer-e, illetve a részrendszereknél a nyíltság és a zártság különböző fokozatait kell-e felvennünk, hiszen minden nyelvi rendszerben vannak átmeneti formák, kategória kereszteződések, eltolódások stb. Hasonlóképpen mindmáig nem vált eléggé világossá, mi a viszony a rendszer és a struktúra között, van-e jogunk e két műszót egymás helyett is használni, s hogyan függenek ezek össze a paradigmaticus és a szintagmatikus területtel? A nyelvtudomány új iránya nyelvi kategória fogalmában pedig valami körben visszatérő meghatározottság rejlik, minthogy a nyelvi kategóriákat a nyelvi elemek osztályainak tartják csupán, de nem mutatnak rá, milyen viszonyban vannak e nyelvi kategóriák a nyelvi rendszerrel és a nyelv társadalmi funkciójával. Itt volna már az ideje, hogy a nyelvi alak, a nyelvi jel, a tartalom, a kategóriák és a rendszer nyelvben meghatározott szemléletének szintézisét végre megkaphassuk, — mert csak így válhat egyértelműen világossá a jel és benne a fonéma, a morféma (illetve talán morf), a szó, a szintagma és a mondat értelmezése, a nyelvi alak és a nyelvi tartalom viszonyának feltárása.

A nyelvnek mint önálló jelrendszer-egésznek tudományos vizsgálata azonban elválasztandó a nyelven kívüli vonatkozásoktól, hogy ily módon magának a nyelvi rendszernek az elemzésével világítsuk meg az egyes jelek,

illetve jelkategoriók értékét és a rendszer egészében elfoglalt helyét. Minthogy azonban a hagyományos nyelvtudomány is létező és nem mesterséges kategóriákat állapított meg, világos, hogy a nyelvtudomány új irányjai ezeket csak ott és akkor kerülhetik meg tévedések és ellentmondások nélkül, ahol alkalmazásuk nem feltétlenül szükséges.

Gyakran hallottuk és olvastuk, hogy a nyelvtudomány új irányának, a strukturalizmusnak egyik legfontosabb eredménye a nyelvtan megújítása, minthogy a nyelvtan lényegileg a nyelvi rendszer formális struktúrájának feltárása. Ugyanakkor minden gyakorlati nyelvtaníró és nyelvtant tanító tudja, hogy ezek a strukturális elemzéssel kihámozott formák a nyelvi jelentéssel szétválaszthatatlanul összefűződő formák még abban az esetben is, ha e strukturalista nyelvi elemzésekben a hagyományos nyelvi és nyelvtani kategóriákkal (fogalmakkal) való szembenállás leginkább a jelentés szerepének negatív értékelésében mutatkozik meg, s ezt a behelyettesítés (a disztribúció vagy pedig a transzformáció) módszerével igyekeznek felváltani. Azonban a jelentést követően mellőzni még a szélsőséges strukturalisták sem tudják, s egyébként is értelmetlen feladatot oldana meg az a nyelvész, aki a behelyettesítések hosszú sora után jutna el oda, ahol a jelentés ismeretében azonnal megállapodhatott volna, illetve néhány disztribúcióból mond ki általánosnak tartott tételt. El kell azonban ismernünk, hogy a strukturalisták alkalmazta szimbolikus kifejtési mód és matematikai módszer segítségével tucatjával készítették nyelvtanokat, vagyis az elmélet a gyakorlatban is alkalmazható módszert teremtett; — de ugyanakkor nem mindig világos előttünk, mire használhatók ezek a különböző terminológiáival megírt, több tekintetben eltérő szempontú elemzések. Céljuk mindenesetre nem az, hogy belőlük az illető nyelvet meg lehessen tanulni avagy hatékonyan irányítani lehessen valamely társadalom anyanyelvi műveltségének fejlődését. Kétségtelen viszont, hogy a szimbolikus logika ezeket a maga számára könnyebben fel tudja majd használni, hiszen ezekben az elemzésekben a nyelvi anyagtól való elvonatkoztatás a legnagyobb mértékű. Gondolnunk kell azonban arra is, hogy nemcsak a nyelvészek, a nyelv tényeit hagyományos vagy strukturalista módszerekkel vizsgáló szakemberek számára készítünk nyelvtanokat, hanem a nyelvtanok célja, hogy belőlük vagy segítségükkel nyelvet tanuljanak, a nyelvi műveltséget fejlesszék stb. Ha tehát egyetértünk is a leíró szerkezeti elemzés követelményeivel, a nyelvi rendszer módszeres feltárásának új útjai közül csak azokat fogadhatjuk el nyelvtant tanító gyakorlatunkban, amelyek nem igénylik terminológiánk teljes átalakítását, a már helyesen felismert kategóriák állandó átértékelését. Érthető tehát az a követelményünk is, hogy nyelvészeink a nyelvtudomány új irányának módszerével kidolgozott, magyar nyelven megírt tanulmányaikban csak olyan új és idegen műszót alkalmazhatnak, amely fogalomra már elfogadott és jó magyar szavunk nincs. Nem vagyok meggyőződve, hogy egy morféma belső alakváltozatairól csak akkor szólnunk korszerűen, ha alternans allomorfokról beszélünk, vagy egy morféma változó és változatlan elemeit vizsgálva, csak akkor válik igazán érthetővé, ha variáns és invariáns morféma tagokról szólnak (yö. Szépe: MNy. LVI, 46).

Tisztázzuk tehát az alapvető elveket, jussunk egyértelmű megállapodásra terminológiánkban, mert csak így biztosítható, hogy ugyanazon nyelvi tényt elemezve a kutató nyelvész és olvasója ugyanazt az összefüggést fogja megtalálni, hiszen a nyelvtant tanítóknak és a nyelvtant tanulóknak is erre van szükségük.

BENCÉDY JÓZSEF

Azért kértem szót, mert többen kitértek az iskolai anyanyelvi oktatásra.

Az oktatási reform, az új tantervek kidolgozásában továbbra is valljuk: az anyanyelvi képzés célja, hogy a tanulókat megtanítsuk anyanyelvünk szabatos, árnyalt használatára. Ez a gyakorlati célkitűzés nem új, de a reform fő törekvésének megfelelően fontosnak tartjuk hangsúlyozni.

Jól tudom, hogy a gyakorlat alapja a világos és szilárd elméleti ismeretek, a nyelv rendszerének, szabályainak ismerete. Ezek megtanítása módszertani kérdés. De hogy mit tanítsunk, azt — a társadalom által meghatározott pedagógiai cél szabályozó jogát fenntartva — a nyelvtudománynak kell megadnia.

Ha a nyelvtudomány a jövőben a jelenleginél jobb rendszert dolgoz ki, ennek helyességét igazolja és kipróbálja, akkor szóba kell kerülnie oktatásának is. De itt is megfelelő sorrendet kell felállítanunk: először az egyetemen és a főiskolán, a tanárképzésben kell meghonosodnia, s csak ezután lehet a közép- és általános iskolákban tanítani.

A *ha* szót még egyszer megnyomnám, mert — s ez már személyes véleményem — a nyelvtudomány marxista művelésére törekedvén magam is, eleve kétkedéssel szemlélek egy olyan új módszert, amely vizsgálódásában — az adott rendszertől meghatározottan — a formát és tartalmat elválasztja.

DEME LÁSZLÓ

Ha van a jelenlevők között valaki, aki megtisztelt működésem során azzal, hogy figyelemmel kísérte munkásságomat, az nyilván észrevehette, hogy azok a módszerek, amelyeknek alkalmazásáról e két napon vita folyik, nem éppen idegenek tőlem. Az elmúlt két évtized alatt nemegyszer felhasználtam például a statisztikai módszereket, fordultam a formalizálás módszertani fogásához, próbáltam érvényesíteni a nyelvnek egyes szektoraiban a rendszereszerű szemléletet, s beleártottam magam a fonológiába is. Mindezt nem azért mondom el, hogy bebizonyítsam magamról: ízig-vérig strukturalista voltam pályám kezdete óta; hanem ellenkezőleg: hogy megindokoljam, miért nem vagyok az; miért tartom elkerülhetőnek, sőt bizonyos tekintetben veszélyesnek is azt, hogy minden eddigit félretéve egy import-stúdiumnak szőröstül-bőröstül való meghonosítására kezdjünk törekedni.

De engedjék meg, hogy előbb néhány módszertani szót fűzzek az eddigi vitához.

Fontos eszmecserék során, az érvelés hevében mindig megeshet, hogy a szemben álló felek egyoldalúan fogalmaznak, s megnyilatkozásuk ezáltal ferde súlypontozásúvá válik, mert a kérdéseknek túlságosan az egyik, az általuk bizonyított vagy cáfolt oldalát emelik csak ki. Ebbe a továbbiak során beleshetnek magam is, s lehet, hogy ezért felszólalásom negatívabbnak hat majd, mint amilyenek szánom. — Nem szerencsés azonban az, ha a vita során ez olyan méretet ölt, amelyet pesties magyarsággal már „esúsztatásnak” lehet nevezni. Pedig tegnapi napunk anyaga — s attól félek, szemléletünk általában — nem mentes egészen ilyesféle mozzanatoktól. Most csak néhányat emelnék ki.

Azok közül, akik a strukturalizmust meghonosítandónak tartják a magyar nyelvtudományban, többen is következetesen a múlt századbéli történeti-összehasonlító nyelvtudomány elméletével és módszereivel azonosítják mai nyelvészetünket, s így velünk vélvén vitatkozni, azzal vitatkoznak, amit

közülünk már aligha vall bárki is. Ráadásul a kérdést következetesen így teszik fel: ti történeti vizsgálódást folytattok, mi szeretnénk most a leírót meghonosítani. Ti nem ismertetek és nem műveltetek eddig alkalmazott nyelvtudományt, mi szeretnénk most ezt is létrehozni és meghonosítani.

Nos, hogy is állunk ezekkel a kérdésekkel.

Imre Samu is, Benkő Loránd is rámutatott: mai nyelvtudományunk sem elméletében, sem tematikájában, sem módszerében nem azonos a XIX. század végével, de még a felszabadulás előttivel sem. Most nem elemzem és nem méltatom, másutt foglalkoztam már ezzel; de aki vitatkozni akar velünk, jobb, ha nem nagyapáinkhoz beszél, hanem hozzánk.

Ami a leíró—történeti szembeállításról illeti, ez sem egészen a tényeken alapul. Hiszen leíró iskolája, illetőleg leíró módszerű munkássága a hagyományos iskolának is egyre növekvő mértékben van, s így a kérdés nem úgy áll, hogy mi történetiek egyrésztől, mások leírók más résztől, hanem így: vannak nem strukturalista módszerű leíró törekvések, és vannak strukturalista módszerűek. Ezt a kettőt kellene összemérni, filológus módon elemezni, eredményeiben értékelni, s ennek alapján vonni mérleget.

Az alkalmazott nyelvtudományt illetően pedig azt mondhatjuk: az sem éppen a létrehozás és a meghonosítás előtti állapotban leledzik. Az alkalmazott nyelvtudomány nem azonos a hírközlési igények kielégítésével, sem a fordítógép nyelvi kiszolgálásával. Szocialista államunk megtisztelő kötelességünkkel tette egy jó évtizede a széles tömegek anyanyelvi műveltségének megteremtését és állandó emelését, s mi ezt a nyelvművelés és a helyesírási szabályozás talán nem is lebecsülendő munkálataival azóta igyekszünk is szolgálni.

Összefoglalva: nem éppen szerencsés dolog feketébbnek festeni az ellenfelet, mint amilyen; — különösen, ha ez olykor még azzal is párosul, hogy más oldalon a dolgokat nagyon is a magunk javára értelmezzük.

Más oldalon ugyanis az történik: néhányan sok mindenről, ami az utóbbi ötven év nyelvtudományi eredményeiből sikeres és értelmes, azt igyekeznek bebizonyítani, hogy az strukturalista, vagy legalábbis prestrukturalista. Mások rámutatnak arra, hogy bizonyos összehasonlító-történeti módszerű munkákat csak át kell terminologizálni, s máris strukturalista művekké válnak. — Nos, ez utóbbi melyik módszernek a helyességét bizonyítja tulajdonképpen?

Mi a strukturalizmusban a lényeg, az addigiakhoz viszonyított új? Az-e, hogy a nyelvet leíró vizsgálat alá veszi? Aligha, hiszen ez lehetséges más módszerrel is! — Az-e, hogy a nyelvet nem elemek halmazának tekinti, hanem elemek rendszerének? Aligha, hiszen ez nem föltétlenül vonja magával a formalizálást: rendszerszerű szemléleten alapul a funkcionális nyelvelvezés is. A nóvum — amennyire ez a hazai visszhangokból is megítélhető — tulajdonképpen maga a formalizálás, a nyelv formai oldalának előtérbe helyezése, s ennek meglehetősen önelvű, sőt öncélú vizsgálata; a funkcióból és jelentésből mindössze annyit csempészve át ide, amennyi — formának álcázva — elegendő ahhoz, hogy kifoltozza a leszűkítés okozta óhatatlan hiányokat.

A hangok tartományának vizsgálatában, a fonológiában, a formális vizsgálat valóban nem is okoz jelentős zökkenőket. Hiszen a fonémának a jelentésbeli oldalhoz közvetlen köze nincsen, a fonéma nem más, mint morfémaépítő elem; a morféma jelentését-funkcióját önmagában nem határozza meg, csak többbedmagával hordozza. De a morfológiában már igen nehéz manőverek szükségesek ahhoz, hogy végül is — új terminológiával és más meghatározásokkal — kijöjjenek azok az „új” morfémaosztályok és -alosztályok, — amelye-

ket a hagyományos nyelvtan már régen felismert. S a szintakszisban még ennél is nagyobbak a nehézségek és buktatók. Itt már formálisnak kell nevezni a jelentés alapján való transzformációk módszerét is, de az még így is súlyos csapdákat rejt. Csak Szalai Sándor tegnapi példáját veszem most: *Péter jó ember*; és: *Péter jó sofőr*. Az egyik átalakítható így: *Péter jó és Péter ember*; a másik nem: ott *Péter sofőrnek jó*, nem általában az. Nos, ha összeszemelem a kettőt: *Péter jó ember, de nem jó sofőr*, világosan kiderül a kettő azonossága és a transzformáció hibás volta; mert igaz, hogy a második részben Péter csak *sofőrnek jó*, illetőleg nem jó, s másnak nem; de az első is pontosan azt jelenti: *Péter embernek jó*, de másnak nem, például sofőrnek sem.

Tulajdonképpen milyen célt szolgál jól a strukturalista vizsgálat? Egyrészt az ismeretlen, írás és történet nélküli nyelvek felfedezését, ahol a filológus ismeretlenül és értetlenül áll a tények legelemibb vonatkozásaival szemben is; másrészt meg a fordítógép kiszolgálását, amely kettőig sem tud számolni, csak azt tudja eldönteni valamiről, hogy igen-e vagy nem. Mindkét alkalmazási terület fontos, észtelenség lenne lebecsülnünk. De azért általában, e konkrét célokra túl anyanyelvünkről mégis lényegesen többet tudunk a semminél eleve is, s agyunk — és feltehetően olvasóink agya is — bonyolultabb műveleteket is el tud végezni, mint az igen és a nem közötti választást! — Ha valaki megalkotna egy olyan tárgyszótárazó gépet, amely a világ minden tárgyát méretei szerint rendezné el, nyilván hasznos és megoldható feladatra vállalkoznánk. S a gép helyesen is működhetne: a gyufát a gyufák, a tüt a tük, a poharat a poharak közé rendezné. — De azt aligha tartaná helyesnek bárki is, hogy azon túl azután az iskolákban az első osztályban a 10 cm-en aluli, a másodikban a 10 és 120 cm közötti tárgyakat tanítsuk, és így tovább.

Herman József célzott rá, hogy a strukturalizmusból sok helyes módszertani tételt ki lehet válogatni anélkül, hogy átvinnénk idealista elméletét vagy elméleteit. Ez föltétlenül helyes. De akkor nem tudom: nem lényegétől, nem önállóságának biztosítékától fosztjuk-e meg a strukturalizmust. Mert az általában nem pusztán tudományos módszernek készült, hanem tudományos módszernek. S ez az, ami jelenlegi formájában a marxista nyelvtudomány számára megemészthetetlené teszi. Mert a marxizmus természeténél fogva képes befogadni minden olyan módszert, amely a valóság megismeréséhez valamivel is közelebb visz; de elutasítóan áll szembe minden olyan rendszerrel, amelynek saját filozófiai alapja és saját lezárt egésze van. Az, hogy a nyelv rendszer, kétségtelen igazság. De részigazság. Az, hogy a nyelvnek formai oldala fontos, szintén megcáfolhatatlan tétel, de nem áll meg önmagában. E részigazságok segítenek megismerni a valóságot, követni mozgását, tetten érni tényeit; de csak addig, amíg önálló rendszerre, kerek egészre, teljes igazsággá nem akarják tenni magukat, beletorzítva e rendszerbe minden olyan részletet is, amelyet természeténél fogva nem ez határoz meg.

Valaki említette: Marx nem szégyellte tanulni a polgári közgazdászoktól. Ez igaz: de anyagukat és módszerüket használta fel, módszerét egyiknek sem vette át. Ha valami megtermékenyítheti nyelvtudományunkat, az csak a strukturalista vizsgálódás bizonyos módszereinek kritikai adaptációja lehet; s ha valami tévutakra viheti, akkor az a strukturalizmusnak mint egésznek, mint rendszernek „meghonosítása”, azaz kritikátlan átvétele. Antal László azzal érvelt: polgári világban született ugyan a strukturalizmus, de ugyanott született a történeti-összehasonlító nyelvtudomány is. Nem szívesen folytatom ezt a hangnemet, de annyit azért megjegyeznék erre: Mindez igaz; de ez

utóbbi a polgárság mégiscsak feltörekvő, haladó korszakában szülte; míg a strukturalizmust már az imperializmus körülményei között. Ezen mindenestre érdemes elgondolkodni, különösen, ha még hozzávesszük azt a marxista tételt, amely meghatározza: a fejlődésnek mely korszakában fordul a polgárság előszeretettel a történetiség, a fejlődés felfedezéséhez, s mely korszakában inkább a statikus vizsgálódáshoz . . .

Mi hát — szerintem — a további teendő a strukturalista irányzatokkal szemben?

Föltétlenül el kell ismernünk e vizsgálatok szerepét bizonyos gyakorlati fontosságú célok szolgálatában.

Örömmel kell fogadnunk, hogy akadnak marxista szakembereink, akik képesek lesznek arra, hogy e tanításokat kihámozzák az idealista burokból, s átadják belőlük a nyelvtudomány számára mindazt, ami benne veszély nélkül meghonosítható. Fel kell karolnunk derék fiataljainkat, s érdeklődéssel kell fogadnunk még azokat a kísérleteket is, amelyek esetleg e módszernek nem eléggé kritikus felhasználásával születnek meg; és segítő bírálattal serkenteniük kell minden ilyen természetű kezdeményezést. Izgalommal várom például az Antal László által bejelentett új magyar nyelvtant. De persze ahhoz, hogy a bírálat feladatát elláthassuk, s majdan a felhasználható módszertani részleteket kihámozhassuk, időnkhez mérten magunknak is törekednünk kell ezeknek az irányzatoknak minél jobb megismerésére; bár az sem helytelen talán, ha a kutató a régi módszerek elégtelenségét érezve nem föltétlenül a szakirodalomban, hanem esetleg magában a vizsgált anyagban keres új szempontokat.

De hozzáteszem — s ezt Hutterer Miklós is hangsúlyozta —: amennyire ajánlatos, hogy a nyelvtudomány fennálló irányzatának képviselői ismerkedjenek e módszerekkel, annyira elengedhetetlen más oldalon az is, hogy az új irányzatok hívei minél mélyebben és alaposabban elsajátítsák a hagyományos és már sok jó eredményt elért nyelvtudományi iskola elméletét és módszerét is. Igaza van Szalai Sándornak: nincs és nem is lehet két nyelvtudomány. S valóban: a szakirodalomból és a hozzászólásokból is kiderült többszörösen: aki a nyelvet a maga természetének megfelelően igyekszik vizsgálni, az módszerben és eredményben ugyanoda jut, akárhonnán indult is el; — legfőljebb terminológiája más, de e különbséget kár volna túlbecsülni.

GÁLDI LÁSZLÓ

Néhány felszólalásban szó esett ugyan az irodalmi nyelv kutatásának jelenlegi lehetőségeiről, mindazonáltal véleményem szerint túlságosan keveset szóltunk még a stilisztikáról és egy oly kutatási területről, amely a stilisztika körébe teljes mértékben beletartozik: a költői nyelv problémáiról. Egyesek a költői nyelv kutatását majdnem kategorikusan kizárták a nyelvészet köréből, mások pedig ilyenféle mellékmondatokkal emlékeztek meg róla: „ha a költői nyelvhasználatról eltekintünk”. Ezekkel a nyilatkozatokkal ellentétben azonban pl. R. Jakobson a *Style in Language* (1960) című tanulmánykötet zárósoraiban, ha nem is éppen klasszikus latinsággal, de igen szellemesen a következőket mondotta: „Linguista sum, linguistici nihil a me alienum puto”. E nyilatkozatból kiindulva szeretnék mármost néhány megjegyzést tenni. Nemcsak arról van szó, hogy stilisztikánknak végre ki kellene

alakítania ha nem is teljesen homogén, de az eddigiéknél sokkal szilárdabb és árnyaltabb módszereit, hanem arról is, hogy a költői művek kutatását illetőleg rendkívül hasznosnak tartanám, ha a mi kis magyar glóbuszunkon alkalmmal ezzel kapcsolatban valamiféle symposiont rendeznénk. Szükséges ez pedig a következő okokból. Verstani irodalmunk, bár a forma kérdését kétségtelenül eddig is sokoldalúan tárgyalta, éppen a most megismert szempontokhoz viszonyítva teljes mértékben elégtelen. Elégtelen, mert mind ez ideig ninesen olyan magyar verstanunk – Horváth János e kérdést sejtette ugyan, de soha nem fejtette ki teljes világossággal — amely a metrumot, és, ha több variánssal rendelkező formáról van szó, a metrumhoz fűződő ritmikái realizációkat egymástól teljes világossággal elválasztaná. E vonatkozásban, noha ugyanazon sorfaj változatai fontos expresszív mozzanatokkal is párosulhatnak, a külföldi szakirodalomtól nagyon elmaradtunk: nálunk soha nem ismertették részletesen az olyan cikkeket, aminő pl. egy olasz kutatóé, Attilio Levié, aki már jó 20 éve megállapította az Archivum Romanicum című jeles romanisztikai folyóirat 14. kötetében, hogy a dantei „endecasillabonak”, ennek a 10 vagy 11 szótagú jambikus metrumnak több mint 800 változata lehetséges. Nálunk sajnos azt, hogy egy metrumon belül mi történhetik, s hogy mindez a nyelvi megfogalmazásra hogyan hat tovább, egyes esetekből eltekintve, egyáltalán nem vizsgálták. Pedig a közelmúltban alkalmm volt beszélni egy kiváló külföldi költővel is, aki a saját tapasztalatai alapján szintén megerősítette azokat a tételeket, amelyeket most nagyon röviden szeretnék összefoglalni.

Az első és alapvető tényt közel 100 éve Théodore de Banville, a francia parnasszistáknak egyik kiváló képviselője, tömören így fogalmazta meg: „Le poète pense en vers”. Tehát amikor a költő verse számára egy állandó formát választ, amelyet én következetesen metrumnak nevezek, mivel versmérték és minden más terminus félreérthető, akkor lényegében véve arra vállalkozik, hogy gondolatainak egész sora ebben az adott keretben fog mozogni. Mi ennek a nyelvi következménye? Erről Paul Valéry azt mondja, hogy a költő munkája fájdalmas és nehéz, mert minden pillanatban le kell mondania azokról a „szép lehetőségekről”, amelyek a választott formába nem illenek be. Tehát a költő munkája nem más, mint „écarter de belles possibilités”. A költői alkotás belső erjedésével egykor Weöres Sándor is foglalkozott kissé elfelejtett pécsi értekezésében (A vers születése); ezt a művet én szoktam ugyan időnként idézni, sajnos azonban más magyar stilisztikai művekben kevés utalást találunk rá. Persze egy olyan verses szövegből, amely éppen csak kielégíti a forma igényeit, még mindig nem lesz vers, legföljebb rigmus; az egész alkotó folyamatot nyilván éltetni kell annak a belső hévnek, amit Arany János oly találóan *indulat*nak nevez. Ennek a mozzanatnak részletei túlságosan messzire vezetnének; annyit azonban jegyezzünk meg róla, hogy a költői alkotó tevékenység mindig olyasmi, amit korunk egyik kiváló verskutatója „passion dominée”-nak nevez; a szöveg alakításának hevületét állandóan át meg átjárja a racionális megalkotására törekvő formai készség, s ezért mondhatta Valéryról egyik méltatója: „l'oeuvre est d'un poète, mais aussi d'un homme de l'esprit” (E. Noulet: Suite valéryenne. Bruxelles, é. n. [1959], II). Ugyancsak Valéry mondta egy alkalommal, hogy a költőnek az istenek „ingyen” adják az első sort, de a második sort már a költőnek kell megteremténie. Az a forma azonban, melybe a költő mondanivalóját önti, és ami, ismétlem, az egész nyelvi megfogalmazás állandó szabályozó kerete lesz, távolról sem a véletlen műve. Aki

soha nem írt verset, gyakran az hiszi, hogy az ihlet parancsára, szinte ösztön-szerűen, állandóan új versformák születnek. Az irodalomtörténet azonban egy-általában nem ezt bizonyítja; az emberi művészetnek kevés olyan területe van, ahol a hagyományoknak mélyebb gyökere lenne, mint éppen ezen a területen. Egy amerikai kutató, John Hollander, akinek kiváló cikke olvasható a már említett *Style in Language* kötetben, azt mondja, hogy a versforma mindig „metrical emblem”; eszerint a metrumnak jelszerű, sőt szimbolikus funkciója van. A metrum tehát nem más, mint a költő állásfoglalásának egyik külső jele. Példákat bármely irodalomból bőségesen idézhetünk. Gondoljunk csak arra a gyors változásra, mely az epikus hexameterrel, amely nyilván jövevény versidom volt, szembeállította először Petőfi, majd Arany magyaros felező tizenkettősökben írt műveit. Hogy azután a választott versforma hogyan hat a költői mondanivalóra, arra hirtelenjében csak egy-két példát szeretnék kiragadni. Vegyük az egyik legjobban vizsgált olasz versformát, a már említett „endecasillabot”, amely nálunk is nagyon gyakori. Verstanaink sajnos még azt sem írják le teljes világossággal, hogy ez nem 11 „üres” szótagból álló keret, hanem a 11 szótag között valahol egy több-kevesebb bizonyossággal megállapítható metszet van. A költő tehát mindig ezekben a metszettől jobbra és balra eső félsorokban gondolkodik és nemcsak általános mondat-sémákban; a mondatsémák mindig sorok és félsorok formai feltételeihez igazodnak. Két híres olasz sort idézek: az egyik Danténál a *Divina Commedia* 5. énekének híres utolsó sora: „E caddi | come | corpo morto cade” (Babits fordításában: „És mint valami holttest, földre estem”). A metszettel ebben a sorban baj van, ti. a harmadik szótag után nem volna szabad metszetnek lennie! Valamilyen módon már e szokatlan metszettel is a költő arra figyelmeztet, hogy ennek a sornak sajátos kifejező értéke van, és éppen ezt emeli ki a metszet szabálytalan volta. A szabályos metszet az 5. szótag után kerülne („E caddi come . . .”), de nyilvánvaló, hogy századmásodpercekben ez a metszet sokkal rövidebb, mint az, amelyet a 3. szótag után fedeztünk fel. Lássuk most, mi esik a metszettől jobbra és balra. A sor elején van a főmondat igés állítmánya: „E *caddi*”, s ez az ige egyszersmind egy hosszú és kemény alliterációt indít el, mely átterjed a sor második felére is. Az alliteráció összefűzi az első igét: *caddi* ‘lezuhantam’ a hasonlat első elemével: *come corpo morto* ‘mint holttest’ és végül a sorzáró elemmel, a *cade* alakkal, amely ugyanazt a tövet ismétli más formában, mint az első ige. Amint látjuk, a mondat egész szerkezete valóssággal beleszületett a versformába; ezért örvendtem Bencédy József ama formulájának, hogy a tartalom és a forma elemzését semmi esetre sem szabad egymástól élesen elválasztani. Második olasz példám Leopardi egyik leghíresebb versének kezdő sora: „Sempre caro mi fu questo ermo colle” (Rába György fordításában: „Szívemhez nőtt e kicsi domb magánya”). Itt a metszet világosan a 6. szótag után esik, tehát ún. „endecasillabo a maiori”-val van dolgunk. De lássuk csak, hogyan alakult a mondat szerkezete. A sor elejére verbo-nominális állítmány került („Sempre *caro mi fu*”), s ez után az olvasó vagy hallgató kíváncsiságát csak a sor második része, az ott következő alany elégíti majd ki. Persze ezenkívül közrejátszik még egy tényező, a mondatok hangléjtése, és még valami, amit sajnos eszközökkel ma még alig tudunk mérni, ti. a hangsúlynak különböző árnyalatai. Azt hiszem, ez a néhány példa is igazolta, hogy egészen új verstani szemlélet küszöbén vagyunk, s ebből a szempontból is a nyelvnek mindennemű új elemzését feltétlenül nagy érdeklődéssel kell fogadnunk.

És még valamit. Ellentétben saját magam régebbi verselemzéseivel, újabban határozottan arra a meggyőződésre jutottam, hogy a verselemzés lényege nem a költői szókészlet kutatása, hanem egy sokkal bonyolultabb terület, a versmondattan. A versmondattan nem merülhet ki többé abban, hogy vannak bizonyos versmondattani alakzatok, mint például a Horváth Jánostól sokszor leírt közölség, hanem a konkrét szövegek elemzéséből kiindulva bizonyos tipológiára kell törekednie, és a formához, a választott metrumhoz elsősorban a versszöveg szintaktikai elemzését kell kapcsolni. A szintaktikai elemzéshez tartozik természetesen az egyes szó szerkezeteknek, szintagmáknak elemzése is, de persze e tekintetben nyelvenként más és más a helyzet. A magyar költői nyelvben — tekintettel arra, hogy a magyarban a melléknévi jelző rendszerint a jelzett szó előtt áll — a jelző szórendje sokkal kevesebb kifejező értékkel bír szintaktikai szempontból, mint pl. a románban és az olaszban, ahol a közönséges közlésben a jelzők legnagyobb része a főnevet követi, s ezért a főnév elé helyezett jelző, már a pusztán szórend következtében is, valami emelkedettebb stílusra utal. Természetesen a vers elemzését nem elég egyetlen kutatóintézet programjába felvennünk. Fónagy Iván e téren végzett munkálatai máris egész Közép- és Kelet-Európában úttörő jelentőségűek; gondolnunk kell tehát arra, hogy Akadémiánk előbb-utóbb dolgoztasson ki korszerű, az egész európai hátteret kellőképpen figyelembe vevő verstani tanulmányokat s majdan új verstani összefoglalást is. Ezen a téren egyelőre nagy az elmaradottság; alig változott azóta, amióta Négyesy László, hogy csak ezt az egyetlen példát idézzem, a maga nemében úttörő könyvében (*A magyar mértékes verselés története, 1892*) úgy írta le még nyugat-európai versformáinkat is, hogy szinte egyetlen példát sem idézett azokból az irodalmakból, amelyekből ezek a formák hozzánk átszármaztak. Ezzel a hagyománnyal gyökeresen szakítanunk kell: csak ha majd egymás mellé állítunk egyfelől francia, német, olasz, latin, másfelől magyar költői szövegeket, fogjuk végre meglátni, mit hoztak versformáink magukkal idegenből, s mi az, ami bennük — magyar alkalmazásukban — sajátosan magyar.

JUHÁSZ JÓZSEF

Nyelvtudományunk helyzetének egyes sajátjaival és az ezekből adódó feladatokkal szeretnék foglalkozni hozzászólásomban, — reflektálva néhány itt elhangzott megjegyzésre is.

Egyesek kérdés formájában szóvá tették, hogy miért csak most — a szovjet határozatok megismerése után és nyilván csak azok hatására került sor nálunk erre a munkaértekezletre, amelyen az elméleti munka területén előttünk álló teendőket, közöttük a strukturalizmus megismerésének és kritikai módon történő hasznosításának problémáját tárgyaljuk. A kérdés nem jön váratlanul és természetesen jogos is. A válasz azonban a helyzettel ismerős emberek számára, úgy hiszem, eléggé kézenfekvő.

Ha a valóságnak megfelelően akarunk válaszolni erre a kérdésre, a szovjet határozatok szerepe mellett figyelembe kell vennünk a magyar nyelvtudomány sajátos alakulási folyamatát — mintegy belső fejlődését az elmúlt tíz év folyamán. Ha az utóbbira gondolunk, bizony néhány évvel ezelőtt nehezen lehetett volna elképzelni ezt a mostani értekezletet, a rá jellemző fesztelenséggel, a különböző vélemények szabad megnyilatkozásával, a széleskörű tájé-

kozódás igényének nyílt és tömeges jelentkezésével. Ilyesmihez egyszerűen nem voltak meg a szükséges előfeltételek. Ismeretes, hogy tulajdonképpen csak az utóbbi két évben indultak meg a magyar nyelvtudományban olyan változások, amelyek eredményeképp ma már szabadon, megfelelő légkörben, tudományos vitákhoz illő hangnemben tárgyalhatunk problémáinkról. Most jutottunk el oda, hogy kimondhatjuk, hogy lemaradás tapasztalható nálunk, főleg az elméleti munkában, azon belül is különösen az újabb irányzatok megismerése, kritikája és hasznosítása terén. Ilyesmiről régebben csak civakodni lehetett volna.

Az igazsághoz persze az is hozzátartozik, hogy amíg egyrészt nem voltak meg az előbbrejutáshoz szükséges előfeltételek közül olyanok, mint a kritikai szellem, az elméleti igényesség, a szükséges tájékozottság az újabb külföldi szakirodalomban, a másik oldalon hiányzott a kellő tisztánlátás a továbbhaladás módját illetően. Ez utóbbi vonatkozásban is mindössze két-három éve figyelhető meg számottevő fejlődés. Lényegében tehát csak most ért meg a helyzet arra, hogy a nyelvtudomány irányításában és művelésében tapasztalt fogyatékoságokról, illetve a feladatokról a siker reményében vitázhassunk. Munkaértekezletünk időpontja tehát nem közvetlen függvénye a szovjet határozatok megjelenésének. Azt persze lehetetlen nem látni, hogy ezek a határozatok feltűnően meggyorsították nálunk a nézetek alakulását és megkönnyítették az eligazodást.

Ami a szovjet határozatokat illeti, feltétlen üdvözlünk kell őket, mert nagy ösztönző erőt, sőt konkrét segítséget adtak számunkra a problémák feltárása és a feladatok megjelölése terén. Ezek ugyanis nemcsak aktuálisabbá tették tudományunk eddigi és jövőbeli elméleti megalapozásának megvitatását, hanem egyben fogózat is adtak a vita részvevői számára. Nem kell bizonygatnom, hogy a szovjet határozatok nélkül csak valamivel később ülhettünk volna össze az itt tárgyalt kérdések megvitatására és minden bizonnyal akkor sem jutottunk volna annyira, mint most.

A marxizmus szemléletének terjedése a magyar nyelvtudományban természetesen a sokféle akadály ellenére is már régebben, az 50-es évek első felében megindult. A dialektikus gondolkodásra való törekvés például egyáltalán nem idegen és nem kivételes jelenség kutatóink között. Tagadhatatlan, hogy nyelvtudományunk tematikája tekintetében szélesebbé vált, módszereiben pedig sokat javult a felszabadulás előttihez képest. Ennek a jelentőségét nem szabad lebecsülnünk. A nyelvművelő munka nagy lépést tett előre — szemléletében is, módszereiben is. Ezeket a pozitív vonásokat mindig láttuk és elismertük, de ha kezdetben nem is igen, a későbbiekben már sejtettük, majd az utóbbi években már láttuk, hogy mindez még távolról sem elég. Tájékozódnunk kell a továbbhaladás érdekében — ez a meggyőződés alakult ki és erősödött meg sok nyelvészben.

Tájékozódnunk kell, mégpedig sokkal intenzívebben és sokkal szélesebb körben, mint eddig tettük. A tájékozódás módja és iránya kérdésében azonban nehéz volt valamennyire is tisztán látni. Volt róla tudomásunk, hogy az utóbbi két évtizedben sokféle elterjedtek és megerősödtek a strukturalizmus különféle iskolái. A Szovjetunióban ezt az irányzatot elméleti alapjainak idealizmusa miatt éveken át igen hevesen támadták. Abban az időben mi általában csak ezekből a negatív értékelésekből ismertük a strukturalizmust, s eleinte úgy látszott, hogy ennyi elegendő is. Később azonban épp a Szovjetunióban sorozatos vitákban mutatták meg ennek az értékelésnek az egyoldalúságát.

Ezek után nyilvánvalóvá vált, hogy nem érhetjük be másodkézből kapott értesülésekkel, hanem nekünk magunknak is jobban meg kell ismerkednünk a szóban forgó iskolákkal, akkor is, ha ideológiai alapvetésük idealista. Ismeretes ugyanis a tudománytörténetből, hogy új eredmények és új kutató módszerek születtek és születnek olyan törekvések nyomán is, amelyek nem kapcsolódnak a filozófiai materializmus szemléletéhez.

Az utóbbi években nálunk is került a strukturalizmusnak néhány lelkes híve. Ebben az irányban végzett önképző és kutatómunkájuk persze kívül esett a hazai nyelvtudomány folyásának fő sodrán. Hatásuk nem is volt valami jelentékeny, egyebek között már csak azért sem, mert csak mostanában kezdtek alkalmassá válni a vitapartner szerepére olyan tekintélyes és nagy tudású szakemberekkel szemben, akik fenntartással vagy éppenséggel bizalmatlanul fogadták a strukturalizmust. Tevékenységükkel mindenesetre így is elősegítették az érdeklődés felkeltését. Érdekes jelenség, hogy számuk az elmúlt félév folyamán — úgy tűnik — gyorsan megnövekedett. Ez többekben gyanakvást kelt — a gyors átállás őszinteségét és megalapozottságát illetően. Ismeretes ugyanis, hogy amikor valamilyen irányzat divattossá válik, vagy elterjesztik róla, hogy ez lesz a „hivatalos” irányzat, párthíveinek száma egyszerűen megnövekszik. Nos, ami a mi hazai strukturalistáinkat illeti, meg azokat, akik a legutóbbi időben csatlakoztak a strukturalizmushoz, én úgy látom, hogy túlnyomó részüket őszinte érdeklődés és őszinte buzgalom vezeti, az opportunizmus veszélyét tehát kár volna felnagyítva látni. A probléma a kellő kritikai hozzáállás kialakításában fog mutatkozni.

Tájékozódó, elméleti önképző és kutatómunkánkban tehát nyilvánvalóan nem kerülhetjük ki, vagy nem ugorhatjuk keresztül a strukturalizmust. Még csak arra sem várhatunk, amíg ez az irányzat teljesen „szalonképessé” válik — elméleti-ideológiai hibáinak semlegesítése nyomán. Az utóbbi sok fáradságot igénylő, bonyolult munkafolyamatnak ígérkezik és abból nekünk is ki kell vennünk a részünket. Van olyan nézet, hogy az olyan újabb polgári irányzatok bírálata, mint a neopozitívizmus és a behaviourizmus — a filozófusok dolga, a nyelvész, ha ilyesmibe botlik, segítségül hívja a filozófust. Senki sem vitatja, hogy a filozófus szakemberek segítségére nagyon rászorulunk, de szerintem nem hagyatkozhatunk csak arra. Ha az említett polgári ideológiák nyelvészeti irányzatokban is testet öltenek, megfelelő kritikai elemzéssel kiegészíthetjük, teljesebbé, színesebbé tehetjük azt a képet, amelyet a filozófus alapjaiban és főbb vonásaiban nyújt ezekről. Ehhez természetesen alaposabb felkészültségre, az utóbbihoz pedig nagyobb nekifutásra van szükségünk.

A strukturalizmus mint metodológia és mint vizsgálati módszerek összessége még nem áll előttünk elég világosan. Vannak, akik hajlamosak a strukturalizmusban egyszerűen csak bizonyos fajta kutató módszereket, fogásokat látni, amelyek, ha társulnak is egyeseknél valamiféle ideológiával, nem tartoznak szervesen össze vele. Ilyen vélekedés hangzott el például Antal László felszólalásában. Én azt hiszem, hogy a helyzet korántsem ilyen egyszerű. Szemlélet is a strukturalizmus, nem csak fogások összessége és a kettőt nem olyan könnyű különválasztani, hiszen ezek bonyolult módon össze vannak fonódva egymással.

Problémát okoz és fog okozni a továbbiakban is a nyelv rendszerszerűsége mibenlétének helyes megközelítése. Véleményem szerint ennek a problémának a tisztázását elősegítené, ha konfrontálnánk erre vonatkozólag a különféle

strukturalista és nem strukturalista felfogásokat. Telegdi Zsigmondtól eltérő leg — vagy őt kiegészítve (?) — én úgy vélem, hogy a nyelv rendszeriségének elve az utóbbi évtizedekben többé-kevésbé szerves részévé vált a magukat strukturalistának nem nevező irányzatok alapjainak is. Más kérdés, hogy ez az elv a különféle irányzatokban másképpen realizálódik.

Érdekes kérdéseket vet fel a nyelvészeti formalizmussal való ismerkedés. Bizonyos vonatkozásban ugyanis a strukturalizmus nem egyéb, mint a régi formalizmus ismétlődése — magasabb szinten, tökéletesebb vizsgálati módszerekkel. Nálunk azonban a formalizmusnak nincs elevenen ható hagyománya, mint a Szovjetunióban, ezért a strukturalizmussal való ismerkedés folyamán a tudománytörténeti megalapozásnak különös jelentősége van.

A strukturalizmus elméletének és módszereinek megismerése sürgős feladat, egyrészt mivel itt a legérezhetőbb a lemaradás, másrészt mivel az örven- detesen fellendülőben levő nyelvtani kutatások is igénylik ez irányban a tájé- kozódást. (Ismeretes, hogy a strukturális elemző módszerek főleg a nyelvtani kutatásokban válhatnak hasznosakká.) Ez azonban nem jelentheti azt, hogy a tájékozódást erre az irányzatra, vagy ami még helytelenebb lenne, ennek valamelyik iskolájára korlátozzuk. A nyelvtudomány újabb fejlődése ugyanis nem korlátozható a strukturalista iskolákra. Fejlődtek és tovább fejlesztendők az úgynevezett hagyományos módszerek is. Nem akarom eltúlozni az esetleges jövőbeli túlzások vagy egyoldalúság veszélyét, de úgy látom, hogy azok a körül- tekintésre, józanságra intő megjegyzések, amelyek Imre Samu és Benkő Loránd hozzászólásában elhangzottak, helyénvalók.

Fő feladatunkat abban látom, hogy a marxizmus talaján állva kritikai módon elsajátítsuk mindazt, amit a nyelvtudomány újabb fejlődése nyújt számunkra, olyan módon, hogy közben eddigi nyelvészeti nézeteinket, fel- fogásunkat is kritikai módon átértékeljük, vagyis módosítsuk, ahol az újabb eredmények ezt szükségessé teszik.

Ezt a programot nyelvészeink legszélesebb rétegeire támaszkodva, velük és általuk kell megvalósítanunk. Az általános nyelvészeti műveltség bizonyos szintjére mindenkinek el kell jutnia. Mindenkiből persze nem lesz és nem is lehet általános nyelvész, de ilyen szakemberek kinevelésével is többet kell törődnünk. Nem nevezhető haladó hagyománynak, hogy nálunk alig néhány embernek van szócikkalkotó általános nyelvészeti jártassága. Szélesebb körben kell tehát propagálnunk a kritikailag ellenőrzött legújabb eredményeket. Persze a meggyőzés eszközeivel, a meglevő érdeklődés tovább élesztésével és kielégítésével és semmi esetre sem ráerőltetéssel kell terjesztenünk az újat. A Nyelvtudományi Intézetben tanfolyamok, viták, megbeszélések segítségével igyekszünk közelebb jutni a célokhoz. A nagy nekilendülés közben nem szabad azonban megfeledkeznünk meglevő — szükséges és hasznos — munkálataink eredményes folytatásáról sem. A gyakorlat támasztotta követel- ményeknek (nyelvművelés stb.) is eleget kell tennünk ezután is.

A gyakorlati célokat közvetlenül is szolgáló munkálatok sorába be kell kerülni a gépi fordítás munkájához való hozzákészülésnek is. Az utóbbi nem követeli meg minden elképzelhető nyelvtani probléma előzetes tisztázását, megindítása tehát nem ütközik elháríthatatlan akadályokba. De nem is iktatja ki a tudományos feladatokat, tehát a nyelvtudomány számára nem terméketlen valami. A gépi fordítás elmélete tehát mind a gyakorlatot, mind a tudományt szolgálhatja.

URAY GÉZA

Nem deklarációként, hanem szükségszerűen mozaik jellegű hozzászólásom helyes megértése végett kívánom előrebocsátani: nem tartom magam strukturalistának. A strukturalizmusnak számos, főként nyelvelméleti tételével szemben fenntartásom vagy kételyem van, de számos kérdésben nézeteim közel állnak a strukturalistákéhoz. Ezek a nézeteim részben még a strukturalizmussal való ismerkedésem előtt kezdtek csírázni. Nem csak nyelvészeti és írástörténeti kutatásaimban, hanem a történelmi források értelmezésekor is többször szembekerültem olyan nyelvtani és írástani problémákkal, amelyeket nem tudtam megnyugtatóan megoldani a hagyományos módszerekkel, hanem csak az alaki és jelentéstani kategóriák meglehetősen éles elválasztásával. Ezt a módszert eleinte teljesen ösztönösen, alkalomszerűen alkalmaztam, majd valami olyan elméleti elképzelés is kialakult bennem, hogy a nyelv rendszerét két egymással bonyolultan összefüggő részrendszernek, egy alaki és egy jelentéstani síknak dialektikus egységeként kell felfogni. Ennél a felismerésnél azonban csak akkor jutottam tovább, amikor megismerkedtem a strukturalizmusnak, illetőleg a formális elemzésnek főbb elveivel. Ekkor — egyelőre csak magánhasználatra — kísérletet tettem a formális strukturális elemzésre. Ez az elemzés számomra sok konkrét kérdésre megnyugtató feleletet adott, bizonyos vonatkozásokban elméleti elképzeléseim is határozottabb alakot öltöttek, de számos új elméleti probléma is merült fel bennem. Egészében véve csak a problémákkal való ismerkedésnél és vívódásnál tartok, semmint hogy elképzeléseimről itt számot tudnék adni. Vívódásaim és részben a mostani vita során azonban egyes olyan gondolatok, illetőleg kérdésfeltevések is kijegecsedtek bennem, amelyekkel talán érdemlegesen is hozzájárulhatok a vitához.

1. A tudományban véleményem szerint nincsenek vagy csak igen kis számban vannak véglegesen megoldott, lezárt kérdések, különösen, ha átfogó módszertani vagy elméleti problémákról van szó. Még a nyelvtudománynál sokkal fejlettebb természettudományokban is időnként újra és újra szükségessé válik, hogy a tudományág elméleti és módszertani alapvetését felülvizsgálják. Ilyen felülvizsgálat szükségessé válhatik elméleti okokból olyankor, amikor a tudományág eddigi elméleti alapvetése nem egyeztethető össze a társadalom új ideológiájával vagy a szomszédos tudományágak új eredményeivel. De felülvizsgálatra vezethet a tudományos praxis is olyankor, amikor a gyakorlati élettől kitűzött vagy a kutatás folyamán felmerült új problémák a tudományág eddigi elméleti koncepciói és módszerei alapján már nem oldhatók meg, vagy a tudományág új eredményei szétfeszítik az eddigi elméleti és módszertani kereteket. Nyugaton a nyelvtudományi praxis vezetett oda — már több évtizede —, hogy elkezdjék a nyelvtudomány alapelveinek felülvizsgálatát. A szocialista fejlődés útjára lépett országokban viszont az új ideológia kialakulása nyomán merült fel a felülvizsgálat szükségessége — a Szovjetunióban már legalább három, idehaza pedig már vagy egy évtizede. A felülvizsgálat nálunk mind ez ideig csak fél vagy inkább negyed eredményt hozott és hozhatott, ma viszont már maradéktalan végrehajtása, úgy látom, elodázhatatlan, mert nemcsak a növekvő ideológiai követelmények, hanem a gyakorlati élet igényei és nem utolsósorban hazai nyelvtudományunk előrehaladása során felmerülő új problémák is megkövetelik.

Az alapelvek és módszerek felülvizsgálatának szükségességét kell szem előtt tartani akkor is, amikor a múltból ránkmaradt feladatok kérdését vetjük

fel. Én nem hiszem, hogy ezeket a feladatokat szabadna és lehetne a régi módon megoldani. A történelmi fejlődés ilyesmit nem ismer. A polgári fejlődésben elmaradt országok az imperializmus és proletárforradalom korában már nem ismételhették meg a polgári forradalmat a maga klasszikus francia formájában, hanem vagy egyenesen a szocialista forradalom útjára lépnek, vagy ha polgári demokratikus forradalmat hajtanak is végre, ez már a szocialista forradalomnak bizonyos elemeit is tartalmazza. Visszatérve a nyelvtudományra, saját részemről nem tudom elképzelni, hogy a régi nyelvtani kategóriák alapján lehessen nyelvtörténetet csinálni akkor, amikor megdöntik — feltéve, hogy valóban megdöntik — a régi nyelvtani kategóriákat.

2. A mostani vita során az a benyomásom támadt, hogy nyelvészeinknek egy jelentős része nem látja világosan, melyek ma a súlyponti kérdések a régi és új irányzatok közötti vitában. Sokan a strukturalisták ellen akartak harcolni, de valójában csak Saussure-rel vitatkoztak. A harmincas években, amikor Laziczius megkísérelte az új nyelvészeti irányzatot meghonosítani, a kérdés valóban még így volt felvetve: neogrammatikus régi nyelvészet = diakrón nyelvtudomány; Saussure utáni új nyelvészet = szinkrón nyelvtudomány. Ma viszont a világnézeti ellentétek mellett és azoktól jelentős mértékben elválaszthatóan az alapvető ellentét így fest: tradicionális nyelvészet = = jelentésen alapuló nyelvtan; modern nyelvtudomány = formális strukturális nyelvtan. Ilyen módon ma már az újgrammatikusok és Saussure bizonyos tekintetben közös platformra kerültek. Másrészt a strukturalizmus, vagy legalábbis a strukturalista iskolák jelentős része teoretikusan újabban nem foglal el negatív álláspontot a diakróniával szemben, hanem ellenkezőleg, igényt tart a formális strukturális elemzésnek a nyelvtörténetben való alkalmazására is.

A jelentésen alapuló és formális nyelvtani elemzés ellentétének, azt hiszem, lényeges tényezője a nézőpontok megválasztásában jelentkező különbség. Ezt a különbséget némi szándékos túlzással a következőképp jellemezhetném: A jelentési kategóriákon alapuló nyelvtan a nyelvet a kifejezés oldaláról szemléli, lényegében azt vizsgálja, mit hogyan fejezünk ki. Ezzel szemben a formális strukturális nyelvtan a megértés felől kezeledik a nyelvhez, lényegében azt nézi, miként tagolódnak a hangsorok (vagy esetleg betűsorok) olyan formálisan meghatározott egységekbe, amelyek alapján a megértés lehetségessé válik. (Nem véletlen, hogy a következetes formális analízist olyan nyelvészek tűzték ki célul és valósították meg, akik nem saját anyanyelvükkel, hanem idegen nyelvekkel, sőt éppen írás nélküli nyelvekkel foglalkoztak.)

A nézőpontok megválasztásában jelentkező különbségből az következőzik, hogy a jelentésen alapuló nyelvtan is, a formális strukturális nyelvtan is lényegénél fogva egyoldalú. Ezért itt ismételném meg Szalai Sándor levelező tag megállapítását arról, hogy a kétféle nyelvtudomány különválása csak átmeneti gyakorlati megoldás lehet, s a nyelvtudomány egysége teoretikusan ma is érvényes. Igaz, hogy Szalai Sándor ezt a megállapítást a történeti és leíró nyelvészet ellentétével kapcsolatban tette, de megállapítása véleményem szerint a szemantikus és formális nyelvtan ellentétének vonatkozásában is maradéktalanul érvényes. A nyelv teljes megragadásához csak úgy juthatunk el, ha a nyelv szemantikus és formális oldalát dialektikus ellentétpárként fogjuk fel. Éppen azért szükség van a kétféle nyelvtani szemlélet szintézisére, amely azonban csak egy, a jelentést és a formális struktúrát következetesen megkülönböztető, szigorúan végiggondolt, egységes elgondolás alapján lehet-

séges. Az ilyen szintézisnek ellentéte viszont az az eklekticizmus, amely egyik-másik hozzászólásban mintha már jelentkezett is volna, s a legközelebbi években nyilván gyakran jelentkezni fog. Mint átmeneti jelenség az eklekticizmus elkerülhetetlen — mindnyájan ki vagyunk téve ennek a veszélynek —, de súlyos hiba volna, ha valamilyen eklektikus praxis állandósulna, vagy pláne egy eklektikus elmélet jutna uralomra.

A jelentésen alapuló és a formális strukturális nyelvtani szemlélet szintézisének lehetőségei adva vannak. Főleg gondolok azokra a nem csekély számú esetekre, amikor a tradicionális és strukturalista elemzés egymástól függetlenül többé-kevésbé azonos vagy párhuzamos eredményekre jutott. Ezeket az eseteket Deme László a formális nyelvtani elemzés feleslegességének bizonyítékaként hozta szóba. Magam részéről viszont éppenséggel nagy jelentőséget tulajdonítanék a kétféle elemzés eredményeiben mutatkozó egyezéseknek és eltéréseknek. Az eredmények összevetése egyrészt ellenőrzésre szolgálhat, másrészt az egyezések és eltérések beható elemzése révén eljuthatnánk a formális struktúra és jelentés közötti megfelelések és eltérések kérdésének tisztázásához.

A formális struktúra és jelentés viszonyának problémájával kapcsolatban legyen szabad felhívnom a figyelmet a külföldön is elhanyagolt írástani kutatásokra. Az írás gyakorlati jelentősége miatt is fokozottabb figyelmet érdemelné, de itt inkább azokról az elméleti tanulságokról szólnék, amelyekkel az írás vizsgálata kecségtet. Konkrét íráselemzéscím tapasztalatai alapján úgy látom, hogy az írás elemzésében is meg lehet és meg kell különböztetni a formális grafematikus struktúrát a jelek konkrét „jelentésétől”, azaz konkrét hang- vagy szóértéküktől. Mármost úgy gondolom, hogy az írásnál — mivel viszonylag egyszerű rendszer — könnyebben lehetne a formális struktúra és a jelentés viszonyát tisztázni mint a nyelvénél, s ez a nyelv hasonló problémájának megoldását is nagymértékben megkönnyítené.

3. Sokszor szó esett már itt a gépi fordítás gyakorlati és elméleti jelentőségéről. Nem esett azonban szó arról, hogy külföldön komoly kísérletek folynak az elektronikus számológépek felhasználására a nyelvészet, sőt általában a filológia sok más területén, pl. a nyelvtani és szótári adatgyűjtésben és rendezésben, írások megfejtésében. Saját részemről azt is el tudom képzelni, hogy szöveg- és forráskritikai munkákat, vagy legalábbis ezeknek előmunkálatait géppel végeztessék. Tíz-tizenöt éven belül elektronikus számológépeknek ilyen jellegű felhasználására idehaza aligha számolhatunk. Nagyon is meg kell azonban fontolnunk, hogy érdemes-e a következő években olyan hosszúlejratú anyaggyűjtést kívánó munkákat beindítani, amelyeket tíz, tizenöt vagy húsz év múlva géppel hetek vagy hónapok alatt elvégezhetünk. Másrészt viszont már most el kellene kezdeni a gépi nyelvészeti anyaggyűjtés és gépi szövegfeldolgozás kérdéseinek tanulmányozását.

TOMPA JÓZSEF

Imre Samu már utalt rá tegnap, hogy épp a történeti nyelvtani kutatás akkori legkiválóbb képviselője, Gombocz Zoltán hangsúlyozta 1927-ben egy részletes leíró nyelvtan megírásának sürgős és fontos voltát — a történeti nyelvtan mellett. Rám, aki 1925-ben kezdtem budapesti egyetemi tanulmányaimat, ez máig is érezhető hatással volt. Az kétségtelen, hogy említett

megállapítása akkor már a klasszikusan újgrammatikus korszak letűntét, egy újabb tudománytörténeti szakasz kezdetét is jelezte. De hogy Gombocz elképzelésében egy tisztán strukturális vagy inkább egy funkcionális nyelvtan csíráit kell-e látnunk, arról éppúgy nem érdemes ma vitáznunk, mint arról, hogy ihletőjénél, Saussure-nél miért nem hangsúlyozta ő sokkal jobban a leíró és a történeti módszerű tudományos munkának egyetlen, szerves végső egységbe való tartozását. — A csírából egyébként legföljebb Lotz Jánosnak idegenben és idegen nyelven megjelent nyelvtana sarjadt ki („Das ungarische Sprachsystem”. Stockholm, 1939).

Annál örvedetesebb, hogy a felszabadulás után az ocsúdás, majd a marri zavar rövid szakaszának elmúltával már (egyéb szinkrón munkák közt) nyomban hozzáfogott újjászervezett Akadémiánk a leíró nyelvtan megvalósításához is. Ennek („A mai magyar nyelv rendszere — Leíró nyelvtan”) első kötete néhány nap múlva már a könyvesboltokban lesz, s számításunk szerint legkésőbb egy évvel utóbb a második kötet is oda érkezik. Ez érthetővé teszi, hogy most is utaljak egy-két mondattal a jellegére. Nyilvánvaló, hogy amikor 1952 tájt — közvetlenül a sztálini tanítás nagy szemlélet-átalakító hatása alatt — a terveit kidolgoztuk, már nem a Gombocztól javasolt, azaz a diakroniával élesen szembeállított, mereven deskriptív leírás lebegett a szemünk előtt, hanem a közműveltséget elmélyítő, legalább törekvéseink szerint teljesen a történelmi és a dialektikus materializmus talaján álló, tehát a nyelvi elemeket jelenkori mozgásukban s egyúttal a társadalmi gondolatközlésben (-kifejezésben) való funkcionálásukat is bemutató, a forma és a tartalom egészét néző, sokoldalú rendszerábrázolás. A művelődési forradalomban bizonyos fontos normatív szerep is várt emellett könyvünkre. Mindezekhez képest nem az elvont nyelvi struktúra — a csontváz — volt vizsgálatunk középponti tárgya, hanem maga a mai élő (írott és beszélt) nyelv, egész sokszínű rétegződésével (sőt részben stílusárnyalataival), elhaló és születő, ritkább és gyakoribb elemeivel, mintaszerű vagy hibáztatható használatával stb.: a kategóriákba foglalt elemek valóságos működése. (Módszerünket, sőt könyvünk beosztását, felfogását egyébként a következő évek alatt is igyekeztünk korszerűsíteni, de nyilván csak a kialakult viszonylagos egység adta lehetőségeken belül.)

Mondt azért mondom el, mert így meglátszik, hogy akkor nem a konferenciánkon fölvetett kérdésekben kellett a helyesebb elvekért és módszerekért küzdenünk; de problémánk azért bőven volt. Csak egyet említek meg pontosabban. Azzal, hogy a vizsgálat középpontjába már nem az Arany János-i „nemzeti klasszicizmus” írói nyelvhasználatát, hanem (ezt a tárgyalásból nem felejtve ki, értékeit most is őszintén megbecsülve) a XX. századi, ezen belül is a legmaibb élő nyelvet tettük, ismét csak az igazibb, korszerűbb „szinkroniára” irányítottuk a figyelmet, vállalva esetleg annak az ódiomat is, hogy egy-egy idézett író vagy mondat tartalom utólagos értékesökkenése a fejlődés során utóbb szépséghibává lehet. (Hasonló folyamat ment végbe a nyelvművelésben is.)

Mondjam-e, hogy mint a Szovjetunióban, úgy nálunk is esett a nyugati strukturális szinkrón vizsgálatok idealista alapjai miatt némi sommás gyanú még erre a dialektikus szemléletű kutatásra is? (S hogy az olvasó mégis, még így is nem egy helyt fog találni könyvünkben olyan módszereket, amelyeket a jellegzetesen strukturális vizsgálat szintén magáénak tart?) Hogy a statisztikai módszerrel is eleget vívódtunk? (Végül is számszerű adatokat azonban csak ott említünk, ahol nagymértékű, korábbi vagy újonnan végzett számítá-

sokra támaszkodhattunk; így a hangtanban. A nyelvtani statisztikából ugyanis csak „a nagy számok törvényét” igazoló anyagot lehet nézetünk szerint számszerűen érvényesíteni. Egyebütt tehát be kellett érniünk a kevésbé mutatós „szóbeli” tájékoztatással.) — Mondjam-e, hogy bár főleg nyelvtörténeti beállítottságú tudósoktól is kaptunk állandó őszinte segítséget, elismerést, jó publikációs lehetőségeket, olykor a szinkronikus vizsgálatoknak olyan lebecsülését is vállalnunk kellett, amely még Hermann Paul-i újgrammatikus örökség, a Gombocz előtti korból? (Pedig a mi szinkronia-szemléletünk — láttuk — nem történetellenes, sőt éppen a történetiségre épül.)

Az vitathatatlan historiai tény, amit Imre Samu is hangsúlyozott tegnap: a mai magyar nyelv ilyen értelmű szinkrón kutatása soha nem tapasztalt mértékben föllendült, megizmosodott, s — úgy hiszem — módszerében is korszerűsödött. Az intézeti tervmunkán dolgozók mellé egyetemi és más beosztású kartársak is értékes munkákkal társultak; a „Nyelvünk a reformkorban” és más monográfiák pedig régebbi korok egyidejűségében végzett kutatásokkal szolgáltatott értékes szempontokat; de a tisztán történeti művekben mind gyakrabban alkalmazott rendszertörténeti szempont a szinkrón síkok vizsgálatával ugyancsak nagy-nagy segítséget nyújtott nekünk. S igazán nem utolsósorban támogatott bennünket a nagy és igen korszerű munkát végző hazai nyelvművelés. (Hogy a jelenkori nyelv sokoldalú feldolgozásában szerintem még ennél is többet, jobbat kellett és talán lehetett is volna tennünk, azt nem titkolom; de ez más kérdés.)

Mindezek után érthető, hogy fenntartás nélkül, igaz örömmel olvastam a szovjet akadémiai határozatokat. Egyrészt mert újból igazolják a marxista nyelvtudománynak tőlem is igen nagyra becsült, ismert és jól-rosszul sokban máris követett módszerét. De másrészt azért, mert felhívják a figyelmet rá, sőt megkívánják, hogy kellő marxista elvi alapon, de mélyrehatóan és elfoglaltság nélkül tanulmányozzuk a strukturális elemzés elveit és módszereit, s tanuljunk belőlük, ahol lehet. Meg vagyok ugyanis győződve arról én is, hogy amint a történetiség és az egyidejűség aspektusában nem a „vagy—vagy”, hanem a bizonyos értelmű „is—is” hozza a jó megoldást, úgy a jelzett módszerek is sokban együttesen fognak érvényesülni, helyesebben egymást megfelelően kiegészítve és ellenőrizve, egymásra támaszkodva. A nyelv felfogása dolgában pedig leginkább a Herman Józseftől is érintett nézet áll hozzám közel: a nyelvet alakulásában a társadalom történetéhez, működésében a társadalom egyidejű úzusához kötött rendszernek tekintem.

Ami mármost konkrétan a Nyelvtudományi Intézet magyar leíró nyelvtani munkaközösségének a további feladatait illeti, szerintem is elsősorban a tanulás, a sok tárgyilagos vita és a kísérletezés kora következhet. Ez nem lesz rövid, mert egyelőre a jelzett leíró nyelvtan II. kötetén dolgozunk, s ez nyilván nem lesz más módszerű, mint az I.; s mert én végeredményben az utóbbiban érvényesített módszert általában a szinkrón munka sok-sok vonatkozásában ezután is egyedül jónak tartom. Egyébként a hazai általános nyelvészeti és módszertani szakirodalom sok művelőjétől e konferencián vallott új szemlélet sem egy év gyümölcse, hanem több évi belső érlelődés eredménye; a Juhász Józseftől rosszul említett pillanatnyi, elvtelen fordulatra én sem vállalkozhatok, más sem. Legközelebbinek talán a statisztikai módszer néhány módszertanilag is tanulságos nyelvtani alkalmazását ígérhetem; ebben eddig is többet kísérleteztünk, tanultunk. Itt inkább a munka gyorsítása, esetleges gépesítése stb. a nyílt kérdés. Remélem, a szóalkotó eljárások egy-két részle-

tében a műszaki szaknyelvekre is kitérhetünk így. (Szalai Sándor tegnap úgyis azt a látszatot keltette, hogy ezekkel figyelmetlenségből vagy szándékos mellőzésként nem foglalkozunk, — holott csak más fontos tervmunkák kötnek le bennünket.)¹ — A strukturális leírásból sem akarunk kimaradni; de csak ha már jól megismerhettük; s kollektív munkaként csupán akkor és ott, amikor és ahol már kialakítottuk a legjobban alkalmazható, meggyőződésünk szerint időálló módszereket — és ha a tervek engedik.

Arról, hogy az új módszerek elsajátítására milyen segítség volna jó, már sokan szóltak. Én csak azt teszem hozzá, hogy ha például a párhuzamos cseh-szlovák vita anyaga már itt van, akkor nyomban fordíttassuk le és sokszorosíttassuk: nem elég, ha négy-öt hazai kutató ismeri meg nyomban, a többi pedig csak egy év múlva jut hozzá.

KÁROLY SÁNDOR

Ha az itt elhangzott előadásokról és hozzászólásokról így utólag valamilyen egységes képet akarunk kapni, akkor két pólus közé helyezhetjük ezeket. Az egyik póluson egy idősebb professzor állt, aki becsületes, nyílt őszinteséggel olyannak minősítette — nem is a strukturalizmust, hanem — magát, mint aki már ezzel a dologgal nem tud semmit sem kezdeni, a másik oldalon pedig egy fiatal nyelvésztársunk állt, aki a legtisztább formájában képviselte ezt az irányzatot, egy jottányit sem engedve a történeti szemléletnek. A két pólus között az árnyalatoknak és az átmeneti kategóriáknak számos változatát láthattuk. Én magam a 40 év körüli nyelvészekhez tartozván, azt látom feladatommak, hogy — a nyelvtudomány egységét biztosítandó — feltétlenül támogassam a fiataloknak azokat a törekvéseit, melyek hasznára lehetnek a nyelvtudománynak. Kétségtelen tény, hogy aki csak egy kicsit is olvassa a külföldi szakfolyóiratokat, látja, hogy a huszadik századnak a nyelvtudományi irányát a strukturális szemléletmód jellemzi, akár ilyen vagy amolyan strukturalista iskoláról, akár egyes, talán magukat strukturalistának nem is nevező nyelvészekről van szó. Ez az, ami a huszadik századra általában jellemző, ez az, ami dialektikusan szemben áll a történeti összehasonlító módszerrel és iskolával, de ugyanakkor mintegy szintézisben össze kell olvadnia vele. Amellett, hogy a határaikat élesen elkülönítik egymástól, egymással párhuzamosan a közös eredményekért dolgoznak. Ez az irány bizonyos szempontból nem egészen új. A tizennyolcadik századnak a racionalista grammatikája szintén descriptív volt és az egész rendszert nézte. Végeredményben a mai mondatrészek tana, amelyeket az iskolában az alsó osztályosok is tanulnak, ennek a racionalista grammatikának a terméke. Ami újat a huszadik század adott hozzá, az főleg a társadalmi szemlélet, a nyelvi jel társadalmi jellege és a jelek társadalmi rendszer volta. Az nem érv a strukturalizmus ellen, hogy régen is voltak ilyen irányú kezdeményezések. Tudniillik mindig volt minden. Amikor azonban valami általános érvényűvé válik, attól kezdve már nem lehet nem tudomásul venni, nem lehet nem észrevenni. Ez minden fajta irányzatnak sajátossága, a tudományban éppen úgy, mint másutt. Nem szabad azonban a lényegről a lényegtelen felé terelni a figyelmet. A lényeg itt az, hogy a nyelv rendszerszerű-

¹ Itt emlitem meg, hogy Szalai Sándor nyelvtani szabályt kért számon az -é jel előtti morfémák lehetőségére. Nyelvtanunk I. kötetében röviden megvan ez is, szakirodalmi tájékoztatója is.

ségét vizsgáló irányzat különböző megnyilvánulási formákban jelentkezik. Lehetnek vad hajításai, lehetnek beteg hajításai. A lényegét a jelenségtől el kell választani, nem szabad csak esetleges ferde megnyilvánulásait látni és ezért eltaszítani. De nem szabad abszolútummá tenni sem egyes esetleges ferde kinövéseit. Hogy mi a helyes és mi a helytelen benne, azt megállapítani az elkövetkezendő idők feladata lesz, de az egészet elvetni vagy gyümölcsöző voltát nem felhasználni, hatni magunkra nem engedni, ez az, ami nem szabad. Herman József úgy nyilatkozott előadásában, hogy tulajdonképpen a strukturalizmus kérdése már tudománytörténetileg befejezett dolog. Hogy nem az, ez a konferencia világosan bizonyította. Nyíltan vagy nem nyíltan egyes babonák fel-felbukkantak még ezen a vitán is. Kétségtelen, hogy a strukturalizmusnak bizonyos eredményei vannak, és nekünk ezeket a pozitívumokat kell megragadnunk. Csak azt akarom még megjegyezni, hogy fiatal strukturalistáink elvszerű, bátor magatartásukkal kedvező benyomást tettek rám, és a magam részéről ígérhetem, hogy — bár nem vagyok strukturalista — figyelemmel fogom kísérni munkásságukat és remélem, hogy megfelelő együttműködés lesz közöttünk.

II. MOLNÁR ILONA

Nem látunk annyira a jövőbe, hogy pontosan meg tudnánk mondani, hogyan fogjuk majd értékelni — tegyük fel, 10–20 év múlva — mostani vitaülésünket. Egy fontos vonására azonban szeretnék rámutatni: hosszú évek óta ez az első olyan vita, amely mindannyiunk számára közvetlenül érzékelhetővé tett bizonyos sokat hangoztatott, de mégsem eléggé megértett, átélt igazságokat. Hogy nem lehet a nyelvtudományt művelni a nyelv elvi kérdéseiben való eligazodás nélkül, hogy a dialektikus materializmusnak a nyelvtudományban való meghonosítása tudományágunk további fejlődésének egyik fő feltétele, hogy közben nem szakadhatunk el a nyelvtudomány nemzetközi fejlődésétől sem, mindezt tudtuk és mondtuk is. De olykor mégis hajlandók voltunk azt hinni, hogy speciális kutatásaink általános nyelvészeti ismereteinktől függetlenül még lehetnek jók is, rosszak is, hogy a marxizmus a nyelvtudományban megfoghatatlan valami; a „gondolkozzunk a saját fejünkkel” ezúttal hamis jelszavával pedig sokszor feleslegesnek ítéltük, hogy megismerjük a külföld tapasztalatait, eredményeit. — Az új nyelvtudományi irányzatok már pusztán megjelenésükkel is lebizonyították mindennek az ellenkezőjét: egy egész sereg olyan sarkalatos filozófiai és általános nyelvészeti kérdést tűztek napirendre, amelyek megoldása nélkül — most mindannyian érezzük — speciális vizsgálatainkban sem tudjuk elég jól megállni a helyünket.

Az egyik ilyen fontos kérdés a m ó d s z e r, a másik a t a r t a l o m és a f o r m a v i s z o n y á n a k a kérdése.

Az elhangzott hozzászólások után az már nem is igen lehet vita tárgya, hogy létrejöhetnek-e idealista filozófiai alapon olyan kutatási módszerek, amelyek nem mondanak ellene dialektikus materialista felfogásunknak. Igen, létrejöhetnek. A kutatási módszerek és a filozófiai alap ugyanis nem határozzák meg úgy egymást, hogy egyfajta filozófiához csak egyfajta módszer tartozhatna. Jól tudjuk, hogy a dialektikus materializmus kialakulása előtt, sőt után is, voltak és vannak a világon dialektikusan gondolkodó idealisták és mechanikusan gondolkodó materialisták. A módszer úgy születik, hogy az

ember a valóság összefüggéseit bizonyos törvényszerűségek formájában felismeri, a felismert törvényszerűségek pedig a további megismerés eszközeivé válnak. A helyesen felismert törvényszerűség eredményezi tehát a helyes módszert. Azt pedig nem tagadhatjuk, hogy a valóság egyes törvényszerűségeit a polgári idealista tudomány is felismerheti helyesen. Úgy látom tehát, hogy a strukturalista irányzatok értékelésekor jogos elválasztani ezen irányzatok elméletét kutatási módszereiktől, annál is inkább, mivel e módszerek mögött a nyelv rendszerszerűségének helyes felismerése rejlik. — A következő kérdés: hogyan viszonylik az új nyelvtudományi irányzatokban alkalmazott módszer a dialektikus módszerhez. Teljesen egyet tudok érteni azzal, hogy a tegnapi már többször is elhangzott gondolattal, hogy a kettő nem helyezhető egy síkra, s így nem is vethető össze. Meggyőződésem, hogy a valóság bármely jelenségéről csak akkor kaphatunk teljes képet, ha sokoldalúan, összefüggéseiben, fejlődésében látjuk. Valamely szaktudománynak azonban mindig joga van arra, hogy egy-egy jelenségnek csak egyik oldalára fordítsa a figyelmet, a többitől pedig eltekintsen, ha ez a kiválasztott oldal fontos a megismerés szempontjából. Ez nem feltétlenül kell hogy jelentse a jelenség többi oldalától való elszakadást, sőt feltétele lehet egy kidolgozottabb, tudományosabb szintézisnek. A matematika például kizárólag a dolgok mennyiségi és térbeli viszonyait vizsgálja, s eltekint attól, hogy e viszonyok milyen konkrét tárgyak között állanak fenn. Arról azonban szó sincs, hogy a matematika ezzel elszakadna a valóságtól, hiszen törvényei a konkrét tárgyakra is mindenkor érvényesek. — Joga van a tudománynak arra is, hogy ideiglenesen statikus helyzetében szemléljen valamely jelenséget. Ez nem jelenti feltétlenül a mozgás tagadását, sőt, a mozgás pontosabb megismerésének feltétele lehet. Statikus szemléletű például a formális, illetőleg a matematikai logika, de ki állítaná, hogy ezzel akadályozza az emberi gondolkodás fejlődésének megismerését!

Mindezekből azt a következtetést szeretném levonni, hogy a nyelv egy pillanatnyi helyzetének formális elemzése a kutatás egy szakaszán önmagában nem tudománytalan, nem antimarkista, ha nem felejtjük el, hogy a nyelvnek egyéb oldalai is vannak, és ezek vizsgálata is elengedhetetlenül szükséges. Az eredményeket ezután egymásra lehet vetíteni, egymáson lehet lemérni. A nyelv formális elemzésének sokszor épp az ad értelmet, hogy a forma mögött tartalom van, s a forma a tartalom törvényszerűségeit tükrözi. Feltehető azonban valaki a kérdést: miért nem lehet e kettőt (a tartalom és a forma elemzését) együtt, egy időben végezni. Nem mondom, hogy nem lehet. De a gyakorlatban mégis úgy fest a dolog, hogy a nyelv formális, illetőleg strukturális oldalának elemzésében meglehetősen le vagyunk maradva, s csak a fordítógép fogja majd felhívni a figyelmünket arra, hogy mennyi mindent nem tudunk még a nyelvről. A hamarosan megjelenő magyar leíró nyelvtan modattani részére gondolva például bátran állíthatjuk, hogy bár feltétlenül nagy lépést tesz előre a magyar mondatrendszerű, a formára és a tartalomra egyaránt ügyelő leírásában, mégis az egyes mondatrészek és mondatípusok jelentésének, funkciójának leírása sokkal kidolgozottabb, mint a nekik megfelelő strukturális sajátosságok számbavétele. Ennek az a magyarázata, hogy a mondat struktúrája sokszor rejtve van, s rejtve is marad mindaddig, amíg vizsgálatára külön gondot nem fordítunk. Meggyőződésem, hogy a funkció elemzésében is tovább fogunk jutni akkor, ha a struktúrát behatóbban elemezzük. Egészen bizonyos, hogy ha a nyelv különböző vizsgálható oldalait a tudomány eredményesen

vizsgálja, akkor az eredmények nem taszítják, hanem vonzzák egymást, s a tudomány alkotta kép egyre inkább analógja lesz a valóságnak.— Elvben természetesnek tartom azt is, hogy a strukturalista módszerek a nyelv történetének megismerésében is alkalmazhatók, hiszen a nyelvnek a múltban is volt struktúrája és a nyelv elemeinek helyzetét a múltban is a nyelv rendszere határozta meg. Azt azonban már nehéz lenne eldönteni, hogy a jelenlegi strukturalista iskolák közül melyik a legérdemesebb a követésre. Úgy gondolom, nem lenne tanácsos egyiket sem pontosan lemásolni. Inkább azt kell megragadnunk, ami ezeknek racionális magva. Ezért én nemesak azt hangoztatnám, hogy kritikailag sajátítsuk el gyümölcsözőnek látszó módszereiket, hanem hogy alkotó módon is egyben.

O. NAGY GÁBOR

Eddigi megbeszélésünk során több felszólaló is hangsúlyozta, hogy a strukturalista és a nem strukturalista módszerek békésen meg tudnak férni egymás mellett. Ennek az egymás mellett élésnek nyilvánvalóan az lesz előbb-utóbb a következménye, hogy mindkét irányzathból lekopnak azok a jellemvonások, amelyek szembeállítják a másik irányzattal. Hogy ennek a lekopásnak valóban megvannak a lehetőségei, és hogy ez egy majdan elkövetkező szintézisnek a lehetőségét készíti elő, annak egyik legfőbb biztosítója az, amire már Juhász József is rámutatott akkor, amikor azt hangsúlyozta, hogy a nyelv rendszerszerű szemlélete behatolt a nem strukturalista irányzatokba is. A magam szűkebb kutatási területéről: egyrészt a frazeológiai vizsgálatokból, másrészt pedig a lexikográfiai gyakorlatból szeretnék erre egy-egy példát mondani.

Először a lexikográfiáról szólva hadd mutassak rá arra, amire régebben már Martinkó András és Balázs János kartársam is felhívta a figyelmet, hogy tudniillik az Értelmező Szótár készítésekor részben saját megfigyeléseink alapján, részben pedig a strukturalista irány bizonyos fokú hatására tettünk olyan kísérleteket, amelyek arra irányultak, hogy ne elszigetelten szemléljük az egyes szavakat, hanem tekintetbe vegyük azokat a sajátos, főleg jelentésbeli kapcsolatokat, amelyek abból adódnak, hogy a nyelvi elemek egymással szorosan összefüggő rendszert alkotnak. Egy konkrét példán bemutatva, arra jöttünk rá pl., hogy a jelentésstanban többé-kevésbé elhamarkodott dolog általánosítani azt a tételt, hogy a jelentésváltozatok történeti folyamatok. Kétségtől van, hogy hosszabb idő folyamán végbemenő jelentésváltozások, de számos olyan esetben, amikor poliszémiával állunk szemben, nem történeti fejleménnyel, hanem szinkron jelenséggel van dolgunk. Ha például egy új vállalatot alapítanak, és mondjuk elnevezik ÜVIMPEXnek, akkor nyilvánvaló, hogy ez a szó már létrejött pillanatában is nemesak magát ezt a vállalatot, intézményt fogja jelenteni, hanem — mint a többi azonos szemantikai felépítésű szavunk — jelenteni fogja ezen vállalat dolgozóinak az összességét is: pl. az ÜVIMPEX együtt ebédel, vagy az ÜVIMPEX együtt vonul fel május elsején. Jelenti továbbá ez a szó ennek a vállalatnak az épületét is: pl. az ÜVIMPEX kapujában találkoztak stb. A poliszémia kialakulása tehát nem feltétlenül történeti jelenség, mint ahogy Gömböcz jelentésstana alapján gondolhatná az ember, hiszen pl. az említett esetben egyszerre több jelentés keletkezik a szó megszületésével együtt. Így érthető, hogy az ugyanabba a szinonimikai csoportba tartozó

szavaknak többé-kevésbé azonos jelentéseik vannak. Amikor az Értelmező Szótár kéziratát egységesítettük, akkor messszemenően figyelemmel voltunk erre a szempontra.

A másik példám a frazeológiai kutatás területéről való. Ezt a szólásunkat: *lóvá tesz valakit* Kertész Manó és már előtte is Tolnai Vilmos a boszorkányság hiedelemvilágának körében keletkezett szólásnak tekintette, és úgy magyarázta, hogy a régiek babonás hite szerint az az ember, akihez a boszorkány hozzávágja a kantárját, lóvá változik. Ha önmagában vizsgáljuk ennek a szólásnak a történetét, ez elfogadhatónak látszó, tetszetős magyarázat. Ha azonban megpróbáljuk szólásunkat a vele rokon kifejezések rendszerébe beleilleszteni, akkor már meginog a hitünk ennek a magyarázatnak a helyességében. Aki szélesebb körét ismeri a magyar szóláskincsnek, az tudja, hogy a *lóvá tesz* szinonimájaként él ez a szólás is: *lúddá tesz*. Tekintetbe kell venni továbbá, hogy a *lóvá tesz* mellett van egy ilyen szóláshasonlatunk: *ostoba, mint a ló*, a *lúddá tesz* mellett pedig használatos ez a szóláshasonlat: *ostoba, mint a liba* vagy: *ostoba, mint a lúd*. És természetesen közkeletű ez a kifejezés: *bolonddó tesz valakit*. Ha tehát a *lóvá tesz* szólást abban a rendszerben szemléljük, amelybe beletartozik a *lúddá tesz* is, meg a *bolonddó tesz* is, és tudjuk, hogy a *lúdnak*, illetve a *lónak* is van frazeológiai kapcsolatokban 'bolond' jelentése, akkor a *lóvá tesz* egyszerűen olyan alakulatnak látszik, amely a *bolonddó tesz*nek a mintájára keletkezett. Hasonló a helyzet ennek a szólásmódnak a magyarázatával is: *mehet Kukutyinba zabot hegyezni*. E szólásunk keletkezéséről a Magyar Nyelv hasábjain (XXI, 270) megjelent egy szellemes magyarázat, amely kimutatta, hogy Kukutyin vidékén nyáron el szokta önteni a zabföldeket a víz, és akkor aratás helyett csónakról kell lehegyezni a zabot. Az idézett cikk szerzője szerint innen származik a szólás. Aki az említett szólást csak önmagában ismeri, az talán elfogadja e magyarázatot, de aligha hihet benne az, aki tudja, hogy a *zabot hegyez* mellett ilyen szólások is élnek némely nyelvjárásban: *borsót gömbölyít*, *lencsét laposít*. Ezek a szólások ti. azt mutatják, hogy a frazeológiai egységek rendszerében megkülönböztethetünk egy olyan típust, amelyben az egyes kifejezések azzal csúfolnak ki valakit, hogy olyan tevékenységet tulajdonítanak neki, amely teljesen felesleges. A szólások alanyának a tevékenysége ugyanis arra irányul, hogy olyan munkát végezzen el, ami teljesen hiábavaló, mert hiszen valamit (zabot, borsót, lencsét) olyanná akar tenni, amilyen az egyébként is.

A másik dolog, amit mondani akarok az, hogy a nem strukturalista nyelvészeknek is magukévá kell tenniük a strukturalistáknak azt a törekvést, hogy az élet gyakorlati követelményeinek a kielégítését szolgálják. Elsősorban a tudománynépszerűsítés fontosságára szeretném ezzel kapcsolatban felhívni a figyelmet. Fontosnak látnám, hogy tudományunk legkiválóbbjai se zárkózzanak el az ilyen gyakorlati feladatok elől. Úgy gondolom ugyanis, hogy a nem strukturalista nyelvészek számára a nyelvtudomány eredményeinek a népszerűsítése éppen olyan fontos gyakorlati feladat, mint amilyen pl. a strukturalista nyelvészek számára az, hogy a fordítógépeknek a programozásához szükséges nyelvtudományi munkát elvégezzék.

A harmadik dolog, amire a hagyományos nyelvészetet a strukturalizmus mellett élése kötelezi, az, hogy azokat a legmodernebb technikai eszközöket is vegye igénybe, amely technikai eszközök egyáltalán rendelkezésre állnak. Elsősorban arra gondolok itt, amiről Ruzsiczky Éva kandidátus számolt be akkor, amikor az NDK-ból hazatért, hogy ti. a németek a maguk értelmező

szótárának az elkészítésében már messzemenően felhasználtak gépi berendezéseket is. Meg vagyok róla győződve, hogy pl. a rövidesen megkezdődő szinonimaszótári munkálatokban, de még inkább a nyelvtisztítási munkálatokban igen nagy haszonnal fel lehetne használni gépi berendezéseket. Ahhoz azonban, hogy a modern technika segítségét igénybe vehessük, meg kell ismerkednünk egyrészt azokkal a módszerekkel, ahogyan külföldön gépi berendezéseket nyelvtudományi munkák végzésére felhasználnak, másrészt pedig magukkal azokkal a gépi berendezésekkel, amelyek már itthon is megvannak, és amelyek pl. a gépi adatfeldolgozó vállalatnak vagy a statisztikai hivatalnak máris a rendelkezésére állnak.

Az eddigiekben arra szerettem volna felhívni a figyelmet, hogy a strukturalizmus hatására a hagyományos nyelvtudományi módszernek olyan irányban kell fejlődnie, hogy a maga részéről is előkészítse azt az elkövetkezendő szintézist, amely majd egységbe olvasztja a jelenleg strukturalistának nevezett irányzatokkal. Emellett természetesen szükség van arra is, hogy magával a strukturalista módszerrel is foglalkozzunk. Ismerjük meg azokat az eljárásokat, amelyek lehetővé teszik azt, hogy minél több oldalról, és minél behatóbban tanulmányozzuk a nyelvet, és így mind a nyugati, mind pedig a szovjetunióbeli nyelvészet színvonalára emelkedő nyelvtudományi munkásságot tudjunk végezni!

MOLLAY KÁROLY

Három rövid germanisztikai vonatkozású megjegyzést szeretnék tenni.

1. Joggal felmerült itt az az aggodalom, hogy a magyar nyelvtudomány elmarad világviszonylatban, sőt elmaradt a népi demokráciák viszonylatában is. Ehhez hozzátennem: ugyanakkor vannak a magyar nyelvtudománynak olyan eredményei is, amelyek a külföld elé kíváncsoznak, amelyeket azonban nem viszünk a külföld elé. Csak magyarul jelennek meg ezek az eredmények és így el vannak zárva a nemzetközi tudományosság elől. Ez azt mutatja, hogy nincs meg a kellő érintkezés a magyar és a nemzetközi tudományosság között. Nemesak a vita során említett cikkgyűjtemény kiadása, cikkek fordítása és ismertetése lehet hasznos, hanem a személyes érintkezés, a személyes megbeszélés azokkal, akik éppen a strukturalizmus művelésében több évtizedes múltra tekinthetnek vissza.

2. A germanisztikai világszövetségnek (Internationale Vereinigung für germanische Sprach- und Literaturwissenschaft) az elmúlt öt éves ciklusban Louis Hammerich volt az elnöke, aki maga is a kopenhágai strukturalista iskola egyik alapító tagja volt. A germán nyelvű országokban igen tevékeny strukturalista kutatás folyt az elmúlt évtizedekben. Hammerich tavaly igen tanulságos előadást tartott Kielben. Az előadásban a maga szakmai fejlődését szinte önvallomásszerűen mondta el (megjelent a „Muttersprache” 1960. évi novemberi számában). Hutterer Miklós már célzott erre a cikkre, amelynek tanulságaira szeretném felhívni a figyelmet. Hammerich annak idején, fiatal kopenhágai professzor korában azért lett strukturalista, mert a német szintaksziszról óhajtott előadást tartani és a lipcei indogermanista, ill. germanista iskolához képest újat szeretett volna nyújtani tanítványainak. Ő írta meg az első német strukturalista szintaksziszt. Sok egyéb munkája, tevékeny közreműködése a kopenhágai strukturalista iskolával, azt hiszem, hihetővé teszi

azt, amit az előadásban a saját fejlődéséről mond. Azt ti., hogy bizonyos mértékig esalódott a strukturalizmusban: „néhány évvel ezelőtt beszüntettem a kopenhágai strukturalista kör előadásainak a látogatását, mert rájöttem arra, hogy sok tekintetben igen terméketlenek voltak azok a viták, amelyeket itt folytattunk”. Ez nem szembefordulás a strukturalizmussal. Hammerich azonban azok közé a strukturalisták közé tartozik, akik fölismerték a strukturalizmus értékeit és korlátait. Ugyanakkor nem vitatja, hogy vannak olyan nyelvtudományi területek, amelyekben a strukturalizmus valóban haladást jelent az ún. — én hangsúlyozottan mondanám: úgynevezett! — „hagyományos” iskolával szemben. A „hagyományos” iskolához való visszatérés Hammerich esetében nem a lipcei újgrammatikus iskolához való visszatérést jelenti, hiszen azóta az indogermanisztika is óriásit fejlődött: csak a hetita és a tokhár nyelv felfedezésére és az ún. laryngális elméletre utalok. Az a benyomásom, amikor itt, ezen a vitán a „hagyományos” iskoláról szó esik, akkor sokak előtt az újgrammatikus iskola lebeg és nem az az indogermanisztika (vagy szlavisztika, germanisztika stb.), amely azóta kialakult és amely több szempontból igen lényegesen eltávolodott az újgrammatikusoktól. Hammerich tehát már 1960-ban, anélkül hogy ismerte volna a Szovjetunió Tudományos Akadémiája határozatait, anélkül, hogy marxista lenne, eljutott lényegében ugyanahhoz a megoldáshoz, amelyet e határozatok is kimondanak. Ahhoz, hogy a két iskola, a két irányzat nem zárja ki egymást, sőt a kettőnek együtt kell működnie mindazokon a területeken, ahol ez lehetséges, hogy mindkettőnek megvannak a maga előnyei és — tegyük hozzá — hátrányai is. Ez mindkettőre egyformán vonatkozik.

3. Harmadik megjegyzésem konkrétan hazai germanisztikánkkal kapcsolatos. Örömmel hallottam Király Péter referátumából, hogy a Nyelvtudományi Intézet terveibe felvette a magyar—német gépi fordítás problematikáját is. Itt eszembe jutott, hogy amikor az Akadémia 15 éves távlati tervén dolgoztunk és Hutterer Miklóssal együtt hazai germanisztikánk, pontosabban a hazai német nyelvészet 15 éves távlati tervét készítettük, akkor — 15 éves távlatban gondolkozván — fölvtük ezt a kérdést is. A germanisztikai szakbizottság ülésén 1960 júniusában ezért olyan támadást kaptunk, hogy alig álltunk meg a lábunkon.

SULÁN BÉLA

1. Én azok közé tartozom, akiket Szalay Sándor levelező-tag úgy említett, mint akik a strukturalizmus szemléletének idealista ideológiai alapjai miatt, tehát ideológiai megfontolások alapján, korlátozták ennek a szemléleti módnak és módszernek az érvényesülését nyelvtudományunkban. Mentésemül szolgáljon az, hogy én elsősorban önmagamot tartottam vissza attól, hogy a strukturalizmussal a továbbiakban is behatóan foglalkozzam. Akik nyelvjáráskutatói munkásságomat és dialektológiai irodalmi tevékenységemet ismerik, tudják mire utalok.

2. Sajnálatosnak tartom azt, hogy Antal László, aki a strukturalizmus legújabb, főleg amerikai irányzatait — eddigi cikkei szerint — jól ismeri, tegnapi felszólalásában voltaképpen semmit sem mondott sem a strukturalizmusról, sem ezeknek az újabb amerikai irányzatoknak a tanításairól, azokat nem

ismertette, nem indokolta. Tőle ezt vártuk volna. A strukturalizmus kezdeti iskoláit, így elsősorban a prágai fonológiai iskolát és annak tanításait nálunk is sokan meglehetősen ismerik.

3. Úgy gondolom, hogy a strukturalizmus lényege a nyelvnek rendszereszerű szemlélete és a rendszerszerűségnek mint módszertani elvnek alkalmazása a nyelv vizsgálatában. Mivel a rendszer a nyelvnek mindig egy állapotában van benne, a strukturalista elemzés szükségképpen szinkron elemzés. A szinkronia azonban szerintem nem statikus, a szónak a mechanikából vett értelmében. A nyelvi rendszerben ugyanis benne van a dinamika, benne van az ellentétek harca, mint Telegdi elvtárs mondotta: a nyelvi rendszer a történet vetülete; és ugyanezt jelenti az, amire Herman elvtárs utalt a nyelvi rendszer nyitott, azaz tökéletlen voltáról szólva, vagy amit én régebben úgy fogalmaztam, hogy „... a nyelvtörténet tehát tulajdonképpen a nyelv (langue) örökös harca a beszéd (parole) bomlasztó tendenciái ellen, belső rendszerének épségéért”. (Az *i*-zés kérdéséhez. Magyar Népryelv V, 16.)

Ebből következik, hogy a rendszert, a nyelvi rendszer működését feltáró szinkron vizsgálatok eredményei, tanulságai módszertani elvként érvényesíthetők a történeti vizsgálatokban is. Magam sem tudnám pl. az *i*-zés kialakulásának történetét — ma sem — másképpen magyarázni, mint az *i*-zés mai állapotának rendszerszerű összefüggéseiből adódó tanulságoknak az *i*-zés történeti kialakulásába való visszavetítése segítségével (Szempontok az *i*-zés vizsgálatához. Magyar Nyelvjárások I, 1-31).

4. Igen fontosnak tartanám, hogy meginduljanak minálunk is a strukturalista *alakítási* kutatások, az úgynevezett *morfonológiai* vizsgálódások. Ezek a vizsgálódások a nyelvi rendszernek és működésének jobb megismerését teszik lehetővé és emellett alkalmasak a történeti nyelvtudomány továbbfejlesztésére, módszereinek tökéletesítésére. Ezek a vizsgálatok ugyanis megmutatják, hogy milyenek a szótetek hangtani szerkezetének törvényszerűségei az egyes nyelvekben. Az ilyen kutatások tehát végeredményben az etimologizálás módszertanát is gazdagítják, a szófejtés módszereit tökéletesítik (Sulán Béla: A szókölesönzés kérdéséhez. Magyar Nyelv 1961. évf. 2. sz.).

Ha valaki végiglapozza *Bárczi Szófejtő szótár*-át és végigvizsgálja az *-or* hangkapcsolatra végződő névszótöveink eredetét (itt nem a *rektor*, *lektor*, *doktor* stb. féle szóátvételekre gondolok, hanem az olyanokra, mint a *bodor*, *bokor*, *csokor*, *fodor*, *komor*), és hozzávesszük itt az *-ol*, illetve az *-oly* hangkapcsolatokra végződő névszótöveinket is (figyelembe véve azt, hogy a magyarban is az *-r* a másik liquidával: az *-l* fonémával, illetve az *-l*-nek lágyult *-ly* változatával váltakozik egyes esetekben, vö. *komor* és *komoly* szavunkat) — azt tapasztaljuk, hogy ezek a névszótöveink egytől egyig ismeretlen eredetűek, illetve bizonytalan eredetűek, etimológiájuk homályos. Pusztán logikai okoskodás útján is arra juthatunk e megfigyelés alapján, hogy ezek a szavaink esetleg egy forrásból, egy közös átdó nyelvől származnak, egy olyan nyelvből valók, amellyel a magyar nyelv története folyamán érintkezhetett és amelyben az *-or* hangkapcsolat tővégi helyzetben morfológiai, illetve morfonológiai szempontból indokolt. Ha ismernék az egyes nyelvek, de legalább a magyarral való érintkezés szempontjából szóbajöhető nyelvcsaládok névszótöveire jellemző morfonológiai adatokat, ha rendelkezni ilyen morfonológiai katalógusokkal, bizonyosan meg tudnák fejteni a *bodor*, *bokor*, *csokor*, *fodor*-félék etimológiáját, vagy legalábbis jelentős segítséget nyújthatnának ehhez az említett morfonológiai katalógusok.

5. Többen a prágai iskoláról úgy beszéltek itt, mint amelyik megszűnt, ma már nem létezik. Ez a megállapítás nem felel meg a valóságos helyzetnek. Az ugyanis, hogy a prágai iskola néhány jeles képviselője időközben meghalt (*Trubetzkoj, Mathesius* például), és az, hogy a prágai iskola ma már szervesen nem működik, legalábbis nincs központi orgánuma, mint amilyen annak idején a *Travaux* volt, nem jelenti azt, hogy ez az iskola nem létezik, nem működik. Egyrészt élnek és ma is működnek egykori jelentős képviselői; gondoljunk csak *Havrának, Skalička, Trnka* professzorokra stb., de gondoljunk főleg a prágai iskola fénykorában a prágai és általában a csehszlovákiai egyetemeken kiképzett nyelvész-nemzedékre, amelyek ezeken a tanításokon is nőttek, ezeket alaposan ismerik, e tanításokat továbbfejlesztik, általában a történeti iskola tanításaival egyesítik magasabb szinten, és eredményeikben itt-ott felülmúlják egykori mestereiket is. A csehszlovákiai nyelvtudományban az a helyzet, hogy a történeti és a prágai iskolából kiindult prágai strukturalista irányzat egymás mellett él, és e két irányzat képviselői minden nagyobb hűhó nélkül és eredményesen művelik a nyelvtudományt. Erről a nyelvtudományi művek nagy sokasága tanúskodik, és tanúskodnak erről azok a sikeres, évente rendezett többnapos tudományos ülésszakok is, ahol a nyelvi rendszer alapvető kérdéseiről élénk és termékeny vita folyik, amelyeknek az anyaga gyűjteményes kötetekben rendszeresen megjelenik. Ez alkalommal csak az 1958-ban Prágában rendezett egy hetes csehszlovák nyelvész munkaértekezlet anyagát tartalmazó kötetre szeretném felhívni a figyelmet, amelynek címe: *A jelenkori nyelvek tudományos megismeréséről* (O vědeckém poznání suodobých jazyků. Praha 1958, ČSAV). Ebből láthatjuk, hogy ennek a munkaértekezletnek a központi kérdése éppen a nyelvi rendszer vizsgálata, sokoldalú megvitatása volt.

PAIS DEZSÓ

1. Néhány aforisztikus megjegyzést kívánok csak tenni. Nem célom kimeríteni egész struktúrájában a tárgyat és a tisztelt közönséget.

A Szovjet Tudományos Akadémia Irodalmi és Nyelvi Osztályának meg az Akadémia Elnökségének állásfoglalása szerintem teljes mértékben megfelel az irányelveknek, amelyeket nekünk is követnünk lehet és kell. Ami azokban a nyilatkozatokban van, rendkívül józan és termékeny: lehetővé teszi a folytonosságot és a fejlődést. — Ha vannak olyanok — remélem nem sokan —, akik ezt nem értik meg, sajnos, de nem lehet rajtuk segíteni.

Voltaképpen a gyakorlati kivitel kellene megtárgyalni, azonban erre nézve dönteni nem lehet egy ennyire széles körű együttes feladatra.

2. Híreket kaptunk hírcsatornák révén olyanféle kijelentésekről, hogy ha a hagyományos nyelvészek nem hajlandók lemondani a történeti szempontú nyelvvizsgálatról, beleütköznek a honvédelem érdekeibe. — Nem hinném, hogy akárkinek is a legcsekélyebb kifogása lett volna a múltban és lenne a jövőben is, hogy a nagyrabecsült strukturalista kollégák, de mások is minél többen képességeiket a hadi vonatkozások terén gyümölcsötzessék.

A nyelvben levő gépesítési lehetőségeket fel lehet, sőt fel is kell használni, azonban a nyelvet a maga teljességében gépesíteni — ha ez lehetséges volna —, azzal járna, hogy a nyelvet elszakítjuk az élettől, funkcióiban megbénítanók, s így nem lehetne eleven eszköze és terméke a gondolkodásnak vagy az emberi szellem mozgalmainak.

Szalai Sándornak mint általában, most is érdekes nyilatkozataiban megítélésem szerint nem csekély túlzás jelentkezett. Akármennyire szívesen működünk vagy működnék össze más tudományok művelőivel, köztük nem utolsósorban vele is, azért nem tekinthetjük hirtelen legégetőbb feladatunknak, hogy minden mást félre téve az ő különben tiszteletre méltó igényeit elégítsük ki.

3. A matematikai és statisztikai módszernek a nyelvi jelenségekre való alkalmazását én már csak azért sem néztem rossz szemmel, mivel — a jelenlevők jó része tudja rólam — kicsi híja, hogy magyar—latin—görög szakos lettem és nem matematikus, aminek felvettek az Eötvös Kollégiumba. — Sőt a statisztikai szempontok alkalmazására magam is adok példát. Így statisztikai természetű mozzanat számbavételét tartom megokoltnak a hangrendkülönböztető ikerítések, illetőleg szó-alakpárok keletkezésének megvilágításához (MNY. 1960. szeptemberi füzetében 314, de egyetemi előadásban 1936—1937 óta).

„Sic rebus vel personis stantibus” ejtek néhány szót Papp Ferencnek „Matematikai módszerek a nyelvtudományban” című közleményéről (Valóság 1961. 1. szám. 76—82). A közleményt mint a Valóság szerkesztőbizottsági tagja szívesen láttam, mivel arra számítottam, hogy okulni fogok belőle, és okulni fognak mások is. Foglalkoztam is vele, hogy a népszerűsítés kellékeinek — márcsak az én érdekemben is — minél jobban megfeleljen. Több ponton a cikk valóban sikerült is. De nem egy részéből én sem tudom kiolvasni, hogy voltaképpen miről van szó. Azt hiszem, joggal teszem fel, hogy a folyóirat olvasóközönségének jelentékeny része még nálam is kevésbé fogta fel, hogy mit akarnak neki népszerűsíteni, és így a cikk csökkent mértékben tehetett szolgálatot az úgynevezett új tudománynak.

4. Gondolom, nem értettem félre Antal László tegnapi hozzászólásából azt, hogy ő a nyelv vizsgálatában csak a szinkroniát hajlandó érvényesíteni és érvényesülni hagyni. — Legyen szabad idéznem Antal Lászlónak „Gondolatok a magyar főnév birtokos ragozásáról” című cikkéből (MNY. LV, 356): „... csak egy megoldás marad. Nevezetesen az, hogy a *házaim* főnémasort *házam* + *i* szegmentumok összegének fogjuk fel, és elfogadjuk, hogy az *am* morféma a többesjel infixálódása következtében elvesztette folytonosságát.” — Azonkívül, hogy egy ilyen magyarázatra sok más bajtársammal együtt semmi alapot nem látok, szeretném tudni, hogy az efféle állásfoglalás mennyiben strukturalizmus: a diakrónia, illetőleg a nyelvtörténet szempontjából, vagy a jelenlegi nyelvállapotról vonatkozó szinkronia szempontjából tekint-e a tényeket? Vagy ha valamely strukturalistának jólesik, akkor az a keletkezésre vonatkozó „infixálódás” fogalmával operálhat a szinkronia ürügyén a leíró nyelvtanban is? Hasonló „szinkroniák”-ra készülhetünk fel abban a leíró nyelvtanban is, amelynek a műveléséhez és tanításához a strukturalizmus némely előharcosai az Egyetemi Lapok hasábjain napvilágot látott kinyilatkoztatásaikban korszerű ismereteket, felsőrendű analízist, „életes” oktatást követelnek — másoktól? — Bizony az „életes” tudomány vagy oktatás szakértőinek, de általában mindegyikünknek tanácsos volna tudni, hogy mikor vagyunk szinkrónok, és mikor vagyunk diakrónok.

Én nem kötöm az ebet a karóhoz, vagyis a nyelvvizsgálatot nem kötöm csak a szinkroniához. Noha többször kinyilvánítottam azt a felfogáso-
mat, hogy a szinkrónikus tárgyalásmódot fontosnak tartom. Sőt lehetségesnek, gyakran kívánatosnak jeleztem a diakrónikus és szinkrónikus szempontú

tárgyalásmód együttes alkalmazását. Azonban hozzátettem és hozzáteszem, hogy ez az együttes alkalmazás nem állhat a két szempontnak „infixálódásos” összezavarásában.

Nem tudom, mi strukturalista kartársainknak az álláspontja a nyelvi rendszer állandóságáról és változékonyságáról. — Óhajtanám, ha egy ilyen összefüggésben feleletet kaphatnék vagy kaphatnánk arra a kérdésre, hogy a jelenlegi magyar nyelv struktúrájában melyik a kellő jel: *kellene*, vagy ahogyan a magyarországi strukturalizmus egyik fő szakértője — nem magánlevélben! — írja: *kéne*. Nem tudom, a híradástechnikai lehetőségeknek a fokozására *kellene* vagy *kéne* használni ezt a rövidre szabott formát.

5. Ha a nyelvet a múlt és a jövő felé lezárt állapotnak és ezen belül változatlan és változhatatlan rendszernek fogjuk fel, azt jelenti, hogy képtelenek vagyunk felfogni a nyelvnek a lényegét, amely a társadalommal való összefüggéséből természetszerűen következik.

„A magyar irodalmi nyelv” című kongresszusi előadásomból (1952. november) való idézet (I. OK. IV, 465): „Az irodalmi nyelv állomány, de egyszersmind folyamat is. Nem annyira szerkezet, mint inkább szervezet, mely különböző okokhoz és célokhoz alkalmazkodik, miattuk módosul és fejlődik és fejleszthető. E g y és amellet t m á s. Közhelyet mondva: Egység a változatosságban és változatosság az egységben.” — Tompa Józsefnek az 1953. májusi akadémiai nagygyűlésen tartott „Anyanyelvünk leíró nyelvtana” című előadásához csatlakozó elnöki zárószóiban mondtam az alábbiakat (I. OK. IV, 101): „A nyelv és az élet kapcsolatának szempontját igen helyesen érvényesíti Tompa, mikor azt vallja — én is ezt vallom, amint Bárczi Géza is —, hogy a leíró nyelvtan ne legyen statikus. A nyelvet valóban mozgásában kell feltüntetni és hasznos feltüntetni. Még talán hozzá tenném azt, hogy a leíró nyelvtannak bizonyos mértékig, sőt nem csekély mértékben dinamikusnak kell lennie. Éppen ezért nem szabad anyagának számbavételében és feldolgozásában, valamint szabályainak megállapításában egy nagyon leszűkített mának a nyelvét tárgyalni. Mi mai nyelvünket nem szakíthatjuk el irodalmunk klasszikus korának, sőt azt merném mondani, más korokbeli klasszikusainak nyelvétől sem. Ezeknek a nyelvét feltétlenül be kell vonnunk a létrehozandó nyelvtan koncepciójába, mégpedig nem csupán mint megismerendőt, hanem mint olyant, amivel hatni akarunk, mert hatni is tudunk.”

SZÁNTÓ ÉVA

Vitánk célja a strukturalizmus értékelése, természetesen főleg abból a szempontból, mi hasznosat és eredményeset tud nyújtani nekünk, magyar nyelvészeknek a strukturalista irányzat. Engem ezzel kapcsolatban főleg két kérdés foglalkoztat: az egyik, mit is értünk tkp. nyelvstruktúrán, s a nyelvstruktúrán belül milyen kölcsönhatás található a hangrendszer és például a morfológiai rendszer stb. között; s a másik kérdés: melyek azok a strukturalista módszerek, melyeknek alkalmazása a fonetikában jobb eredményekhez vezethetnek, mint az eddigi módszerek.

Az első kérdéssel kapcsolatban az a probléma, hogy amíg a szovjet fonetikusok teljesen egyöntetűen azt hangsúlyozzák, hogy minden fonetikai kutatásban a nyelv kód-jellegének és rendszerszerűségének feltárása a kiindulópont és a végső cél, ugyanakkor azonban a nyelvrendszer értelmezését s a

rendszeren belüli összefüggéseket, ellentétesen határozzák meg. Ezt tapasztaljuk, ha az utóbbi évek fonetikai kutatásait és a szovjet folyóiratokban megjelent fonetikával foglalkozó cikkeket tanulmányozzuk.

Azt hiszem, hangsúlyoznom sem kell, hogy éppen a strukturalizmus mint irányzat elengedhetetlenül feltételezi, hogy magának a struktúrának az értelmezése világos legyen, mivel a nyelvi struktúra értelmezése, valamint a nyelvi struktúrán belüli összefüggések értelmezése logikus következtetéssel magával vonja nemcsak a nyelvi anyag rendszerezését és osztályozását, de a vizsgálat módszerét is.

Saumjan 1958-ban megjelent „A megkülönböztető jelek rendszerének története a lengyel nyelvben” című munkájában Jakobson dichotomikus elméletét alkalmazza diakrónikus síkon a lengyel hangrendszerre. Csak a fent említett első kérdés meghatározására térek ki, vagyis arra, hogyan értelmezi Saumjan a nyelvstruktúrát és azon belül az okozati összefüggéseket. Saumjan megállapítja, hogy a nyelvstruktúra a szintagmatikus és paradigmikus síkok (vagy ahogy ezt Saumjan nevezi: tengelyek — ось) kereszteződésének a szerkezete. Szintagmatikus tengelyen Saumjan a nyelvi elemek lineáris kapcsolatát érti, tehát fonológiai síkon a fonémák lineáris kapcsolatát a fonológiai szótagon belül, míg a paradigmikus tengelyen — a nyelvi elemek korrelatív szembeállítását, vagyis fonológiai síkon tulajdonképpen a fonémaoppozíciót érti.

Saumjan deduktív módszerrel beleszorítja a konkrét nyelvi adatokat egy előre meghatározott elméleti Prokrusztész-ágyba. Ezáltal arra a következtetésre jut, hogy a fonémák opozíció rendszerének elemzése, vagyis a nyelvstruktúra paradigmikus tengelyének elemzése, a szintagmatikus tengely elemzésének függvénye. Konkrétabban, idézem: „A fonémák szembeállításának elemzése a paradigmikus tengelyen kimutatja, hogy nem minden fonéma kerülhet egyforma hangtani helyzetbe, pozícióba: egy bizonyos fonetikai helyzetbe csak magánhangzók kerülhetnek, más meghatározott fonetikai helyzet csak a mássalhangzókra jellemző. Milyen fonetikai helyzet jellemző a magánhangzóra, illetve a mássalhangzóra, ez teljes mértékben a fonológiai szótag szerkezetén múlik — vagyis a fonémák jellemző lineáris kapcsolatán — a szintagmatikus tengelyen, ahol megkülönböztetünk centrális és marginális fonetikai helyzetet. A magánhangzók centrális fonetikai helyzetben állanak szemben egymással,¹ a mássalhangzók pedig marginális fonetikai helyzetben. Márpedig ha a fonémák opozíciója, egymással szembeállítása, egy és ugyanazon fonetikai helyzetben a fonémák fonológiai szótagon belüli lineáris kapcsolatán múlik, az azt jelenti, hogy a fonológiai rendszerben a paradigmikus tengely a szintagmatikusnak van alárendelve.”² — jelenti ki Saumjan s tovább általánosít: „A szavak viszonylagossága, egymáshoz való viszonyának, elemzése a mondatban is azt mutatja, hogy a mondatban is meg kell különböztetnünk centrális és marginális helyzetet, pozíciót, valamint a szavakon belül is a morfémaelemzésben. Mindez azt jelenti, hogy a nyelv grammatikai rendszerében is a paradigmikus tengely függvénye a szintagmatikusnak. Szóval, ha a nyelvstruktúrát egészében véve vesszük, akkor megállapíthatjuk, hogy mind fonológiai, mind grammatikai síkon a paradigmikus tengely a szin-

¹ Vagyis a szótag magvát alkotják. Itt SAUMJAN Jakobson terminus technicusát alkalmazza.

² SAUMJAN i. m. 83.

tagmatikus tengelynek függvénye.”³ — fejezi be Saumjan alapkoncepciójának általánosítását. S mint ahogy följebb említettem, a nyelvstruktúra értelmezésének koncepciója szoros összefüggésben áll a másik fölvetett kérdéssel, a kutatási módszer alkalmazásának problémájával, Saumjan saját koncepciójából kiindulva logikusan arra a következtetésre jut, hogy „a nyelvészeti elemzésnek az alapját a helyzet, pozíció elemzése adja”.⁴

Mielőtt még kitérnék a konkrét magyar nyelvi adatokra, amelyek ellentmondanak Saumjan „tengelyfüggvény” elméletének, röviden ismertetem Reformatszkij koncepcióját, amely szerintem a gyakorlati konkrét nyelvi kutatásnak megfelelően igyekszik meghatározni a nyelvstruktúra sémáját s azon belül a létező összefüggések bonyolult kapcsolatát.

Rövid cikkében „De la neutralisation des oppositions”, amely 1957-ben a Travaux de l’Institut de Linguistique II. kötetében jelent meg, röviden összefoglalva Reformatszkij megismétli régebben kifejtett véleményét: a nyelvi jelek belső kapcsolatát és kölcsönös egymásra hatását a nyelvi rendszer szabja meg. A nyelvi struktúra olyan építménynek képzelhető el, amely egyes szintek (fonológiai, morfológiai szintek) összege. Egy szintet alkotnak a fonológiai egységek, mert az alapjelek kölcsönösen szembeállanak egymással, s értéküket csak ez a szembenállás határozza meg. A nyelvrendszer Reformatszkij struktúrának nevezi, míg az egyes szintek jeleinek összegét rendszernek. A struktúra síkjait, vagyis az egyes rendszereket a struktúrán belül, Reformatszkij szerint, az köti össze, hogy mindegyik síknak, szintnek, vagy ahogy ő nevezi: rendszernek — így tehát a fonológiai rendszernek is — megvannak a minimális és maximális egységei. S az egyik rendszer maximális egysége adva van a fölötte álló rendszer minimális egységében. Konkrétan ez azt jelenti, hogy a morfonéma, illetve a morféma rendszer minimális egysége ugyanakkor a fonológiai rendszer maximális egysége.

Módszertanilag ez azt is jelenti, hogy a fonológiai kutatásban a nyelv morféma rendszerének minimális egységeiből kell leszűrni a fonológiai rendszer maximális egységeit. Mint ismeretes, ez a gondolat a moszkvai fonetikai iskola elméleti alapköve, Avaneszov pedig a moszkvai iskola hagyományait továbbfejlesztve megteremtette a fonémásor fogalmát.

A Voproszi jazikoznanyija utolsó számában (1961. 1. szám) is megjelent egy idevágó cikk. Szerzője: Panov.⁵ Ebben a munkában is a nyelvstruktúra paradigmikus és szintagmatikus tengelyeinek összefüggéséről van szó, de míg Saumjan a konkrét nyelvi adatoktól eltekintve deduktívan, a fent említett koncepciót általánosítja az egész nyelvstruktúrára, addig Panov helyesen a konkrét tényeken maradva, tehát induktívan, a paradigmikus és szintagmatikus tengelyek kölcsönhatásáról beszél, vagyis arról, hogy mind a két tengely a nyelvstruktúrán belül egyenrangú. Igaz, hogy Panov cikke is inkább elméleti, mint konkrét nyelvi kutatáson alapuló, de észrevételei figyelemre méltóak, s érdemesek arra, hogy konkrét fonológiai kutatásban próbáljuk ezeket alkalmazni.

Egy gondolatot idézek csak Panov cikkéből: „A nyelvrendszer elemzésének folyamata a következőképpen történik: egy bizonyos minimális mennyiségű fonetikai adat megállapítása után ezeket a morfológiai síkon bizonyos mennyiségű egybeesések és eltérések megállapítására alkalmazzuk; majd ezek

³ SAUMJAN i. m. 84.

⁴ SAUMJAN i. m. 84.

⁵ M. B. Панов, О разграничительных сигналах в языке, ВЯ 1961/1 3—19 1.

a morfológiai adatok lehetővé teszik, hogy visszatérjünk a fonetikai síkhoz, és helyesbítsük, szélesítsük az előbb megállapított fonetikai tényeket, ami megint csak magával vonja a morfológiai rendszer tanulmányozásának szélesebb áttekintését, és így tovább. Az elemzés tehát csónakként a két sík között evez, vagy más mateforát használva: spirálisan mozog, de semmi sem marad meg egy zárt logikai körben.”⁶

Nézzük most meg azt a konkrét nyelvi anyagot, amit a magyar mássalhangzók asszimilációjának vizsgálata nyújt. Előre kell bocsátanom, hogy megfigyeléseimet egyáltalán nem általánosítom. Nem az a szándékom, hogy „megdöntsem” Saumjan „tengelyfüggvény” elméletét, ahhoz nagyobb kutatásokra volna szükség. Az egyedüli célom az, hogy kimutassam, az asszimiláció vizsgálatának még egyáltalán nem teljes anyaga határozottan ellentmond Saumjan koncepciójának, ugyanakkor viszont megfelel mind Reformatszkij, mind Panov elképzelésének.

Tudjuk, hogy a magyarban *t + sz* hangkapcsolat *c*-vé vagy például a *d, + s* hangkapcsolat *cs*-vé olvad össze, és így tovább. További hangkapcsolatok részletes felsorolását mellőzöm. Elégedjünk meg egyelőre ezekkel a sporadikus példákkal. Eddig ha asszimilációról volt szó, nyelvészeink minden megkülönböztetés nélkül felsorolták a mássalhangzó kapcsolatok magyar nyelvre jellemző eseteit. Szakirodalmunkban Deme László és Imre Samu voltak az elsők, akik felfigyeltek és rögzítettek olyan eseteket, mint pl.:

<i>játszik</i>	de: <i>Margitsziget</i>
<i>hatszor</i>	de: <i>hat szék</i>
<i>szabadság</i>	de: <i>Szabad Sajtó útja</i>
<i>látja, bátya</i>	de: <i>átjáró</i>

Vagyis felfigyeltek arra a jelenségre a magyarban, hogy egyforma mássalhangzók kapcsolata különbözőképpen módosul, realizálódik.

Ugyanaz a hangkapcsolat különböző kiejtése a magyarban — véleményem szerint — nem véletlen. Egyes esetekben előforduló kisebb vagy nagyobb akusztikai eltérésektől eltekintve határozottan állíthatom, hogy a fent említett esetekben a szó morfológiai funkciója szabja meg az asszimilációt, vagyis a fonetikai folyamat lezajlását. A morfológiai funkció ebben az esetben, hogy hasonlatot mondjak, ahhoz a villamos váltóhoz hasonlít, amely tegyük fel a budai hidfőnél hol a Moszkva tér felé tereli a villamost, ha az 6-os számú (a mi esetünkben ez a 6-os szám — tegyük fel — a morféma lefokozott önállóságát jelzi; tehát: — *játszik, hatszor, látja* stb.), hol pedig a Zsigmond tér felé tereli, ha 66-os számú a villamos (a mi esetünkben ez a morféma önállóságát jelzi: mint *hat szék, Margitsziget, átjáró* stb.). Az adott esetben ez azt jelenti, hogy a fonetikai folyamatot, a fonémák lineáris kapcsolatát befolyásolja az adott hangtest funkciója morfológiai síkon. Vagyis a fonémák lineáris kapcsolatát nem lehet csak fonológiai síkon, bezárt körben vizsgálni, hanem csakis összefüggésben más rendszerekkel, adott esetben összefüggésben a morfológiai rendszerrel, mivel az áll a legközelebbi okozati összefüggésben a fonológiai rendszerrel.

Teljesen helytelen lenne, ha vázlatos anyagom alapján arra az elméleti következtetésre jutnék, hogy az okozati összefüggés az, hogy a szintagmatikus tengely függvénye a paradigmatis tengelynek. Ez éppen

⁶ PANOV i. m. 19.

ügy helytelen lenne, mint Saumjan fordított, deduktív módszerrel kapott koncepciója. Azt azonban már most határozottan kijelenthetem, hogy Saumjan koncepciója téves.

Hogy azonban a fonológiai rendszer és a többi rendszerek között a nyelvstruktúrán belül milyen a kölcsönhatás, valamint az, hogy milyen az összefüggés fonológiai síkon a paradigmaticus és szintagmatikus tengelyek között — azt csak részletes vizsgálatok és széles anyag feldolgozása után lehet a magyar nyelvstruktúrára vonatkozólag kidolgozni.

B. LŐRINCZY ÉVA

Megjegyzéseimben, amelyekben nem annyira hozzátenni kívánok a vita lényegéhez, mint inkább néhány kérdést és kérést intézni az arra illetékesekhez, hadd induljak ki az egységes, osztatlan nyelvtudomány nézőpontjáról.

Bevallom, már a szovjet határozatoknak és Telegdi Zsigmond előadása vázlatának az olvasásakor meglepett a „hagyományos nyelvtudomány és strukturalizmus” megjelölés, amely azt a látszatot keltette, hogy itt két, egymással összebékíthetetlen irányzat szembenállásáról van szó, amelyek közül az egyik, nyilván az előbbi a lemaradó, a másik, az utóbbi a feltörekvő. Ezt a megfogalmazást én ilyen formában semmiképpen sem találtam szerencésnek: e kérdésfeltevés mögött ugyanis — ha a legmélyebb gyökeréig mennénk vissza — alighanem azt a túlzó nézetet fedezhetnénk föl, amely a nyelvtudomány kezdetét a strukturalista irányzatok megjelenésétől kezdve számítja. — Ezért örültem már Németh Gyula akadémikus ama megjegyzésének, amely arra hívta fel a figyelmünket, hogy a nyelvtudomány régebbi és újabb irányzatai között nem az ellentéteket, hanem a kapcsolatokat kell keresnünk, mert szaktudományunk fejlődését csak ez segítheti elő. Ez a gondolat már magában hordta annak a — szerintem leghelyesebb — nézetnek a csíráját, amelyet később Tamás Lajos és Szalay Sándor, majd mások is igen határozottan képviseltek, s valahogy így fogalmaztak meg: nincs kétféle nyelvtudomány, csak egy s ennek különféle irányzatai vannak, amelyek között válogatni lehet és kell. — Nem akarok sematizálni: nagyon jól tudom, hogy lényeges különbség van az egyes hozzászólók között — már mindjárt Tamás Lajos és Szalay Sándor között is — abban a tekintetben, hogy ezen az egységes nyelvtudományon mit értenek, művelése során mit várnak tőle és kívánalmaikat milyen módszerekkel szándékoznak elérni.

Abban azonban azt hiszem mindannyian egyetérthetünk, hogy a nyelvtudomány célja aligha lehet más, mint a nyelvi valóság minél teljesebb, minél realisabb, ha tetszik: minél egzaktabb megragadása és feltárása. A nyelvészek a Szovjetunióban hosszú évtizedek óta, sőt nálunk is már több mint másfél évtizede dolgoznak a marxista nyelvtudomány megteremtésén, majd fejlesztésén, a dialektikus módszernek a nyelvi tények vizsgálatában való minél eredményesebb alkalmazásán. Nem kétséges tehát, hogy a marxista, vagy legalábbis marxista igényű kutatók csak örömmel üdvözölhetnek minden olyan új irányzatot, amelyből szaktudományuk újabb módszereket nyerhet vizsgálódásaihoz. Nyilván ezért hajlandók a szovjet nyelvészek és vagyunk hajlandók mi is például a korunk igényeiből minden bizonnyal szükségszerűen kialakult strukturalista módszerekből is alkalmazni mindazt, ami nem mond ellent a marxizmus tanításainak.

Úgy vélem azonban — s itt következnének kérdéseim és kéréseim — hogy azzal kapcsolatban: mi, milyen mértékben és hogyan alkalmazható a strukturalista irányzatok tanításaiából a marxista, illetőleg marxista igényű nyelvtudományi vizsgálatokban, még igen sok probléma vár tisztázásra. Nézetem szerint ugyanis e kérdések közül még leginkább a hogyan-ra kaptunk példát az újabban megjelenő tanulmányokban; nagyon sok elméleti kérdés megnyugtató tisztázása azonban még — legalábbis a hazai szakirodalomban — nem történt meg. Rendkívül fontos lenne például, hogy a különféle strukturalista irányzatok bemutatásával egybekötve felvilágosítást kapjunk arról: közülük melyikből meríthetünk a legtöbbet. A tisztán formális elemzésnek az igénye ugyanis első pillanatban megdöbbenően hat, ha a marxista analízisnek a forma és a tartalom egységben való vizsgálatára mint alapvető követelményre gondolunk. Hátha csak a strukturalizmus bizonyos irányzatai merevek ebben a kérdésben, s ezeknek a fenntartás nélkül való követésére talán a hazai — minden bizonnyal a marxista elmélet alapjain álló — strukturalisták sem gondolnak. — Lehet itt szó bizonyos terminológiai kettősségről is, amelynek a felderítése és az esetleg belőle adódó félreértések eloszlatása ugyancsak rendkívül megkönnyítheti a strukturalizmus hasznos tanításainak a felhasználását. — Igen fontos lenne szerintem annak az elméleti megokolása és tisztázása is, hogy az elmélet a gyakorlat köztudomásúan erős kölcsönhatása mellett miképpen lehetséges egy nyilvánvalóan burzsoá idealista elméleti rendszerből jó eredményeket levonni a marxista gyakorlat számára. Én itt is érzek bizonyos ellentmondást, s ezen a téren a szovjet határozatok és az előttem elhangzott hozzászólások sem adtak számomra megnyugtató választ. — Sürgős lenne szerintem a szinkronia fogalmának a pontos körülhatárolása is. Jelentéktelen apróságnak látszik, de a konkrét nyelvtudományi vizsgálatok elvégzéséhez elengedhetetlenül szükséges például annak a meghatározása, hogy milyen időbeli határok között beszélhetünk szinkron vizsgálatról; különösen fontos ez akkor, amikor a történeti vizsgálat keretein belül is egyre gyakrabban beszélünk az elmúlt korok nyelvi rendszereinek szinkron metszeteiről.

Ugyanakkor helyes lenne viszont, ha a nem strukturalista magyar nyelvészek is összefoglalnák végre elméleti síkon is mindazokat a szemléletbeli különbségeket, amelyek őket az utóbbi évtizedek, de különösen a felszabadulás óta eltelt másfél évtized konkrét nyelvtudományi munkásságának folyamánaképpen a megelőző korszak, illetőleg korszakok magyar nyelvészeitől elválasztják. A fejlődés, amelyre Imre Samu, Benkő Loránd, Deme László és mások hivatkoztak, kétségtelenül megvan, a nagy kollektív munkákban és számos egyéni munkában egyaránt jól felismerhető. Rendszerbe foglalva és írásban lefektetve azonban sokkal nyilvánvalóbbá lenne, és ahhoz is közelebb vinne bennünket, hogy más modern irányzatok, köztük a strukturalizmus képviselői is ténylegesen a ma uralkodó nyelvtudományi nézetekkel vitatkozhassanak.

Még Király Péternek a Nyelvtudományi Intézet feladatairól szóló reirátumához kívánok két megjegyzést fűzni. Ő első helyen említette, hogy a nyelvtudományt a jövőben közelítenünk kell a gyakorlati élethez. Előttem már többen megemlékeztek arról a hatalmas fejlődésről, amelyen a nyelv-művelés és a helyesírással kapcsolatos stúdiumok a felszabadulás óta keresztülmentek. Ennek a jelentőségéről szerintem sem szabad megfeledkezni, márpedig ez a jelenlegi megfogalmazásból egyáltalában nem derül ki. Emellett azért még természetesen továbbra is szorgalmazhatjuk szaktudományunknak a gyakorlati élethez való közelítését. Nem tartom egészen szerencsésnek azt sem,

hogy Király Péter arról beszélt: a készülő leíró nyelvtan bizonyos mértékben vagy bizonyos tekintetben már törekedett a rendszerszerű szemléletre. Ez a megszorítás — legalábbis számomra — kissé azt sugallja, mintha nyelvtanunk azért nem szemlélhetné igazán rendszerben a nyelvet, mert nem strukturalista módszerrel vizsgálja. Magam itt a Tompa Józseftől kifejtett nézethez csatlakoznám, mely szerint munkaközösségünk mindvégig a tartalom és forma egységében vizsgálta, és a legnagyobb mértékben rendszerbeli összefüggésében kívánta feltárni a mai magyar nyelvi valóságot.

BAKOS FERENC

A nyelvtudomány módszereinek megítélésében, akár újak, akár régiek legyenek azok, a marxista kutatót csak egy szempont vezetheti: hozzájárulnak-e a valóság, a nyelv lényegének az eddiginél mélyrehatóbb megismeréséhez vagy pedig nem. Nyilvánvaló dolog, hogy a valóság megismeréséhez közelebb vivő módszereket be lehet és be kell illeszteni a valóban marxista nyelvtudomány metodológiájába, természetesen olyan mértékben és határok között, ameddig ezek az igazság megismerését szolgálják. A tudomány története számos olyan példát ismer, amikor valamely hibás alapkiindulású, de a valóság valamely helyes összefüggését felismerő módszer helyes eredményekre vezetett, pontosabban: közelebb vitt a törvények megismeréséhez. Ilyen értelemben az idealista filozófiai alapok *eleve* nem zárják ki a valóság megközelítésének a lehetőségét, azonban — ez persze távolról sem közömbös — a teljes igazságra éppen idealista korlátjaik következtében sohasem fognak vezetni. Szolgáltathatnak azonban értékes részeredményeket, sőt fejükről a talpukra állítva, a dialektikus materializmus talajába beillesztve a kutatásnak teljes értékű módszereivé válhatnak. A strukturalizmusnak, valamennyi áramlatának a filozófiája vitathatatlanul idealista — ezt elemeznünk, bírálnunk kell —, módszerét tekintve azonban a tőle elért eredmények arra figyelmeztetnek, hogy bizonyos elemeinek kritikai átvétele a marxista nyelvtudomány számára is járhat haszonnal. Nem tudok azonban egyetérteni azzal a nézettel, amely a szemlélet, a nézőpont fogalmát a módszerrel azonosítja; felfogásom szerint ez már világnézeti jellegű, és így a filozófia körébe vág. A jelenlegi vita számos résztvevője a strukturalizmus lényegét a nyelv rendszerként való felfogásában jelölte meg. Ha elfogadnánk ezt a vélekedést, akkor a strukturalizmust aligha lehetne mint egészen újkeletű irányzatot tekinteni és a régebbi korok számos nyelvtudósát szinte *filíus ante patrem*ként strukturalistaként tarthatnánk számon. A nyelv rendszerjellegének felismerése nem a strukturalizmus sajátos terméke és eredménye; ez a szemlélet már korábban felmerül és teljes következetességgel Saussure-nél kifejtésre kerül.

Valamely új vizsgálati mód megítélésénél a nem elhanyagolható világnézeti fenntartások mellett a tőle elért eredményeket is figyelembe kell venni, hiszen közismert, hogy az elmélet legjobb kritikája maga a gyakorlat. Ha már most a strukturalizmus eddigi pályafutását ilyen értelemben vizsgáljuk, eddigi eredményeinek el nem ismerése struccpolitika, tudományellenes magatartás volna. A gépi fordítás, a kibernetika már eddig is elért eredményei a leíró nyelvi elemzés sikereiről, gyakorlati felhasználhatóságáról tanúskodnak. Sőt: itt nem csupán arról van szó — és ez önmagában sem lebecsülendő —, hogy a nyelvi rendszer strukturális elemzése helyes gyakorlati eredményeket ad,

hanem lényegesen többről: ugyanis az ún. „gondolkozó gép” a valóságban csak arra képes, amire az ember megtanította, tehát ha memóriaegységei tökéletlenek, azaz ha a szóban forgó nyelvre nem tanították meg tökéletesen, nem képes pontos munkát végezni; így — feltéve, hogy nem üzemműködéssel van dolgunk — az elkövetett hibák a vele elsajátított nyelvi rendszer hibái és egész sereg elméleti problémát vetnek fel: a nyelvi rendszer még alaposabb, még adekvátabb megismerését és elemző leírását követelik meg. A gép feladta problémák tehát követelően sürgetik a nyelvi valóság, a nyelv rendszerének mélyebb megismerését, és a gépi fordítás helyességének mértéke, nyelvi határfoka egyben a kikövetkeztetett nyelvtípus adekvát voltának is a mértéke, ill. bizonyítója.

A gépi módszerek meghonosodását tehát örömmel kell üdvözlönnünk, mivel minden eddiginél biztosabb próbáját adják az elméleti munka helyességének. Szeretnék itt hivatkozni a franciaországi Besançonban folyó kísérletek fontosságára, ahol ugyanis a hagyományos szótárcédlulát egész sereg grammatikai adat párhuzamos feljegyzésével óhajtják egyesíteni. Minderre külön e célra szerkesztett lyukkártyás adatfeldolgozó gépek szolgálnának. E gépek számára természetesen még ki kell dolgozni a megfelelő code-ot és talán felesleges is említeni, hogy e code kidolgozása a konkrét gyakorlati célkitűzésen túl óriási elméleti jelentőségű, mivel a francia nyelv legjellemzőbb és legzártabb szerkezeti típusainak kikristályosítására kell összpontosítani; ez pedig kétségkívül a mai francia nyelv rendszerének és működésének még ismeretlen, belső, rejtett rugóit tárhatja fel. A besançoni lexikológiai iskola rendkívüli jelentősége éppen abban van, hogy igyekszik a modern technika szolgáltatotta valamennyi új módszert a szótani kutatások szolgálatába állítani, bőven kívánják alkalmazni a statisztikai vizsgálatokat (hiszen a gép lehetőséget ad évi tíz millió szótári adat feldolgozására!), ugyanakkor a kutatók szilárdan azon az állásponton vannak, hogy a nyelv társadalmi jelenség, hogy a szót csak éltető talajában, a szöveggörnyezetben és történeti adottságaiban lehet helyesen vizsgálni. A legújabb módszerek felhasználása tehát nem jelenti eleve azt, hogy a nyelvet kiszakítjuk a társadalomból és azt természetli jelenséggé kell felfogni. E helyes szemlélet mellett távolról sem szabad elhallgatni azt a veszélyt, hogy az új kutatási módszerek *egy-egy idealista vonásainak túlhangsúlyozása* erre is vezethet. A feladat éppen az, hogy ezeket a csapdákat elkerüljük, hogy átvéve belőlük mindazt, ami hasznos, az új technika révén felgyűjtendő óriási nyelvi anyag alapján a szubjektív, nem a nyelv elsődleges lényegéből fakadó szempontokat kiküszöbölve, illetve a maguk szűkebb jelentőségére korlátozva, a nyelv vizsgálatát valóban egzaktá, objektívá, azaz materialista tudományos jellegűvé tegyék.

Telegdi elvtárs előadásában nyomatékosan rámutatott arra, hogy a strukturalizmus mint a történeti nyelvészet egyenes tagadása született meg, és többek között talán ezzel is magyarázható, hogy a nyelv j e l e n t é s oldalával szemben a f o r m á t emeli ki. Ez az egyoldalú felfogás némiképpen érthető visszahatás az újgrammatikusok pszichologizmusára. Hermann Paul és iskolájának történelmi érdeme a nyelv egyes rendszerjellegű oldalainak a feltárása (pl. a rendszerkényszer, az analógia), ez azonban nem az alapkoncepcióból, hanem szinte annak ellenére folyik, és mindezt nem a nyelv belső lényegével magyarázták, hanem lelki folyamatokkal. Ismeretes, hogy ezzel szemben Saussure és követői, ideértve végső fokon a strukturalistákat is, a nyelv belső lényegéből folyó törvényszerűségek vizsgálatára helyezték a hangsúlyt, és a

jelentést, mint nem a nyelv immanens voltából folyót, mint szubjektívet elvetették. Ez az a pont, ahol nézetem szerint a strukturalizmus idealista alapállása megnyilvánul és mint ilyen akadály a nyelvi valóság teljes feltárásának. A strukturalizmus, legalábbis főbb áramlatai, nem ismernek el más jelentést, csak olyant, mint ami a rendszerből folyik és elutasítanak a nyelvi rendszerből mint önmagában és önmagáért valóból minden a nyelven kívüli valóságra való hivatkozást. Ha tehát valamely szónak vagy formánsnak jelentése van, ez nem az objektív valóság tükröződése, hanem a rendszerben elfoglalt helyéből, a „valeur”-ból folyik. Mindez oly határozottan és egyértelműen jut kifejezésre, hogy a materializmussal igazán nem gyanusítható belga kutató, Eric Buysse is kénytelen tiltakozni ellene. A Graur-émlékkönyvben megjelent, egyébként több vitatható tételt is tartalmazó cikkében a strukturalistákkal szemben kifejti, hogy a „signifié” két aspektussal rendelkezik: a rendszerből folyó helyi értékkel („valeur”) és a tőle a „signifiant” helyére bevezetett „designant”-nal, azaz az oksági viszonyból, az objektív realitás jelöléséből folyó elemmel. Érvelése azon alapul, hogy míg a *fél, retteg, tisztel* jelentésértéke a rendszerben elfoglalt helyéből is magyarázható (= a három elem oppozíciója), addig a *héliummal*, mint fogalmi jeggyel semmiféle elem nem áll szemben, mégis jelentéssel bíró nyelvi elem (Stud. și cerc. lingv. XI. [1960], 407. l.).

A szubjektívnek ítélt jelentést, azaz a tartalmi oldalt kiküszöbölve a strukturalizmus a nyelv immanens-formális oldalainak szentelte minden figyelmét, és mint módszer önmagát fényesen igazolta. Felvetődik a kérdés: indokolt-e, helyes-e az ilyen formális vizsgálat? Feltétlenül, mivel, mint már említettük, a nyelvi rendszer számos olyan vonását tárta fel, amelyre más iskolák képtelenek voltak. A strukturalizmus azonban megáll a formális elemzésnél és neopozitivisták korlátozottságánál fogva nem is kíván tovább menni, mivel a leírás — Bloomfield szerint — „nem tartalmazhat egyebet, mint ami a beszédaktusok elemzéséből közvetlenül adódik”. Igen ám, de a formális elemzés számára ez a két mondat: „A szabad levegő visszaadta János pozzgás színét” és „János visszaadta a szabad levegő pozzgás színét” formálisan — a jelentéstől eltekintve — felépítése szerint tökéletesen egyforma, mégis az egyik értelmes mondat (nyelvi tény), a másik pedig értelmetlen nyelvi konstrukció. A két mondat közötti minőségi különbségre a formális elemzés már nem tud választ adni, mivel itt már nem a nyelv immanens belső lényegéből folyó viszonyításról van szó, hanem a nyelv és az objektív valóság közötti kapcsolatról.

Mi hát akkor a helyes eljárás? A nyelvtani szerkezet (forma) feladata a közlés (tartalom) formalizált, rendszerbe foglalt kifejezése. Mint ilyen a nyelvtani rendszer eszköz a magasabb rendű jelentés kifejezésére. A lehetséges (létező és teremthető) kapcsolatok feltárása, a konkrét közlési szándék és ennek formális, a jelrendszer megszabta megnyilvánulása: az illető nyelv specifikuma, és mint ilyen, ebben nyilvánul meg a nyelv, mint közlés logikája. Ez a logika látszólag ellentétben van a filozófiai logikával. Egymás mellett futnak összekuszálva, hol elkülönülve, hol egymásba folyva forma (jelrendszer) és tartalom (jelentés). Ez a tartalom sajátos módon jut kifejezésre, és ebben tagadhatatlanul megnyilvánul a jelrendszer bizonyos automatizmusa, öndetermináltsága. Ez azonban csak látszólagos, mert különben hogyan „fordítható le” az érintkezés számára. Nyilván sokkal bonyolultabb, mintsem az eddigi kutatási módszerekkel megközelíthető volt, tehát valóban meg kellett kísé-

relni — mégpedig eredményre vezetően — önmagából való kifejtését. A formális elemzés oly mértékben bevált, hogy zárt elemkészletű és formarendszerű holt nyelvek megfejtésére is alkalmazható. A formánskészlet ki is elemezhető, jelentés híján azonban a nyelvi modell, mint a közlés értelmes rendszere továbbra is ismeretlen maradhat. Azonban a módszer, ha sikeresen alkalmazható egy nyelvi rendszerre, nyilván alkalmazható a nyelvi rendszerre általában is. Nézetem szerint azonban a formális elemzés önmagában még nem oldja meg a nyelvi valóság objektív működési törvényeinek a feltárását, csak közelebb visz a megoldáshoz.

A formális elemzésből kibontakozó formai jelzéselemek a nyelvnek kétségtelenül alapvető és meghatározóan sajátos elemei, azonban ez a forma valamilyen tartalom szolgálatában áll, és ennek a tartalomnak a vizsgálata nélkül a nyelvi rendszer teljes megismerésére irányuló kutatásunk nem lesz teljes. Egyetértek Telegdi elvtárssal abban, hogy a nyelvi rendszer tartalmi-jelentés oldalának materialista vizsgálata akkor lesz igazán célravezető, ha az azt hordozó formális elemek feltárása megelőzően már megtörtént, illetve — mivel a gyakorlat bizonyította — a formális elemzést a tartalmitól elkülönítve lehet és olykor nyilván kell is végezni. Nem vitatom, hogy számos esetben ez a formális oldal teljesen magába szívta a tartalmi jegyeket is (ilyenkor a kommutáció-disztribúció-transzformáció helyes alkalmazása egyben a tartalmi jegyek feltárására is vezet), számos esetben azonban a strukturalizmus megelégszik a formai jegyek feltárásával és nem is igyekszik az első lépés megtételén túl menni. Vannak azonban esetek, amikor a nyelvi jelenségek feltárásához nem elegendő csupán annak a tisztázása, hogy a közlés milyen formákban történik, hanem arra is kíváncsiak lennénk, hogy mi vezetett ennek vagy annak a formának, nyelvi jelnek a kialakulására, milyen magasabb tartalom, logikai általánosítás jegyeit hordozza egy-egy nyelvi kategória. A strukturalizmus főbb irányainak ez azonban már nem is a célkitűzése.

A strukturalizmus, mint ismeretes, a nyelvi rendszert mint önmagában zárt egészet, mintegy légtüres térben vizsgálja és minden történeti vizsgálatot elvben is tagad. (Igaz, hogy a prágai iskolára és a belőle kisarjadt áramlatokra az ahistorizmus nem jellemző, kérdéses azonban, hogy vajon ezek egy megítélés alá esnek-e a strukturalizmus egyéb válfajaival. Itt szeretném megjegyezni azt is, hogy ma már nem látszik célravezetőnek sommás ítéleteket mondani a strukturalizmusról, hanem egyes ágazatait külön-külön vizsgálva kell foglalkozni vele, az egyes irányzatokból leválasztani a számunkra elfogadhatót, bírálni a túlzásokat, az eltérő, de lényegében idealista filozófiai alap-tendenciákat.) A nyelvi rendszer sem nem statikus, sem pedig nincs mintegy lombikba, önmagába zárva. A formális elemzés kimutatja a nyelvi rendszer elemeit, a morfémákat, kimutatja ezek variáns és invariáns elemeit, de nem igen tud mit kezdeni az azonos funkcióra szolgáló más természetű formaelemekkel, és az alaptípusba nem illőt pontosan elkülöníti — tovább azonban nem tud vele mit kezdeni. Ilyen szemszögből nézve a deskriptív nyelvészet semmivel sem lép túl a hagyományos leíró nyelvtanon, amely ezeket az elemeket, mint „rendhagyókat” kirekeszti a további vizsgálatból. A merev szinkronia tehát ismét csak adós marad a jelenben ható nyelvi rendszer teljes bonyolultságának az elemzésével, és ezt éppen ahistorizmusa miatt teszi. Itt ismét az idealista elméleti vonások ütköznek ki, mivel a nyelvet állapotként néz, és így képtelen annak a felismerésére, hogy a jelen állapot mindig

hordoz valamit a régiből és a születőből. Az adott nyelvállapotra jellemző rendszeren belül tehát az azt meghatározó főtípus mellett, ahhoz igazodva, de vele nem összeolvadva, mint egy régebbi rendszer még élő maradványa, a főtípussal szembeállítható altípus is létezhet. Ha a nyelvet mint társadalmi-történeti kategóriát tekintjük — ez pedig a marxista nyelvészet egyik alap-tétele — a szinkron állapot rétegezetttsége (rég, uralkodó és születőben levő elemek együttélése) éppenúgy lényegéhez tartozik, mint rendszerjellege. A deskriptív szemlélet számára ez azonban közömbös, pedig a nyelv ilyen aspektusból való vizsgálatával is megtermékenyülve esetleg még mélyebben hatolhat a rendszer működésének a mélyébe. A teljes nyelvállapot formális elemzése tehát ismét csak többet követel meg, mint a strukturalizmus; módszerét felhasználja, de bizonyos mértékig következetes önmagára való alkalmazásával túl is lép rajta.

Összegezve mondanivalómat: a strukturalizmus mint módszer, mint iskola a nyelvi rendszer következetes szemléletével és az ebből folyó formális elemzéssel a nyelv tanulmányozását több ponton sikeresen továbbfejlesztette; idealista, neopozitivisták kiindulópontja azonban a nyelvi törvények teljes bonyolultságának a feltárására nem teszi képessé: így nem tarthat igényt arra, hogy a régebbi, más területeken érvényes módszerek helyét elfoglalja. A strukturalizmus idealista alapjait el kell tehát utasítanunk, de át kell vennünk és magasabb szintre kell emelnünk módszerét, a f o r m á l i s - s t r u k t u r á l i s e l e m z é s t. Ehhez azonban nem elég régebbi egyértelműen tagadó álláspontunk, hanem a strukturalizmus különféle irányzatainak minél tökéletesebb megismerésére kell törekednünk, hogy kritikai továbbfejlesztését a hegeli „aufheben” értelmében végezhesük el.

PÉTER MIHÁLY

Az egyik legfontosabb kérdés, amely a Szovjetunióban lezajlott vitákban is állandóan napirenden szerepelt, a nyelvtudomány különféle módszerei „hatósugarának”, egyidejű alkalmazásuk lehetőségének kérdése. Az ezzel kapcsolatban ott elhangzott vélemények megerősítették azt a felismerést, hogy minél jobban fejlődik a nyelvtudomány, annál világosabban bontakozik ki tárgyának rendkívüli bonyolultsága és sokrétűsége, s ennek megfelelően egyre kisebb annak a lehetősége, hogy az alkalmazott módszerek valamelyike a nyelvtudomány egész problematikáját átfogó kizárólagosság igényével lépjen fel.

A XX. század nyelvtudományának egyik kétségtelenül legnagyobb eredménye a nyelv jelrendszer voltának manifesztálása, ami egyúttal az addig általános érvényűnek vélt összehasonlító-történeti módszer korlátaira is rámutatott. Az e felfedezés nyomán kibontakozó új irányzatok ahhoz a felismeréshez vezettek, hogy a nyelv jó néhány fontos vonatkozásban hasonlóságot mutat más egyezményes természetű jelrendszerekkel; ezzel kapcsolatban merült fel a nyelvi struktúra matematikai eszközökkel történő modellizálásának lehetősége is. Az ilyen irányú kutatások más oldalról is kaptak ösztönzést, aminek jelentőségét a marxista ismeretelmélet talaján állva aligha becsülhetjük túl: ez az ösztönzés a technikai fejlődés (híradástechnika, fordítógépek, nyelvi vezérlésű gépautomaták stb.), egyszerűen a gyakorlati élet oldaláról jött. Mindezek után ma már aligha férhet kétség ahhoz, hogy a

nyelvtudomány problematikájának van olyan oldala, amely egy általános jelrendszer-tudomány (szemiotika) tárgykörébe tartozik, s amelynek vizsgálata sajátos, a hagyományos nyelvészeti módszerektől eltérő eszközök alkalmazását teszi szükségessé. Ma már láthatjuk azt is, hogy az ún. „alkalmazott nyelvtudomány” eredményei és módszerei a nyelvtudomány általános elmélete, valamint az egyes nyelvek vizsgálata szempontjából is nagy jelentőségűek.

Mindez természetesen nem cáfolja és nem mond ellent a marxista nyelvtudomány azon korábbi megállapításának, hogy a nyelv társadalmi jelenség, az emberek egymás közötti érintkezésének, s a gondolkodásnak eszköze. A nyelv jelrendszer, de speciális, sőt, azt is mondhatnánk, hogy unikális jelrendszer. Ezért a nyelvtudomány nyilván nem szűkítheti le vizsgálódási körét csupán azon jelenségekre, amelyek a szemiotika körébe tartoznak, hanem azokat a jelenségeket is vizsgálania kell, amelyek a nyelvnek mint jelrendszernek speciális, illetőleg egyedi jellegét képezik. A nyelvtudomány nem hagyhatja figyelmen kívül, hogy a nyelv történetileg változó, saját belső törvényszerűségei szerint fejlődő jelrendszer, amely a nyelvet használó társadalom életével és az emberi gondolkodással bonyolult összefüggésben áll. Nem rekesztheti ki a nyelvtudomány vizsgálódási köréből mindazokat a kérdéseket, amelyek a nyelv tartalmi (jelentésbeli) oldalából adódnak. Nem mondhat le a nyelvtudomány a kutatás azon aspektusáról sem, amely a beszédet mint az ember magasabbrendű idegműködésének sajátos megnyilvánulását, az ún. „második jelzőrendszer”-t vizsgálja. A nyelvtudomány tehát a problémák olyan komplexumával áll szemben, amelyeknek megoldásához különféle módszerek alkalmazására van szükség. E módszerek kidolgozása, valamint az általuk feltárt ismeretek összefüggéseinek a materialista dialektika alapján történő megvilágítása a marxista igényű nyelvtudomány általános elméletének egyik legfontosabb feladata.

Annak okát, hogy napjainkban éppen a strukturális elemzés módszereinek alkalmazása vált különösen aktuálissá, részben a XX. század nyelvtudományának fejlődési irányában, részben a gyakorlati élet által a nyelvtudománnyal szemben támasztott igényekben kereshetjük. Ez utóbbi körülmény, azt hiszem, joggal töltheti el a nyelvtudomány művelőit az optimizmus, az önbizalom és ugyanakkor a fokozott felelősség érzésével: az emberi társadalomnak olyan nyelvtudományra van szüksége, amely a legfejlettebb tudományokkal együttműködve közvetlenül is részt tud venni a legmagasabbrendű technikai feladatok megoldásában.

Végül még egy kérdést szeretnék megemlíteni. Az alkalmazott nyelvtudomány legősibb és mindmáig egyik legfontosabb területe: a nyelvoktatás; gyakorlati jelentőségében, túlzás nélkül állíthatjuk, nem marad el az alkalmazott nyelvtudomány egyetlen területe mögött sem. Éppen ezért az oktatásban dolgozó nyelvészek számára azért is kívánatos volna a strukturális elemzés módszereivel való megismerkedés, hogy megvizsgálhassák: felhasználhatók-e, és ha igen, hogyan a strukturális elemzés módszerei a gyakorlati nyelvoktatásban.

GRÉTSY LÁSZLÓ

Mindenekelőtt egy általános észrevételt teszek az új irányzatok keletkezéséről. Arról már Telegdi elvtárs magvas vitaindítójában és a hozzászólásokban is többször szó esett, hogy ezek az irányzatok idealista elméleti alpból sar-

jadtak ki, arra azonban még senki sem mutatott rá, hogy mégis sajátosan huszadik századiak, tehát olyan korban születtek, amelyre éppen a dialektikus materialista világnézet nagyarányú elterjedése és győzelme jellemző. Ennek a látszólagos ellentmondásnak az előidézője véleményem szerint igen reális valami: a tudományos és a technikai, de mondhatom így is: a gazdasági fejlődés. A világviszonylatban minden téren tapasztalható óriási fejlődés az ismeretanyag nagyméretű kibővülésével jár együtt, ez pedig — mivel az emberi agy befogadóképessége véges — azzal, hogy az élő, a nagyobb hasznú ismeretanyag fokozatosan kiszorítja a kevésbé élő vagy éppen öncélú adatait. Szerintem ezért tolódik el a nyelvtudomány is évtizedről évtizedre mind jobban két irányba: egyrészt az olyan elméleti kérdések felé, amelyek közvetlenül a világnézeti nevelés szolgálatába állíthatók, másrészt az olyan nyelvi vizsgálatok felé, amelyek közvetlenül valamilyen gyakorlati, gazdasági feladat elvégzését segítik elő. S ezért egészen természetes, hogy e konferencián a mi előadóink és hozzászólóink is egyrészt a marxista nyelvtudomány elméleti alapjainak kidolgozását, az elméleti kérdések vizsgálatát sürgették, másrészt pedig az összefoglalóan strukturalistának nevezett módszerekre hívták fel a figyelmet, mivel e módszerek segítségével számos olyan igen fontos gyakorlati feladat oldható meg, amelynek megoldására a hagyományos módszerek alapján gondolni sem lehet. Ez nem jelenti sem azt, hogy eddigi módszereinkkel egyáltalán nem tudunk gyakorlati feladatokat megoldani, sem azt, hogy az új irányzatok csak gyakorlati célokat szolgálnak, a fejlődés vázolt irányából azonban szerintem kétségbevonhatatlanul következik, hogy e módszerek megismerésének és megfelelő alkalmazásának szükségességéről vitatkozni sem érdemes.

Két dologra mégis felhívom a figyelmet. Pontosabban egy dologra, de kétféle vonatkozásban. Ez az egy dolog: a t e r v s z e r ű e g y ű t t m ű k ö d é s s z ű k s é g e s s é g e. Nos, ezt az együttműködést kétféle vonatkozásban hangsúlyoznám, két ponton tartom rendkívül fontosnak:

a) Az elméleti alapok kidolgozásában. Többen szölkáltak arról, főleg Király és Imre elvtárs, hogy ki kell dolgoznunk a marxista nyelvtudomány elméleti kérdéseit, illetőleg folytatnunk kell ezt a munkát. Nézetem szerint a nyelvtudomány kérdéseit marxista módon kidolgozni csak egyféleképpen lehet, mivel valamely kérdésben a tudományos igazság csak egyféle lehet. Ha viszont így áll a helyzet, akkor keresnünk kéne a kapcsolatot a baráti államok, főleg a Szovjetunió tudósaival, s együttesen kellene e problémák megoldásán fáradoznunk. Vannak persze olyan elméleti kérdések is, amelyek egyszerismind speciálisan magyar vonatkozásúak is, ezekre természetesen nem érvényes a javaslatom, a többire azonban igen.

b) Az új irányzatok és módszerek felhasználásában. Nézetem szerint itt még fontosabb az együttműködés, főleg azokkal a tudományágakkal, amelyeket ezek az irányzatok szintén érdekelnek: a matematikával, a híradástechnikával, az elektronikával, a biológiával, az automatikával stb. Ki fog derülni, hogy nemegyszer nyitott kapukat döngöttünk. Csak egy példát erre! Ezen a vitán is többen felvetették, hogy magyar fordításban is közre kellene adni, jobban hozzáférhetővé kellene tenni néhány olyan fontos munkát, amely tájékoztat bennünket az új irányzatokról és módszerekről, s kiinduló pontul szolgálhat a mi további kutatásainkhoz. Nos, a nyelvészek közül talán többen nem tudják, hogy a felsorolt tudományágak egyikének-másikának képviselői, akik szintén érdeklődnek e kérdések iránt, már részben

teljesítették is óhajunkat, s megjelentettek több olyan hasznos összefoglalt munkát, amely bennünket is érdekel (vö. B. V. Gnyegyenko — A. Ja. Hincsin, Bevezetés a valószínűségszámításba. Bp., 1954.; M. P. Doluhanov, Bevezetés az információelméletbe. Bp., 1959.; A. M. Jaglom—I. M. Jaglom—A. Ja. Hincsin, Az információelmélet matematikai alapjai. Bp., 1959. stb.). A javaslatom tehát az, hogy ne a saját szakállunkra vegyünk be munkatervünkbe ilyen vagy olyan feladatokat, hanem csak valamennyi érdekelt szakember meghallgatása, és szavaik gondos mérlegelése után szabjuk meg további munkánk főbb irányait.

KOVALOVSZKY MIKLÓS

Nem szégyellem megvallani, hogy a vitatott kérdéshez azokból a tanulmányokból szereztem némi tájékozódást, amelyek három-négy szerző jóvoltából nálunk megjelentek. Köszönet illeti őket ezért. E szerény ismeretek birtokában mondanám el vélekedésemet az új módszereknek az érdeklődési körömben eső területeken való alkalmazási lehetőségeiről.

A tájékozódás és a tájékoztatás mellett első feladatuk azoknak, akik az új irány művelésére szánják magukat — józan kritikával és a merev egyoldalúság elkerülésével — az új módszereknek magyar anyagra való alkalmazása. Jellemző ugyanis, hogy a felszólalások példái között — az Antal Lászlóéra való hivatkozáson és Szántó Éva fonetikai adatain kívül — nem fordult elő magyar. Holott éppen az volna az érdekes és meggyőző, hogyan, milyen tanulságokkal és eredményekkel lehet alkalmazni a strukturalista elemzést nyelvünkre. Ennek a külföldi nyelvészet számára való jelentőségéről is volt szó.

A világnézeti, elméleti alap és a módszer különválasztásán kívül a pusztán formális elemzést, a jelentéstől való elszakadást illetően is merült és merülhet föl kétely. Hiszen, be nem vallva vagy beleértve, hallgatólagosan a morfémák vizsgálatában is minduntalan ott bujkál a jelentés.

Az új módszereknek felhasználására vonatkozólag éppen abban merült fel kétely, hogy a stílusvizsgálatban, a költői nyelv elemzésében és a jelentés-tanban használhatjuk-e őket. Valóban fogas kérdés: ismer-e stilisztikát, segíthet-e a stilisztikai, esztétikai, hangulati érték vizsgálatában a strukturalizmus, amely csak a pusztán, elvont formát tekinti? A másik kérdés ehhez kapcsolódik: van-e *langue-stilisztika* vagy csak *parole-stilisztika*? Úgy vélem, lehet beszélni általános stilisztikáról, hiszen ilyen már régóta van, s modern, funkcionális stilisztikáink tárgyalják a nyelvi elemek általános érvényű stilisztikai szerepét, értékét.

Hogy strukturalista és matematikai módszereket alkalmazhatunk irodalmi művek, stílusjelenségek, műfaji és egyéni stílusok vizsgálatában, bizonyítják azok a kísérletek, amelyek a nyelvi elemek megoszlásából, szógyakorisági statisztikából, az átlagos szótagszámból, mondathosszúságból a típus—jel viszonyból, a szóhasználat változatosságából vonják el a jellemzőket egy-egy íróra vagy műfajra, stílusirányzatra vonatkozólag. Ilyen méréseknek szerepük lehet a szerzőség megállapításában is, ennek pedig nagy jelentősége van különösen század eleji irodalmunkban, amikor íróink jelentős része újságírói munkát is végzett, s írásaik névtelenül rejtőznek az egykori lapok nagy betűtípusában. (Adyra vonatkozólag magam is megpróbáltam ilyen vizsgálatot: MNy. LIII, 351.)

Fonológia, strukturalizmus, információelmélet, matematikai módszerek, nyelvtiszta statisztika szövődhet össze a stílusvizsgálásokban és irodalmi nyelvi vizsgálatokban, mint Fónagy Iván munkái eredményesen igazolják (A költői nyelv hangtanából. 1959. A hang és a szó hírértéke a költői nyelvben. NyK. LXII, 1. sz.).

A nyelvtiszta statisztika eredményei, amelyeket pl. Antal László és Papp Ferenc idéz, érdekes módon mintha mégis igazolni látszanának Max Müller egykori hírhedt adatát az angol napszámos 300 szaváról és a jól nevelt angol 3—4000-es szókinéséről. Kiderül ugyanis, hogy a leggyakoribb néhány száz szó teszi a beszédnek mintegy 75%-át, 4000 szó pedig több mint 90%-át.

Érdekes és fontos volna ilyen vizsgálatokat végezni széles anyagon, gondosan kidolgozott módszerrel, elsősorban élőnyelvi szövegeken, különféle társadalmi és műveltségi rétegekben, hogy a kapott eredmények valóban általános érvényűek legyenek. Eszközfonetikai úton rögzített spontán, élőnyelvi szövegek alkalmasak erre leginkább (pl. Hegedűs Lajos gyűjtései), s élni kellene a gépi adatfeldolgozás hatalmas előnyeivel. (Ma már orvosi diagnosztikus-gép is működik, csak éppen hogy receptet nem ír még. A nyelvtudomány se maradjon el tehát a technikai lehetőségek felhasználásában.) Így tisztázható volna az alapszókinés — peremszókinés kérdése is.

Hasonló körülmékek között kidolgozott módszereket kell alkalmazni a gyermeknyelv szókinésének, sőt nyelvtani szerkezetének vizsgálatában is. Ezt nálunk eddig nagyon alkalmoszerű módon, vitatható módszerekkel s így természetesen kétes értékű, ellentmondó eredményekkel végezték (Bakonyi Hugó, Cser János, Kenyeres Elemér). Pedig e vizsgálatok megbízhatósága fontos az anyanyelvi oktatás felépítésében, a magyar nyelvi iskolakönyvek anyagának összeállításában, a módszeres szókinésgazdagításban. Ugyanígy van szerepe van természetesen az idegen nyelvek tanításában, a nyelvkönyvek olvasmány- és szóanyagának fokozatos felépítésében, a szótári címszavak kiválasztásában.

Megkockáztatnám azt a megjegyzést is, hogy talán a nyelvművelésben, sőt esetleg a helyesírás időnkénti reformjában is hasznát vehetnők az új módszereknek. Ha a nyelvhasználat irányításáról, a változatok között való helyes választásról van szó, figyelembe lehet venni a vetélkedő variánsok viszonyát kifejező érték és gazdaságosság szempontjából, vizsgálhatjuk a fejlődés irányait előző korok egyező vagy hasonló jellegű szövegeinek alaki és statisztikai összehasonlításával. Talán hasznos és termékeny szempontokat kaphatnánk így.

O. Nagy Gábor utalt a szó- és jelentéstípusok rendszerszerű megfelelésére, szótári munkánk tapasztalatai alapján. Úgy hiszem, a strukturális modellek, a matematikai logikának szimbolikus ábrázolási és kifejezési megoldásai is megtermékenyíthetik a jelentéstani vagy általában a jelteni vizsgálatokat. Nyugati jelentéstanokban ezt már régóta láthatjuk. Talán nem volna haszontalan megnézni, mi bennük a számunkra is tanulságos, hasznosítható, gondolatébresztő, hogy felfrissítsük és előbbre vigyük a nálunk meglehetősen pangó jelentéstani kutatásokat.

RÓNA-TAS ANDRÁS

A strukturalizmus szerintem az a módszer, amely a nyelvi valóságot a formális-strukturális elemzésen keresztül tartja megragadhatónak, és strukturalista az, aki a nyelv lényegét, valóságát *csak* ezen az úton látja meg-

közelíthetőnek. Ebben az értelemben nem tartom magamat strukturalistának. Ha a kérdés úgy vetődik fel, hogy a strukturalista módszereket — mert több ilyen van — alkalmazhatónak és alkalmazandónak tartom-e a nyelvtudományban, erre határozottan igennel felelnék, s hozzátenném, hogy amennyiben képességeim és ismereteim engedek, magam is megkísérlem, hogy e módszerek segítségével alaposabbá és teljesebbé tegyem kutatásaimat. Ehhez azonban tisztázni kell a strukturalizmus mibenlétét és viszonyát a történeti-összehasonlító módszerhez.

A nyelvtudományi módszer megválasztása — túl a tudományelméleti alapokból következő általános megfontolásokon — attól függ, hogy a nyelvi valóság melyik oldalát kívánjuk megközelíteni. A nyelvi tényekre vonatkozólag csak akkor kapunk adekvát választ, ha adekvát kérdéseket teszünk fel. Ha a nyelvi állapotra, a nyelvi tények szerkezetére vagyunk kíváncsiak, úgy a kutatás módszere strukturalista lehet, ha a nyelvi tények mozgásának törvényeit akarjuk megismerni, úgy a válaszhoz történeti módszerrel juthatunk el. A kérdés tehát nem úgy vetődik fel, hogy az egyik módszer jó, a másik rossz, még kevésbé úgy, hogy az egyik új, a másik hagyományos, netán régi, visszahúzó, hanem aszerint választjuk ki őket, hogy a nyelvi valóság melyik oldalát akarjuk megközelíteni. Egyébként is veszélyesnek tartom a két módszernek mint réginek és újnak szembeállítását. A nyelvi szerkezet vizsgálata új, eddig ismeretlen összefüggéseket, törvényszerűségeket fog feltárni, de addig, míg a nyelvtudomány megmarad a marxizmus talaján, vagyis a nyelvi valóságot csak mozgásában tudja tételezni, addig a történeti módszer nem válhat „régivé”, elavulttá.

A két módszer viszonyának van egy másik vonatkozása is, nevezetesen az, hogy a két módszer gyakorlati alkalmazása hogyan függ össze. A két módszer egyszerű „kibékítését”, valamiféle „történeti strukturalizmust” vagy „strukturalista nyelvtörténetet” nehéz elképzelni a kutatás jelenlegi fázisában. Nem arról van itt ugyanis szó, hogy a nyelvet rendszerként fogjuk-e fel, ez a dialektika alapján állva másként nem is képzelhető el, s a nyelvtudomány minden jelentősebb képviselője következetesen vagy kevésbé következetesen rendszert lát a nyelvben akkor is, ha nem tartja magát strukturalistának. Sokkal inkább arról van szó, hogy míg a valóságban a nyelvi állapot és a mozgás elszakíthatatlan, dialektikus egységben van, ennek az egységnek egyes oldalait külön-külön is lehet kutatni akkor, ha nem feledkezünk meg arról, hogy ez csak módszertani szétválasztás. Ez a logikai elválasztás lehet hasznos, s hogy valóban az, azt csak az elmélet és a gyakorlat egységében láthatjuk majd meg. Míg tehát a strukturális és a történeti szemlélet önmagában véve pusztán a valóság megközelítésének lehetőségeit jelenti, a kettő „igazsága” közötti vita az elefántról vitatkozó vakok beszélgetéséhez hasonlít. Ennek a vitának kiszélesítését pedig veszélyesnek tartom, mert elhomályosítja az alapvető elméleti kérdések körül folyó ideológiai vitát.

Mivel a megbeszélés nagyon hosszúra nyúlt, szabadjon a továbbiakban csak jelezni azokat a kérdéseket, melyekről szólni szerettem volna, azzal, hogy egyikének-másikának alaposabb kidolgozására más helyütt szeretnék majd válallkozni.

Az első kérdés, mellyel foglalkozni szerettem volna, a matematikai módszerek kérdése. Itt két probléma merül fel: mi a nyelvnek az a sajátossága, mely lehetővé teszi a matematikai módszerek alkalmazását, s mi az a határ, ameddig a matematikai módszereket alkalmazni lehet. A nyelv minőség és

mennyiség dialektikus egysége, amiből az következik, hogy a nyelv mennyiség oldalát is lehet, sőt szükséges vizsgálni, de az is, hogy a mennyiségi oldalt csak módszertanilag lehet elválasztani a minőségitől. S itt szeretnék reflektálni arra a kérdésre, melyet Héráné igen érdekes hozzászólásában említett, nevezetesen arra, hogy ha az almákat lehet számolni, miért ne lehetne a nyelvi tényeket is? Ebben tökéletesen egyet kell értenünk vele. De figyelembe kell vennünk azt is, hogy az almák számolása még nem pomológia ugyanúgy, ahogy a nyelvi tények számolása önmagában véve még nem nyelvtudomány. A nyelvi tények mennyiségi oldalának vizsgálata akkor válhat nyelvtudománnyá, ha feltárja azokat az összefüggéseket, melyek a nyelv mennyiségi és minőségi oldala között fennállnak. A matematika tehát nem helyettesítheti, nem válthatja fel a nyelv minőségi analizisét, sőt éppen a matematikai módszerek jobb, adekvát alkalmazása érdekében kell elmélyítenünk a nyelvi minőségek vizsgálatát.

A matematikai módszereket egyébként egyesek úgy tartják számon, mint tipikusan strukturalista módszereket. Ez csak részben van így. Kétségtelen, hogy a nyelvi szerkezet éppen viszonyjellegénél fogva kínálja a matematikai formába való öntést. Másrészt viszont a nyelvi tények mozgásának is megvan a maga matematikai oldala, hiszen minden nyelvi változás csak a mennyiségi változásoknak minőségi változásokba való átcsapása révén jöhet létre, s így a nyelvi tények mennyiségi változása, a nyelvi tények mozgásának mennyiségi oldala szintén kifejezhető matematikailag.

A kérdés elméleti részének illusztrálására a fonémastruktúra változásának mennyiségi vizsgálatát szerettem volna bemutatni a jövevényszó kutatás egyik területén, ettől azonban az idő hiányában elállnék annál is inkább, mert egy előadásomban már foglalkoztam a kérdés néhány vonatkozásával, s disszertációmban a problémát részletesen is be kívánom mutatni.

A második problémakör, mellyel foglalkozni szerettem volna a glottokronológiai iskola bírálata lett volna. Ennek az iskolának gyakorlati csődje — úgy ahogy ez ma az iskola főbb képviselőinek, Koerbernek, Swadeshnek, Lecsnek, Hymesnek és másoknak munkáiban előttünk áll — nem a matematikai módszereknek nyelvtörténeti alkalmazásában leli magyarázatát, hanem egy elméleti kérdésben, az alapvető szókinés és az alapvető fogalomkinés viszonyának tisztázatlanságában. Ez ugyanis a tudat és a valóság kérdésének tisztázását feltételezi, s erre a glottokronológiai iskola nyugati képviselői — érthető ideológiai okokból — nem vállalkoztak.

A harmadik kérdéscsoport Hazai György felszólalásához kapcsolódik. Meg kell mondanom, hogy Hazai kissé túl sötéten lát akkor, amikor a magyar turkológia helyzetét szegényesnek jellemzi. A magyar altajisztika és ezen belül a turkológia az elmúlt időkben jelentős felvirágzásnak indult, ha természetesen nem is mondhatjuk el azt, hogy most már nincs javítani és tenni valónk. Egy nagy hagyományokkal rendelkező tudományágról van szó, mely a legutóbbi időkben is komoly nemzetközi elismerést szerzett a nyelvtörténet, a nyelvjáráskutatás, az onomasztika, a néprajz és még egy sor más területen. A nyelvtörténeti kutatások területéről elegendő, ha itt a magyar nyelv csuvas kapcsolatairól, a kipszak-típusú nyelvek történetéről az oguz, elsősorban az oszmánli nyelvtörténetről szóló kutatásokra utalok. A török nyelvjáráskutatás egy fontos területén, a balkáni török nyelvjáráskutatásában a magyar turkológusok úttörő munkát végeztek. A turkológia mellé felzárkózott az altajisztika két fiatalabb ága, a mongol és mandzsú-tunguz filológia is. Itt a nem-

zetközi tekintélyű nyelvtörténeti publikációk mellett számos olyan nyelvjárás gyűjtése és feldolgozása történt meg, melyek felhasználása nélkül ma már elképzelhetetlen a mongol összehasonlító nyelvtudomány. Mindezek a kutatások közelebb vittek az áltaji hipotézis megoldásához és a mai áltaji nyelvek megismeréséhez. Ezek az új eredmények azokkal a lehetőségekkel függenek össze, melyet egyfelől új Akadémiánk tudománypolitikája, másfelől a baráti országokkal való együttműködés teremtett meg. Ezt a nemzetközi együttműködést csak akkor tudjuk továbbfejleszteni, ha továbbra is bekapcsolódunk a nemzetközi altajisztika legégetőbb, központi kérdéseinek megoldásába. Ilyenek azok a modern szemléletű strukturalista kutatások, melyeket Hazai említett, de ilyenek azok a nyelvtörténeti jellegű kutatások is, melyek közül itt talán a Szovjetunióban most készülő török etimológiai szótárt vagy a burját történeti nyelvtan előkészítését emelném ki. Altajisztikánk előtt tehát egy széles horizontú fejlődés lehetősége áll, melyet csak a magyar altajisták alkotó együttműködése valósíthat meg.

Végül a hungarocentrizmus kérdéséhez kívántam hozzászólni. A hungarocentrizmus igen sok kárt okozott a magyar nyelvtudománynak, s különösen olyan tudományágnak, mint az orientalisztika, — nacionalizmus és provincializmus fenyegetnek e területen. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy egy új nemzetközi tudományos munkamegosztás van kialakulóban, melyben nekünk is meg kell találnunk a helyünket. Vannak a magyar orientalisztikának olyan feladatai, melyek elvégzése, helyi adottságaink figyelembevételével ránk hárul, mások nem tudják elvégezni helyettünk. Köztudomású például, hogy az altajisztika egyik központi kérdése a csuvasos típusú nyelvek helyzete, s az is, hogy e nyelvekre vonatkozóan a magyar nyelv fontos adatokat szolgáltat. E kérdés feldolgozásának hagyománya és iskolája alakult ki nálunk, s a probléma megoldása lehetetlen magyar nyelvtörténeti ismeretek nélkül. Míg például mondjuk egy türkmén nyelvjárás leírásában már ma sem vagyunk abban a helyzetben, hogy versenyezni tudjunk magukkal a türkmén tudósokkal, vagy szovjet kollégáinkkal.

A világ politikai színterére most lépő ázsiai és afrikai népek nyelvének vizsgálata, szerény lehetőségeink keretein belül fontos tudományos feladatunk kell hogy legyen. Meg kellene vizsgálnunk, hogy szervezeten belül hogyan tudnánk támogatni ilyen kutatások megindítását. Ez azonban csak átmeneti feladat lehet, melyre addig van szükség, míg ezen népek tudósai maguk is vállalkozhatnak saját nyelvük leírására. Ezután számunkra csak az általános nyelvészeti összefüggések vizsgálata és gyakorlati feladatok megoldása marad mint általános feladat, ami természetesen nem zárja ki, hogy bizonyos esetekben ennél tovább is menjünk.

Nyelvtudományi kutatómunkánk színvonalának emelése a gondos elméleti munka és a fejlett módszerek alkalmazásának egységével érhető el, olyan módszerek alkalmazásával, melyek nem lehetnek kizárólag strukturalisták vagy kizárólag történetiek. Aszerint kell alkalmaznunk ezeket és még számos módszert, hogy a nyelvi valóság melyik oldalát kívánjuk megközelíteni. Ez teremti meg a feltételeit egy új szintézisnek.

WACHA IMRE

A vita során több ízben esett szó a statisztika, a statisztikai módszer fontos szerepéről. Nem volt szó azonban arról, hogy a statisztikai módszer

milyen kapcsolatban, milyen összefüggésben áll a strukturalista irányzattal, s ezen belül például a strukturális stilsztikával, melyről meglehetősen keveset tudunk. A statisztikai módszert ugyanis nemcsak a strukturalizmus képviselői alkalmazzák és alkalmazták, hanem számtalan esetben segítségül hívta a hagyományos nyelvtudomány is. Éppen ezért úgy hiszem, mielőbb állást kellene foglalni a statisztikai módszer és a strukturalizmus, főleg a nálunk nagyon kevésbé ismert strukturalista stilsztika viszonyának és összefüggéseinek kérdésében. Tisztázni kellene, vajon tehetünk-e egyenlőségjelet a statisztikus nyelvvizsgálati módszer és a strukturalizmus közé, vagy nem. S ha nem, milyen részét képezi a statisztikai módszer a strukturális irányzatnak. S mind ezen túl, tisztázni kellene, hogy milyen viszonyban van a strukturalizmus statisztikai módszere a hagyományos nyelvvizsgálatban alkalmazott statisztikai módszerrel.

Előttém Kovalovszky Miklós utalt és hozott fel példákat arra, milyen módon lehet a statisztikai módszert felhasználni a stilsztikai kutatásokban. A következőkben az ő példáit szeretném néhány továbbival szaporítani. A készülő Petőfi- és József Attila szótár szerkesztése és munkálatai közben végzett „statisztikázás”, valamint a szerkesztéssel kapcsolatban végzett szókincesvizsgálat alapján figyeltem fel a következő összefüggésekre, melyek a statisztikai módszer hathatóságán kívül az írói szótárak széleskörű felhasználhatóságának is ékes bizonyosságai.

József Attilának egyik kedvelt szava a *csend* ~ *csönd* szó. Verseiben elég gyakran, mintegy hetvenszer használja. A szó két alakja közül nála a *csönd* általában reálisabb, mondhatnánk konkrétabb hangulatot és jelentést hordoz. Költészetében éppen ezért ennek az alakváltozatnak van kifejezőbb, expresszívebb szerepe. A *csend* költeményeiben mindig emelkedettebb, költőibb, légiesebb hangulat, mondanivaló kifejezésére szolgál. Mivel a költő a két változatot tudatosan használja (a vers végső kidolgozásáig nem egyszer cserélgeti), rendkívül érdekes a két hangalagnak egész költészetében megfigyelhető aránya. Még inkább érdekes egyes költői korszakain belül megfigyelhető aránya, az alakváltozatok végleges szövegben való felhasználásának időrendi megoszlása. 1921–23-ig, tágabb értelemben vett zsenyéinek korában a két alak használatában József Attilánál nagyjából egyensúly van ($e : \ddot{o} = 5 : 6$). 1924–27 között, az útkeresés időszakában írt verseiben az expresszívebb *csönd* alak uralma figyelhető meg ($e : \ddot{o} = 1 : 12$). 1928–34 között, a nagy proletárversek korszakában a szó két alakja közül ismét az expresszívebb *csönd* szerepel nagyobb számmal ($e : \ddot{o} = 4 : 10$). Élete utolsó szakaszában azonban már a választékosabb és egyben irodalmi nyelvi *csend* van túlsúlyban a végleges szövegekben ($e : \ddot{o} = 11 : 3$). Ezek a számadatok és arányok már így is érdekesek, bár önmagukban még nem sokat mondanak. Adataink akkor lesznek igazán figyelemre méltók és tanulságosak, ha nagyobb összefüggésekbe helyezük, összehasonlítjuk őket egyéb területről vett jellegzeteségek számadataival, például József Attila szókincesnek és versformáinak alakulásával és változásával, helyesebben e változás arányaival. Köztudomású, hogy József Attila költői nyelvének szerves részét képezik az olyan szavak, melyek az ő koráig nem tartoznak a versbe illő szók körébe (argó elemek, munkás, proletár szavak, mozgalmi nyelvi kifejezések stb.). Ezek a szavak pályájának elején szókincesnek csak egy kis részét teszik. 1924–27 között e szavaknak nagymértékű áradása figyelhető meg verseiben. 1927–30 között az áradás mérséklődik, 1930–34-ig pedig egy újabb nagymértékű emelkedést ta-

pasztalunk. Költészetének ezt a korszakát ez a szókincsrétog jellemzi leginkább nyelvi szempontból. 1934-től kezdve azonban József Attila szinte teljesen visszatér a hagyományos költői nyelv szókincsének használatához. Ha összevetjük a *csend* ~ *csönd* alakváltozat használatának arányait a szókincs változásainak arányaival, láthatjuk, hogy az expresszívebb *csönd* akkor dominál, amikor a költői korszak szókincsének jelentékeny hányadát az új, eddig versben alig használt, éppen ezért expresszívebb, nagy kifejező értékű szavak képezik. Ezt a képet meglepő módon kiegészítik a költő versformáinak változásával kapcsolatos megfigyelések számszerű adatai. Ezek újabb összefüggésekre hívják fel a figyelmet. Arra, hogy a szókincs változása egyenes arányban van a versformák változásával: a szókincs gazdagodása együtt jár a formai gazdagodással. Azokban a korszakokban ugyanis, melyekben a költő szókincsében nagy a „versbe nem illő”, az új, expresszív szavak száma, formailag is sokkal változatosabbak, kifejezőbbek a versek, mint az olyan korszakokban, melyekben a költő túlnyomórészt a hagyományos költői nyelv szavaival él. József Attila utolsó költői korszakában, mikor csaknem teljesen visszatér a hagyományos költői nyelv szókincséhez, nagyarányú formai egyszerűsödés figyelhető meg. Verseinek többségét akkor szonetformában írta.

A példákat még tovább is sorakoztathatnánk egymás után, hiszen bizonyítékokat idézhetnénk arra is, hogy a statisztikai adatok segítségével nemcsak arra a kérdésre kaphatunk választ, hogy a költő mit illeszt verseinek nyelvébe, minek segítségével fejezi ki gondolatait, hanem arra is, hogy a n illeszt költői életművébe például a szókincs különböző rétegeibe tartozó elemeket, hogyan használja fel ezeket nyelvének kifejezőbbé tételére. Számszerű adatok igazolták, hogy József Attila utolsó költői korszakában elsősorban hasonlat segítségével illesztette költeményeibe a „versben szokatlan” szavakat. Ezeket más költői eszközzel túlnyomórészt csak forradalmi mondanivalójú és formailag is változatos versekbe helyezte. (A bizonyító példák felsorolását és a számszerű adatok bemutatását hely és idő hiányában elhagyom.)

A statisztikai adatok a költői stílus vizsgálatokor nemcsak a „hogyan” kérdésre adhatnak választ, hanem a „mit” kérdésen kívül gyakran a „miért”-re is felvilágosítást nyújthatnak. Példát itt csak egyet szeretnék idézni. A Petőfi-szótár szerkesztése közben megállapítottuk, hogy Petőfi az *amely* vonatkozó névmást szinte kizárólagosan csak versben használja. Prózaiban szóvegen nála az *amelynek* megfelelő helyen a *mely* szó áll. A miéltre a választ csak verstani okokban kereshetjük.

Befejezésül és az elmondottak tanulságául két dolgot szeretnék megemlíteni. Költői nyelvvel kapcsolatban statisztikai számításokat megbízható módon csak teljes gyűjtésen alapuló írói szótárak segítségével lehet és szabad végezni. Éppen ezért, azt hiszem, nagy szükség volna készülő írói szótárainkon kívül és azok mellett elsősorban statisztikai adatokat tartalmazó írói szótárakra. Ez az egyik megjegyzésem. A másik az, hogy a — különösen a stilisztikával kapcsolatos statisztikai számításoknak sohasem szabad öncélúaknak lenniök. Hiába állapítjuk meg például, hogy József Attila a *páncélvonal* szót hatszor használta költeményeiben, a *szélkiáltó* madár kifejezést csak egyszer, a szám így önmagában nem mond semmit. Abban az esetben azonban, ha adatainkat nagyobb összefüggésbe helyezzük, statisztikánk már nem öncélú, értékes eredményeket érhetünk el.

KELEMEN JÓZSEF

Első megjegyzésem Szalai lev. tagnak ahhoz az észrevételéhez fűződik, hogy a *zöld levél* és *minden levél* különbségének kérdését a nyelvészek nem oldották meg. Nem akarok itt részletes elemzésbe merülni, hogy kik, hányan, mikor írtak erről a kérdéstről, de bizonyos, hogy régen meg van oldva a kérdés: az első minőségjelzős szerkezet, a másikat ki így, ki amúgy nevezi; én a magam részéről általánosító jelzős szerkezetnek nevezem. De ha másként nevezik is, ha másként fogják is fel, egy bizonyos: elválasztják tőle. Megjegyzem még ennek a kérdésnek a kapcsán, hogy az úgynevezett transzformációs módszer — amint Szalai lev. tag is pedzette — nagyon jól rávilágít ezeknek a sajátosan elkülönülő szerkezeteknek alaki különbségére, de nemcsak úgy bizonyítható, ahogy ő gondolta, hanem egészen egyszerű formulával is. Ha pl. összehasonlítjuk az idézett jelzős szerkezeteket a megfelelő állítmányi szerkezetekkel, akkor egyik esetben ilyen megfelelést kapunk: *zöld levél* : *a levél zöld*, a másikban pedig ilyet kapnánk: *minden levél* : *a levél minden*. Azt hiszem, nem kell sok magyarázat hozzá, hogy mennyire más jelentésviszonyokról van itt szó.

Ezzel kapcsolatban még csak annyit jegyeznek meg, hogy Szalai lev. tag másutt is tett már olyan kijelentést, mintha a nyelvészek egyet-mást nem oldottak volna meg, amire van már megoldás, s ebben talán nekem is volt némi csekély részem. Az idézetjelzős szerkezetekre és az idézetfőnevekre gondolok. Ilyen nehezen elválaszthatónak látszó szerkezetekre, amelyekkel Simonyi nem tudott mit kezdeni, pl. *a Péter gyerek* vagy: *a Pista gyerek* és *a Péter név* vagy: *a Pista név*. E kétféle jelzős szerkezet közül lényegesen más természetű viszonyokat jelöl az egyik, mint a másik. A *Péter gyerek* esetében nyilvánvalóan a szó legszorosabb értelmében vett egyedítésről van szó: a név mint jelző egyedileg meghatározza a „gyerek”-et; olyan módon egyedíti, hogy egyszersmind meg is nevezi. *A Péter gyerek* tehát egyik oldalról nézve nevező jelzős szerkezet, másik oldalról nézve egyedítő jelzős szerkezet. Ezt a *Péter név* vagy a *Pista név* esetében ebben a formában semmiképpen nem mondhatjuk, hiszen a „név”-nek nem „neve” a *Péter*, sem a *Pista*. A *Péter* és a *Pista* mint „idézet” (idézett név) szerepel a *Péter név*, a *Pista név* jelzős szerkezetben. Az idézetjelzős szerkezet viszont minden más jelzős szerkezettől lényegesen különbözik, s nem csupán a nevező jelzős szerkezettől különül el. A jelzős szerkezeteknek bármely más típusa „átalakítható” idézetjelzős szerkezetté, de ez az „átalakítás” mindig megszüntet mindenféle funkciót, amit a jelzős szerkezet addig betöltött. Viszont helyettesíti az eredetit egy sajátos funkcióval: az idézetnek a jelzős szerkezetbe való beállításával. S ez minden tekintetben egészen más nyelvi összefüggést jelenít meg és egészen más nyelvi formát eredményez. Ennek az átalakításnak aztán morfológiai és egyéb következményei is vannak. Így pl. még a birtokos jelzős szerkezetnek egyébként nem-birtokos jelzőként nem használható jelzői része is, pl. „*a Pistának a birtokos jelző*“, a maga egészében válik idézetjelzővé, ami egyébként semmiféle jelzői átalakításnál nem szokásos. Ugyanígy természetesen a jelzős szerkezetek bármely része, sőt egésze is felhasználható idézetjelzőként.

Egy másik megjegyzésem O. Nagy Gábornak szól, aki célzásokat tett az Értelmező Szótár rendszerszerűségének az elveire, az elvek kidolgozására, illetőleg bizonyos mértékig ösztönös megállapításokat, ösztönös vizsgálatokat látott ebben. Ezzel kapcsolatban arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy ez a rendszerszerűség, amit a szótárban alkalmazunk, lényegesen más, mint amit a strukturalisták rendszerszerűségeen szoktak érteni. Tudniillik a szó-

kincsnek rendszerszerű összefüggése egészen más síkú valami, mint a grammatikai szerkezeteknek a rendszerszerű összefüggése. De az bizonyos, hogy a szókincs mint egész szintén rendszerszerű. Ezt sok ezer esetben a szótári gyakorlat folyamán világosan láttuk. Ezt az elvet annak idején nem egészen véletlenül én képviseltem legkövetkezetesebben, első ízben 1951-ben, a szótári értelmezés főbb kérdéseinek kidolgozásában, másodízben 1954-ben, mikor a fogalomkörök szerinti egységesítésre részletes javaslatot dolgoztam ki. Ezt megelőzően mintegy két évtizeden át végeztem jelentéstani kutatásokat. A Gombocz-féle jelentéstani rendszerezésnek, Simonyi és mások jelentéstani kutatásainak, a külföldi jelentéstani rendszerezéseknek a tanulságait igyekeztem hasznosítani a szótári értelmezés kérdéseinek megfogalmazásában, a fogalomköri egységesítés elveinek összeállításában. Több kartársam bizonyára emlékszik még arra, hogy hosszú időn át külön vitaüléseken vitattuk meg ezeket a kérdéseket, nem volt olyan magától értetődő dolog, hogy rátérjünk a fogalomköri egységesítésre. Azt viszont az eredmény megmutatta, hogy megérte a fáradságot, ha maradt is hiba a szótár egyes részleteiben. Ez csak azt jelenti, hogy nem eléggé körültekintően, nem eléggé pontosan végeztük el minden részletre vonatkozóan a fogalomköri egységesítést. Két gyakorlati példára legyen szabad itt felhívnom a figyelmet, hogy milyen problémákról lehet itt szó.

Mikor elővettem a világtájak elnevezéseinek első nyers kidolgozását, és összevettem őket egymással, akkor kiderült, hogy egyes világtájaknál pl. ki volt dolgozva az a jelentésmozzanat, amely az *elutazunk délre*, vagy *délen* (*ezt és ezt*) *láttam*-féle kifejezésekben jelentkezik, tehát a déli táj, vidék, ország jelentés-mozzanata, másoknál nem volt kidolgozva. Akkor ilyen módon vettem fel a kérdést: vajon ez a jelentés a szócsoporton belül csak a *dél* szón jelentkezik, az *észak*, a *kelet*, a *nyugat* szónak nincs ilyen jelentése? Kiderült, hogy bár nem pontosan „kopírozható” módon és pontosan ugyanazokban a formulákban, de maga a jelenség, a jelentésnek ez a mozgása mindegyik egyeden megvan a kategórián belül.

A másik ilyen példa, amely viszont a mechanikus alkalmazástól óvott bennünket, a hét napjai nevének tanulsága. A *vasárnap*nál világos, hogy a főnévi és a határozószói (vagy ha tetszik: némelyek szerint ragtalan főnévvel kifejezett határozói) használat majdnem teljesen egyenértékű a nyelvben. Pl. *Ma vasárnap van. Vasárnap kirándulunk.* De próbáljuk csak a többi nap nevére alkalmazni az utóbbi használatot: azt mondani, hogy *Hétfő kirándulunk, kedd kirándulunk*, egészen furesát gondolnak rólunk. A közmagyar nyelv-érzék idegenkedik ettől a kifejezőmódtól. De ugyanakkor nem idegenkedik attól, hogy a *tegnapot* meg a *holnapot* és a hasonló *-nap* utótagú szavakat ugyanilyen kettős értékkel használjuk.

Arra is föl hívom a figyelmet, hogy a fogalomköri egységesítés mellett, azt keresztezve, másfajta egységesítési szempontok is érvényesültek. Talán elég lesz erről ennyit. Nem akarok a részletekbe ennél jobban belemenni.

A *gyár* és az *üzem* jelentésviszonyaihoz hasonló eseteket az ide tartozó szavaknak tucatjain igazolhatjuk. Az újonnan alkotott vagy az idegenből átvett szavak jelentős része mindjárt úgy illeszkedik bele a szókincsbe, hogy a szócsoportha jellemző összes jelentéstani lehetőségeket magában hordja. Erről kiki könnyen meggyőződhetik a szótár használata során.

Harmadik részletkérdés, amelyről szintén sok szó esett: a szinkronia és a diakronia viszonyának kérdése. Régi vitás kérdés ez, és nagyon sokat fogunk

még beszélni róla. Legyen szabad egyelőre csak annyit elmondanom ezzel kapcsolatban, hogy van itt egy olyan kettősség, amely, bár maga Saussure is fölvetette, mások is fölvetették valamilyen formában, időnként elsikkad. Ha a beszélő szempontjából és a megértő szempontjából nézzük a dolgot, akkor világos, hogy a nyelvi rendszer elsősorban a maga szinkrón adottságaival érvényesül és szinkrón adottságaival határozható meg. Ha viszont nem a beszélő szempontjából, hanem az egymásutáni rétegződés szempontjából nézzük a nyelvi jelenséget, akkor világos, hogy a szinkrón összefüggések a legtöbb esetben majdnem semmit sem jelentenek. Szándékosan mondom, hogy a legtöbb esetben, mert túlzás, amikor úgy képzelik el, hogy a diakrónia csak történeti egymásutánból álló szálakat, a szinkrónia csak egyidejű összefüggéseket tartalmaz. A jelenség korántsem ilyen egyszerű. Amikor pl. az újról és az elavulóban levőről beszélünk, akkor itt nem másról van szó, mint hogy a szinkróniában jelentkezik egy bizonyos része a diakróniának. Amikor a beszélő érzi azt, hogy ez vagy az a nyelvi forma elavulóban van és ma már nem igen használjuk, amikor érzi, hogy valami újjal áll szemben, és ennek nincs még meg a megfelelő hagyománya, ez már a múlt felé és a további jövő fejlődés felé mutató diakrónikus nyom. A diakróniának ez a belejátszása a szinkróniába természetesen nem minden területen egyformán és egyenlő intenzitással jelentkezik. Igaz, hogy ezek bizonyos szempontból perifériális jelenségek. A nyelv egészében nem az a legfőbb, hogy valamit elavulónak vagy újnak érzünk, de a jelenség megvan, és ez is feltétlenül hozzátartozik a szinkrónia és diakrónia helyes értelmezéséhez. A diakrónia és a szinkrónia érintkezésének egyéb formái is vannak. Gondolok az idegen és a meghonosodott ellentétére, a nyelvjárási és a köznyelvi ellentétére.

Negyedik megjegyzésem a leíró és a történeti vizsgálat szembeállítására vonatkozik. Néhány ízben már felvettem azt a gondolatot, hogy nem egészen helyes ez a fajta szembeállítás. Ha így állítjuk szembe a nyelvvizsgálat módjait: leíró és magyarázó nyelvvizsgálat; vagy így: leíró, magyarázó és normatív nyelvvizsgálat, akkor sokkal természetesebb összefüggéseket kapunk. Leírni ugyanis történeti tényeket is lehet; nemcsak abban az értelemben, ahogyan sokan értik, hogy egy bizonyos történeti kor jelenségeit szinkrón összefüggésükben leírjuk, hanem úgy is, hogy egymás utáni folyamat részjelenségeit írjuk le, anélkül, hogy a leírásnak magyarázó értéke lenne, anélkül, hogy a leírás magyarázattá lenne. Viszont szinkrón jelenségeket is lehet magyarázni szinkrón módszerrel és diakrón jelenségeket is diakrón módszerrel. De van egy terület, ahol szinkrónia és a diakrónia összekapcsolása szinte törvényszerű. Minden jó etimológia, amely a szó vagy a magyarázatra szoruló kifejezés eredetét jól oldja meg, végső fokon nem más, mint diakrónikus és szinkrónikus szempontok egyidejű alkalmazása, összekapcsolása, mégpedig olyan módon, hogy fölfejt a kutató, időrendben az előzmények felé haladva, a legrégebb pontig kísérhető diakrón szálakat, s akkor, amikor eljutott a legrégebb ponthoz, szinkrón módon magyarázza meg a nyelvi jelenség keletkezését a számba veendő rokon jelenségekkel vagy jelenséggel kapcsolatban. Akár a nyelv rendszerének összefüggésein belül, akár a nyelvek egymás közti érintkezésével magyarázza a szót vagy a kifejezést, az már nem történeti, hanem szinkrón összefüggéseken alapuló magyarázat.

Lenne még néhány megjegyezni valóm, de ezek közül csak egyre térek ki röviden. Mivel Deme László is kitért a *jó ember, jó sofőr*-féle kifejezések problémájára, legyen szabad ezzel kapcsolatban még egy észrevételt megtennem.

Szerintem Szalai lev. tagnak igaza van abban, hogy a *Péter jó ember* és a *Péter jó sofőr* logikailag és jelentéstanilag nézve lényegesen más kifejezések. Abban is igaza van, hogy a jelentésbeli különbséget transzformációs módszerrel bizonyítani lehet; amikor azt mondjuk: *Péter jó ember*, akkor azt állítjuk, hogy Péter „jó” is meg „ember” is, viszont *Péter jó sofőr* esetében nem mondjuk azt, hogy Péter „jó” is meg „sofőr” is. Eddig tökéletesen egyetérték vele. Abban persze, hogy az utóbbi mondatban a *jó* adverbium, már nem érthetünk egyet vele; ez nyilvánvalóan a nem-nyelvész megfogalmazása, a *jó* szónak ilyen használatát nyelvészeti szempontból továbbra sem tekinthetjük adverbiumnak. Ez éppen úgy melléknév, mint a *Péter jó ember*-féle mondatok *jó* szava, csak a szemantikai funkciója más. Nem véletlen azonban, hogy miért más? Egyrészt azért, mert szűkebb fogalomkörű jelzett szóval van kapcsolatban. Ez is bizonyítja, hogy a jelzős szerkezet jelentéstartalmát mindig a jelző és a jelzett szó együttesében kell néznünk. A *jó ember* jelzett szavának fogalomköre egészen általános, a *jó sofőr* jelzett szaváé szűkkörű. Nyíri Antal, úgy vettem észre, hajlandó kizárólag a tágabb vagy általánosabb és a szűkebb körű jelzett fogalomköri különbségével magyarázni a *jó* kétféle használatának jelentésbeli különbségét.

Ez a szempont fontos lehet, de nem feltétlenül döntő. Ha pl. azt mondjuk: *Péter jó gyerek*, nyilván szűkebb fogalomkörű a jelzett szó, mint a *Péter jó ember* mondatban, és mégsem jelenti azt, mint a *sofőr* szóval kapcsolatban. Vagy gondoljunk egy olyan másik használatra, mint *Jó ló volt a fakó* a népdalban: a *ló* lehet legalább annyira tág fogalomkörű mint az *ember*, és a *jó* itt mégsem azt jelenti; 'erkölesileg jó', hanem 'a maga funkciójában jól hasznosítható' stb. Tehát nemcsak arról van szó, hogy szűkebb fogalomkörű-e a jelzett szó, hanem a fogalomkörnek a sajátos természetéről is. Tudniillik az, hogy működésében, funkcionálásában nézzük-e a jelzett szóval jelölt személyt, állatot, dolgot, vagy pedig a maga erkölesi mivoltában az erkölesi tulajdonsággal bíró személyt. A jelzett szó fogalomköre és a funkcionálás együtt határozza meg a jelző jelentéstartalmát.

FOGARASI MIKLÓS*

Nem vitatható, hogy nyelvtudományunk, különösen annak leíró része, elmaradt a nyelvtudomány általános fejlődésétől. Az is világos, hogy a „strukturális” névvel jelölt módszereket, marxista szempontból való megrostálásuk után, fel kell használnunk a további kutatások során, mert azok segítenek a nyelvi elemek, a nyelvi rendszer alaposabb, pontosabb felderítésében. Nem kétséges viszont, hogy nagy hiba volna a hagyományos eljárások félredobásával egyedül helyes módszereknek kikiáltanunk a strukturalista módszereket.

Meg vagyok róla győződve, hogy a nyelv marxista, materialista szemléletének alapján kidolgozhatók lesznek azok az elvek, amelyek a strukturalizmus eddigi eredményeit a nyelvtudomány további fejlődésének szolgálatába tudják állítani, s amelyekből kiindulva megteremthetők a kutatás még újabb módszerei.

Ehhez azonban nagy anyagi és szellemi befektetések szükségesek: kutatógárda nevelése, amelynek tagjai egyforma mértékben lesznek nyelvészek és technikai szakemberek, az elektronikus gépek és lehetőségeik ismerői és tovább-

* Hozzászólását írásban küldte be.

fejlesztői éppúgy, mint e gépek programozásának nyelvészeti előkészítői; és szükségesek maguk a gépek is, nem egyes, hanem többes számban, mégpedig széleskörű nyelvészeti kutatásokra fenntartott gépek is.

Egy példával szeretném csak ennek szükségességét alátámasztani. S ez összefügg azzal is: milyen lehetőségek vannak a nyelvtudomány új módszereinek termékeny alkalmazására a nyelvtörténeti kutatásokban. Az egyik komoly lehetőséget a nyelvstatisztikai módszerek alkalmazásában látom. Sajnos azonban jelenlegi állapotunk elmaradott voltát kandidátusi értekezéssel kapcsolatban is tapasztalnom kellett. Értekezésemben ugyanis az orosz nyelv jövővény- illetve idegen szavainak állományában bizonyos történeti szóstatisztikai számításokat végeztem. El kell ismernem, s Papp Ferencnek, értekezésem egyik opponensének idevágó bírálata is többnyire jogos volt, hogy statisztikám távol állt a modern, tudományos igényű statisztikai vizsgálattól. Azt azonban Papp Ferenc is elismerte, hogy nem végezhettem el ilyen vizsgálatot jelenlegi viszonyaink között, bármennyire célszerű lett volna is.

Most is úgy látom, hogy a szóstatisztika és általában a nyelvstatisztika jövője nem a nyelvészek aránytalanul sok időt és türelmet igénylő manuális munkájában van, hanem kizárólag elektronikus gépek alkalmazásában. A ráfordított rengeteg manuális munka ugyanis nincs arányban a viszonylag csekély eredményekkel. Ezt látom gyakorlatilag bizonyítva Papp Ferencnek a Nyelvtudományi Társaság felolvasó ülésén „Tatjana levele” statisztikai elemzéséről tartott előadásában is. Az előadó saját maga és több hallgatója az egyetemen hosszú és fáradságos munkával állított fel — egy viszonylag nagyon rövid szövegrészből — egy pontosnak vehető szógyakorisági statisztikát, amelynek következtetési azonban nem hoztak *lényegesen* jobb és megbízhatóbb eredményeket, mint a hagyományos nyelvészeti és filológiai módszerek. Bár látom a statisztikai módszereknek a nyelvtörténeti kutatásokban használható, új, pontosabb eredményekre vezető voltát, — s kandidátusi értekezésemben szerény és az adott helyzetben bizony tehetetlenségemet tükröző módon e módszerek fontosságára akartam csak felhívni a figyelmet, — mégis fenn kell tartanom azt a véleményemet, hogy a szóstatisztika és általában a nyelvészeti statisztika eredményes jövője az elektronikus gépek alkalmazásában van. Azt is el kell viszont ismernem, hogy ehhez az út, különösen mert széleskörű nyelvészeti kutatásra nemhogy gépek, de még egy gép sem áll rendelkezésünkre, egyelőre az olyan típusú kutatásokon keresztül vezethet, amelyeket Papp Ferenc és munkatársai végeztek.

GULYA JÁNOS*

Engedjék meg, hogy e nagyszabású vita alkalmával a magyar nyelvtudomány kérdéséhez g y a k o r l a t i szempontból szóljak hozzá és hozzászólásomat elsősorban finnugor vonatkozásban tegyem meg.

Nézetem szerint nyelvtudományunk további fejlesztésében kettős úton kell járnunk. Az első út a másutt — és részben nálunk — elért eddigi általános nyelvészeti eredmények megismerése, a másik pedig az általános nyelvészet eredményeinek a részlet-, ill. szaktudományterületen való felhasználása.

* Hozzászólását írásban küldte be.

l á s a. Csak egy példát: a finnugor — különösen az obi-ugor — átírás kérdése. Nem beszélve a kérdés elvi (fonetikai — fonológiai) oldaláról, szinte érthetetlen, hogy pl. a vahi osztják *ku'ŋ'hal'* szót *n y o l c* jellel írjuk le, tehát majdnem háromszor annyival, mint ahány hang (fonéma) e szóban szerepel. Mennyi idő (korrektúrák!) és mennyi pénz megy így kárba anélkül, hogy — a szakfonetikai kutatásoktól eltekintve — ebből a *n y e l v* kutatói számára bármi haszon is származnék! (Arról nem is beszélve, hogy e jelek mennyi félreértésre és meg nem értésre adnak alkalmat!)

W. Steinitz az osztják és a vogul nyelv modern átírásának a kérdését 1950-ben, ill. 1955-ben kidolgozta. Az általános finnugor átírás problémájával pedig többen is foglalkoztak. Így pl. B. Collinder, P. Ariste és még mások.

Feltétlen szükségesnek látom e rendszerek és kísérletek megvizsgálását. Már annál inkább is, mert az eredményekért szinte csupán csak le kellene hajolnunk, és azért is, mert ezt minél később tesszük meg, annál tovább fogunk ezután is időben, pénzben és energiában további komoly értékeket eltekozolni.

Radanovics Károly szavait kiegészítve még elmondanám, hogy finnugor nyelvészetben más területeken is történtek újabb módszereket alkalmazó kezdeményezések. Itt elsősorban W. Steinitznek a finnugor konzonantizmusról írt ismert és kiváló munkáját, valamint E. Itkonennek a finnugor nyelvészeti összefoglaló jellegű dolgozatát (Virittájä, 1957) említeném meg. A munkákat és a kutatást még sorolhatnók. De talán egyelőre ennyi is elég arra, hogy felhívjuk a figyelmet a finnugrisztika területén történt modern szemléletű és módszerű vizsgálódásokra.

Ezenkívül még egy megjegyzést: nagyon örülök a megbeszéléseknek és kívánatosnak tartom ezeknek a jövőben történő mind gyakoribb megismétlését.

MARTINKÓ ANDRÁS*

Örvendetes dolog tényként elkönyvelni azt, hogy a magyar általános nyelvészet is kaput nyit a világ általános nyelvészetét felfrissítő, megelevenítő és megtermékenyítő új módszereknek. A friss szellőknek azonban általában tanácsosabb előbb csak ablakot és csak azután ajtót nyitni, különben a friss levegővel sok por vagy éppen betegséget előidéző kórokozó is beáramlik. Egyik ilyen kórokozó — szerintem — a strukturalizmus fogalmának túlságosan általánosító használata. Mindaz, ami Saussure óta a nyelvi rendszer szintjén, leíró vizsgálata terén új módszerek feltalálása érdekében történt, elsősorban pedig mindaz, ami ebben az útkeresésben előrevivő, esetleg csak a hagyományos módszerekkel szembeforduló, most általában a „strukturalizmus” kalapja alá kerül. Nem vált-e ezzel a „strukturalizmus” a metodológiai haladás és forradalmiság kizárólagos képviselőjévé? Azáltal, hogy neki tulajdonítunk minden újat, melyet a nagyon is különböző gyökerű, elméletű és igen sokféle iskola, irányzat mint gyümölcsözőt létrehozott, a hibákat pedig a bírálat, elítélés jogának fenntartásával ráhárítjuk az eredeti cég neve alatt bejegyzett irányokra. A jövőben kívánatos lenne a „strukturalizmus” általánosító kifejezést — éppen nem strukturalista, hanem tartalmilag elemző, értelmező módszerrel — történeti összetevőire bontani.

Egy ilyen analízissel arra a nem éppen új és nem éppen meglepő eredményre jutnánk, hogy valamennyi, a strukturalizmus néven összefoglalt

* Hozzászólását írásban küldte be.

irányzatnak és ezen irányzatok metodológiájának megvan a maga nagyon határozott és sokszor nagyon élesen hirdetett filozófiai, tudományelméleti és — mondjuk meg magyarul — világnézeti alapvetése. „Chaque siècle a eu la grammaire de sa philosophie” — hirdette már Meillet, és amikor Brøndal a dán strukturalizmus reprezentatív folyóiratának, az Acta Linguisticának legelső számában (1939) megírja programcikkét, nem véletlenül hivatkozik Planck kvantumelméletére, De Vries mutációelméletére (azaz állandó, konstans elemekkel operáló fizikai, biológiai elméletekre), nem véletlenül emlegeti Durkheim és Husserl nevét, a *Gestalt* és *konfiguráció* fogalmát, és a konstans elemek alkotta rendszer belső koherenciájáról, kölcsönös függéséről vallott nézeteit nem véletlenül rokonítja Cuvier, Lalande, Claparède nézeteivel.

A logikai pozitivizmusnak és neoszemantikának (matematikai nyelvészetnek) túlon túl jól ismert kapcsolatáról most nem is beszélve, oda akarok konkludálni, hogy a „módszert igen, a filozófiai alapokat nem”-elv nonszensz. A tudományos módszerrel együtt vagy átveszem a filozófiai indokolását is, vagy pedig a magam filozófiájában keresem meg a hasonló módszertani felfogásra vezető alapokat. Nos, a bevezető előadásban és a vitában éppen ezt a törekvést hiányoltam. Márpedig, ha a marxista igényű nyelvtudomány újnak, modernnek, gyümölcsözőnek hajlandó elfogadni a strukturalizmus módszereit, nem térhet ki a filozófiai, elméleti megindoklás elől sem. Ha a nyugati strukturalizmus képviselőit megkérdezzük: miért tartják egyedül lehetségesnek vagy tudományosnak a *leíró módszert*, akkor Bloomfield azt válaszolja: mert a nyelvből egyedül megismerhető a biológiai folyamat, a stimulus-reakció folyamata, s ennek csak a szinkroniában van értelme; Carnap azt, hogy a logikai szintaxis a jelek („szimbólumok”) önelvű kombinációinak, immanens — tehát időtlen — kategóriával foglalkozik; Brøndal és Hjelmslev azt, hogy ők, egyedül ők a nyelvtudományban, nem fenomenológusok, mivelhogy a nyelv tiszta forma, immanens struktúra stb. És mivel indokolták meg a kizárólagosan leíró módszer egyedüli létjogosultságát hazai strukturalistáink? Semmivel.

Menjünk tovább. Az említett nyelvészek (és iskoláik) arra a kérdésre: miért tagadják vagy hátrítják el a *jelentést*, joggal és a maguk módján becsületesen, agnoszticizmusukkal felelhetnek. De vajon megfelelő válasz-e ez a marxista nyelvész számára, aki vallja a nyelv és gondolkodás szoros kapcsolatát s a nyelvnek e kapcsolat által (nem közvetlenül) valóságra való utalását? A különféle elnevezés alatt futó strukturalisták tekinthetik a nyelvet pusztán nyelvtannak, pusztán különböző néven nevezett formai egységek algebrájának, de a marxista nyelvész tudja, hogy a nyelvnek tartalma is van, és célja is van: ez a cél pedig nem formai egységek ilyen vagy olyan kombinációinak, egymásra következésének létrehozása, hanem tudati tartalmak, azaz jelentések közlése. Közlés, méghozzá azzal a hittel, hogy amit közlünk, az nagy általánosságban megbízható, ha másféle nem is, de kollektív érvénye megvan.

Nem lehet persze eléggé hangsúlyozni, hogy a nyelvtudomány túllépne illetékességi körén, ha az egyes, konkrét tartalmakat akarná vizsgálni, ám ugyanakkor kötelessége vizsgálni, hogy a *nyelvi jel* struktúrájában hogyan kapcsolódik forma és tartalom általában. Csak zárójelben: az eddigi tárgyalás során még nem hallottam a „nyelvi jel” terminust, pedig a nagy harc a strukturalista és más irányok, illetőleg az egyes strukturalista irányok között éppen a nyelvi jel értelmezése körül dúlt és dúl. A nyelvtudomány nem a nyelvi formákról, hanem a nyelvi jelekről szóló tudomány, — persze jelen a nyelvi egységek minden formáját értve a morfémáktól a mondatig és azon túl. Nos, a nyelvi

jel nem tiszta forma, hanem tartalma is van, azt hiszem, ezt az elvet köztünk senki sem akarja kétségbe vonni. Ma már a legszélsőségesebb strukturalisták is beszélnek „content”-ről, ha agyafúrt dedukciók útján azt akarják is megbizonyítani, hogy az is „form”.

A nyelvi jelnek nemcsak van tartalma, hanem — és ezzel a strukturalizmusnak is számolnia kell — ez a tartalom kisebb-nagyobb mértékben befolyásolja a formai struktúrát is. Befolyásolja már a lexikai szó alkatát is (képzett, összetett szavak), még inkább persze a parole-szóét, a mondatbeli szóét: a „szintaxémáét” elsősorban a nyelvtani jelentés realitásával. De példaképpen megemlíthetem az ún. sequentia problémáját — egyik központi kérdése a strukturalizmusnak —: a tartalom kikapcsolásával ugyanis ugyancsak nehéz lenne megindokolni, megmagyarázni (nem leírni!) a szórend, a melódia formális-strukturális képletét például a kérdő, felkiáltó vagy (egyes nyelvekben) a feltételes mondatok esetében. És vajon milyen formális magyarázatot lehet adni a francia subjonctif (az olasz congiuntivo) használatára, ha kikapcsoljuk a tartalmat, illetőleg a beszélőnek a tartalomhoz való viszonyát, ami ugyancsak a jelentés része?

De visszatérek a nyelvi jelhez. A strukturalizmus végső eszménye — a hírközlési és kibernetikus szempontok is ezt kívánják — az, hogy a nyelvi jel minél inkább a matematikai jelhez váljék hasonlóvá. A ma még megoldatlan nehézségek éppen a kétféle jel különbözőségében rejlenek. A matematikai jel tartalma valóban tiszta viszony: a rendszerben való helye; nem utal, nem vonatkozik semmi matematikán túlira (noha persze konkrét esetben fel lehet használni erre), a nyelvi jelnek viszont a lényege éppen az, hogy amikor valami par excellence nyelvre: a rendszerre utal, ugyanakkor és lényegéhez tartozóan valami nyelven kívülre is utal, — vagy pedig megszűnik *nyelvi* jel lenni. Hiszen akkor éppen azt a funkciót nem teljesíti, amiért a társadalom gyakorlati létrehozta, elfogadta és használja. Nem véletlen az, hogy a strukturalizmus (akárcsak annak idején a marrizmus) szereti lehetőleg kevésbé ismert nyelveken igazolni elemző módszerét, leginkább szereti pedig mesterséges nyelveken végezni ezt. Ismeretes, hogy E. Nida csinált is egy ilyen nyelvet magának, és csodálatos módon ez a tartalom nélküli nyelv tökéletesen alkalmas lett elemző módszerének igazolására, — csak éppen megmaradt logikai-matematikai hobbynak.

Egy másik lényeges különbség a kétféle — a matematikai és a nyelvi — jel között az, hogy az előbbi meghatározott kvantumokkal operál úgy, hogy e kvantumok *mennyiségi* változása (összegezése, hányadolása stb.) kivétel nélkül megfelel a „tartalom” azonos jellegű változásainak. Talán nem kell igazolnom, hogy a nyelvi jelben a formai mennyiségi és a tartalmi változások közt ilyen paralelizmus csak igen korlátozott mértékben érvényesül, sokszor pedig a viszony éppen fordított.

E néhány szóval nem akarom tagadni a strukturalizmus név alatt összefoglalt irányzatok sok becses eredményét, módszertani újszerűségét és általa új perspektívák nyitását a nyelvtudomány számára. Inkább csak arra szerettem volna felhívni a figyelmet, hogy milyen nagy és sokrétű feladat áll a marxista nyelvtudomány előtt, amikor — elkerülhetetlenül — saját strukturalista *elmélete* megalkotására kell vállalkoznia. És utalni akartam arra is, hogy a strukturalista irányok két alapvető elvi és gyakorlati álláspontja: a *kizárólagos leíró* szinkron szemlélet és a *szemantika* elvetése — ez idő szerint még nem ogyeztethető össze a nyelvről vallott marxista tanítással.

NYIRI ANTAL*

Ennek a vitának nemcsak az a nagy érdeme, hogy egy igen gyümölcsöző szemlélet és módszer alkalmazásának elhanyagoltságára és ez elhanyagolás okozta csorba mielőbbi kiköszörülésére a figyelmet fölhívja, hanem az is, hogy a strukturalizmus mivoltát és helyét a nyelvészeti módszerek között — óvakodva minden tapasztalatlanságból fakadó egyoldalúságtól, a ló másik oldalán való földrehuppanástól és annak következményeitől — általában csaknem egyhangúlag helyesen megállapítja, és ezzel valamennyiünk megnyugvására az értekezlet egy eljövendő időszak munkájának kiindulópontja lesz.

Ha a tudományos megismerés sokféle módszere között tévelyegni és eltévedni nem akarunk, arra kell figyelni, melyik a legegységesebb, legáltalánosabb, minden tudomány művelésére egyedül alkalmas szemlélet és módszer, melyik szemlélet és módszer van a legmagasabb csúcson, ahonnan legmesszebbre lehet látni, ahonnan a megismerésre váró egész valóságot fel lehet tárni.

Kétségtelen, hogy ez a dialektikus szemlélet és módszer, mert minden tudományág művelésére, tudományos problémáinak megoldására alkalmas.

A dialektikus módszeren belül van, tehát annál jóval szűkebb körű a nyelvtudományban alkalmazott leíró és történeti módszer. A logikus sorrend a módszerek alkalmazása között az lenne, hogy előbb kellett volna leírni a nyelv állapotát és azután a történetét feltárni. A nyelvtudományban mégis az történt, hogy ez csak akkor vált tudománnyá, mikor rájöttek arra, hogy a nyelv fejlődését megfelelő módszer alkalmazásával fel lehet tárni. Ha lassan is és a dogmatizmus veszélyétől nemegyszer fenyegetve, mind jobban finomult és így az eredményes kutatásra mind alkalmasabb történeti módszer alakult ki, és már a dialektikus módszer általánosan ismertté válása előtt határozottan kialakult az a lényeges történeti szempont, hogy a nyelvi jelenségeket a változás mozzanataiban kell megragadni, mintegy a változáson rajtakapni és azt kifejteni, megmagyarázni.

E kutatási módszer helyes alkalmazása mind nagyobb és nagyobb eredményekre vezetett, ezért a leírást elhanyagolták, sőt tudománytalannak minősítették. Csak miután Saussure tanítása nyomán nyilvánvalóvá vált, hogy a nyelv jelrendszer, és ezt le is kell pontosan írni, hogy az adott időszakban megismerhessük, jutott a leíró szemlélet és módszer az őt megillető tudományos rangra.

A történeti módszernek azonban nemcsak az a lényege, hogy a nyelvi jelenségeket a változás mozzanataiban megragadja és kifejti. Az igazi történeti módszer a nyelvi jelrendszert mindig fejlődőben levőnek látja a gondolkodás fejlődésével és az illető társadalom történetével együtt szemléli, s ezért arra is gondol, hogy pl. a mai nyelvállapot száz év múlva már a múlté lesz, és akkor ez a XX. század közepe táji magyar nyelv a száz évvel ezutáni magyar nyelv tudományos megismeréséhez fontos előzményeket szolgáltat. Ez a nyelvtörténeti szemlélet azonban már a dialektikus materializmuson alapszik.

Mivel a *ma* nyelve egyszer a múlté lesz, és ez a múlté lett mai nyelv hozzájárul majd a jövő nyelv rendszerének megértéséhez: a dialektikus szemléleten alapuló nyelvtörténeti módszer sohasem avulhat el, hanem bizonyára lesz mindaddig, amíg egyáltalán nyelvtudomány lesz.

* Hozzászólását írásban küldte be.

A dialektikus materializmuson alapuló helyes nyelvtörténeti szemlélet magában foglalja a leíró módszer állandó alkalmazásának igényét is. Mivel azonban a nyelvnek nemcsak struktúrája van, hanem jelentése is (egyelőre nem tudom, miért nem lehet azt mondani, hogy funkciója is van), a leíró módszernek a nyelvi jelrendszert jelentésével együtt kell vizsgálnia és leírni.

Ami mármost a strukturalizmust mint módszert illeti, ennek alkalmazását nemcsak az információelmélet szempontjából tartom nagyon szükségesnek, hanem a leíró és a történeti nyelvészet szempontjából is igen termékenynek és ezért feltétlenül alkalmazandónak tartom. Szükség van a speciális információ kívánalmainak megfelelő strukturalista nyelvtanra, szüksége van a nyelvtudománynak is strukturalista módszerű kutatásokra.

A strukturalizmusnak a helyét azonban a leíró módszeren belül látom, mert a strukturalista szemlélet a nyelvi jelrendszer jelentését figyelmen kívül hagyja. Ezért a strukturalizmus sohasem lehet — még a kapitalista országokban sem — „a nyelvi stúdiumok királya”, nemhogy nálunk, ahol a dialektikus materialista szemlélet és módszer helyességét általában elismerjük, és a tudományos megismerés bázisának tekintjük.

KALMÁR LÁSZLÓ akadémikus levele

Szeged, 1961. március 21.

Teljesen egyetértek azzal, ami Telegdi elvtárs vitaindító előadásának vázlatában szerepel, legfeljebb azzal a beállítással nem, mintha a transzformációs elemzés volna a legfőbb eszköz az összehasonlító-történeti nyelvtudomány és a strukturális nyelvvizsgálati módszerek közötti ellentét feloldására.

Ha szabad, szeretném javasolni, hogy az MTA Nyelvtudományi Intézete és a Művelődésügyi Minisztérium Nyelvtudományi Munkaközössége tegyen javaslatot a Művelődésügyi Minisztériumnak, hogy a jövő tanévtől kezdve engedélyezze egyetemenként egy-két hallgató felvételét az általános nyelvészet-matematika szakra. Minthogy két szakos képzésről van szó, leghelyesebb, ha a hallgatók a legtöbb matematikai tárgyat a matematika-fizika szakos tanárjelöltek tanrendje szerint hallgatják, azzal a változtatással, hogy matematikai logikát már másodéves korukban hallgassanak, valószínűségi számítás és matematikai statisztikát, továbbá az elektronikus számológépek programozásának elméletét pedig a matematikus szakképzés (régelbi nevén alkalmazott matematikus képzés) tanrendjének megfelelően. Fizikai tárgyak helyett azonban nyelvészeti tárgyakat hallgassanak a nyelvész szakemberek által kidolgozandó tanrend szerint. Ezzel kapcsolatban gondolni kellene arra is, hogy a „matematikai nyelvészet” szakirodalmának tanulmányozása szempontjából legfontosabb nyelveket, az orosz és az angolt elsajátítsák legalább annyira, amennyire ez a szakirodalom olvasásához szükséges. Ezt a képzést el kell választani a tanárképzéstől, különben túlterhelés lesz belőle. Negyedéves korban főleg speciálkollégiumokat hallgassanak; ötödéves korukban pedig gyakorlatra a Nyelvtudományi Intézethez kerüljenek beosztásra. Csak így biztosítható, hogy a második ötéves tervben már rendelkezésre áll elég szakkáder „matematikai nyelvészeti” kutatásokhoz. Azért javaslom, hogy több egyetemen legyen ilyen képzés, mert így inkább remélhető, hogy az ilyen kutatásokra rátermett hallgatók kerülnek erre a szakra. Javaslom azt is, tegyen lépéseket az Intézet és a Munkaközösség arra, hogy ilyen munkákhoz megfelelő kapacitást biztosítsanak valamelyik erre alkalmas hazai elektronikus számológépen.

TELEGDI ZSIGMOND válasza

Természetesen nem vállalkozom arra, hogy összefoglaljam mindazt, ami itt másfél nap alatt negyven egynéhány hozzászólásban elhangzott; ha az idő engedné is, nem volnék rá képes. Megkísérlem azonban kiemelni konferenciánk legjelentősebb vonásait és néhány megjegyzést tennék a hozzászólásokban érintett elvi kérdésekre.

Úgy gondolom, elfogultság nélkül állíthatjuk, hogy konferenciánk eredményes volt; azzá tette a nyelvészek széleskörű és kitartó érdeklődése, élénk közreműködésük hozzászólások formájában és különösen a hozzászólások gazdag tartalma. Ezek lényegesen kiegészítették a referátumot, sok oldalról, igen tanulságosan megmutatták a strukturális módszerek termékenységét, eredményeit.

A hozzászólásokból kitűnt, hogy a legfontosabb kérdésekben nagyjából egyetértünk.

Egyetértünk mindenekelőtt abban, hogy a nyelvészetben is a marxizmus álláspontjára kell helyezkednünk; tanulságos volt, hogy a hozzászólók a strukturális elemzést természetesen erről az állásponttól igyekeztek értékelni.

Nem állítom, hogy a marxista nyelvészet fogalma már világosan és teljesen áll előttünk; ez nem is várható: ez a fogalom csak a gyakorlatban, a kutatás gyakorlatában alakulhat ki, csak abból állhat elő teljesen és határozottan. De nem kétséges, hogy fontos pontokon kezdenek már előtűnedezni a marxista nyelvészet vonásai, hogy amikor rá hivatkozunk, ez nem üres beszéd.

Egy másik pont, amelyben alapjában véve egyetértünk, a nyelvtudomány egysége. A hozzászólók többnyire megegyeztek abban, hogy történeti és leíró vizsgálat nemcsak kiegészítik, hanem kölcsönösen feltételezik egymást, egymásra utalnak, egyetlen tudományt képeznek. Ehhez legfeljebb annyit tennék hozzá, hogy nem érhetjük be a nyelvtudomány egységének pusztá állításával, arra kell törekednünk, hogy ezt az egységet meghatározzuk, elméletileg kidolgozzuk.

A strukturális módszerek felfogásában és megítélésében természetesen sokféle nézettel találkozunk. De a hozzászólók jó része megegyezett abban, hogy itt elméleti szempontból is nagy jelentőségű haladásról van szó; csak elvétve hangzott el olyan vélemény, amely az ilyen módszerek jelentőségét szűk, gyakorlati térre korlátozná. Konferenciánk így határozottan állást foglalt amellett, hogy a strukturális elemzés meghonosítása nyelvtudományunkban fontos és sürgős feladat.

Felmerült a kérdés, természetesen, hogy a formális elemzés nem egyértelmű-e a forma és tartalom elszakításával. Véleményem szerint a kettő külön vizsgálata helyén van, elkerülhetetlen, mint a kutatás folyamatának egy mozzanata; tévedéssé akkor válik, ha megállunk nála, ha azt, amit a megismerés érdekében elkülönítettünk, a valóságban különállónak tekintjük. Ragaszkodnunk kell a nyelvben is forma és tartalom egységéhez; de látnunk kell, hogy ez az egység, pontosabban: az egység felismerése nincs eleve adva, hanem csak a tudomány hosszú és fáradságos útján, nem utolsósorban a formális struktúra elemzésén keresztül érhető el.

Szalai elvtársnak a nyelvtant érintő fejtegetéseiben van egy pont, amelyre felhívnám a figyelmet, ez a teljesség követelése. A modern nyelvtani kutatásban valóban lényeges szerepet játszik ez a követelés; a nyelvtantól elvárják, hogy teljességgel határozza meg, mi az, ami nyelvilleg, az adott

nyelvben lehetséges, érvényes, a nyelvtan vizsgálatának, leírásának különféle módjait, „modelljeit” arról ítélik meg, mennyiben képesek ezt a követelményt kielégíteni.

Ezzel kapcsolatban felhívnám a figyelmet a nyelvtani kutatás haladásának egy jelentős aspektusára: a hagyományos grammatika naivul adottnak vette önmagát, posztulátumait és eljárásának alapformáit; most ezek is vizsgálat, elmélet tárgyává válnak.

Ami az új módszerek és eredmények iskolai bevezetését illeti, én ebben a tekintetben nem vagyok olyan borúlátó, mint egyes hozzászólók.

A hagyományos és a modern nyelvtan viszonya két arcot mutat. Joggal beszélhetünk egyfelől ugrásról; de ez az ugrás nem zárja ki a folytonosságot, a strukturális elemzés elmélyíti, magasabb szintre emeli azt, ami a nyelvtani hagyományban valódi felismerés és ezért maradandó. Meg kell azt is gondolni, hogy a strukturális elemzés lényegileg a gyakorlatot tárja fel, a beszédet értelmező hallgató gyakorlatát, ennek ésszerű rekonstrukciója s ennyiben éppen nem olyan megközelíthetetlen a közönséges tudat számára, mint ahogy első tekintetre feltűnik. Természetesen egyetértek azzal, hogy az újabb eredmények iskolai értékesítésében körültekintően kell eljárunk.

Antal Lászlónak kétségkívül igaza van abban, hogy a XIX. század történeti nyelvészetét is áthatja az idealizmus. Egy másik hozzászóló viszont (Deme László) joggal figyelmeztet arra, hogy idealista elméletek ésszerű, pozitív tartalmuk tekintetében jelentős különbséget mutathatnak. Én is azon a véleményen vagyok, hogy a történelmi szemlélet bevezetése a nyelv vizsgálatába nagyszabású haladás volt, még az idealizmus korlátai között is, és hogy az elfordulás ettől a szemlélettől határozott hanyatlás, összefügg a polgári társadalom bomlásával.

Szalai elvtárs szavá tette, hogy egy ideig a dogmatikus elfogultság is akadályozta a strukturalizmus helyes értékelését. Ez való igaz.

Nem áll ellenben, amit egy másik hozzászóló hangoztatott, hogy ti. az ő munkája ilyen elfogultság miatt nem jutott nyilvánosságra. A munkát többek között én bíráltam, valóban nem javasoltam a kiadását, de éppen nem azért, mert ő a strukturalizmus mellé állt s ezt én ideológiai okokból helytelenítettem; a munka gyenge volt, ezért nem javasoltam, ma is ellenezném a kiadását.

Kedves Elvtársak! Referátumom befejezésében elmaradásunkat hangsúlyoztam, borús hangot ütöttem meg, nem egészen alaptalanul. Most, konferenciánk végével, ezt szeretném kiemelni, hogy mennyi okunk van annak alapján, amit ez a konferencia már mint elért eredményt mutat, bizalommal nézni a jövőbe.

Nem hiszem, hogy tíz évvel ezelőtt hasonló konferenciát tudtunk volna rendezni, konferenciát elvi, elméleti kérdésekről, amely ilyen érdeklődésre talál, ennyi hozzászólást vált ki és hozzászólásokat ilyen magas szinten.

Konferenciánknak feladata volt tudatossá tenni elmaradásunkat; de eredményeképpen azt is megállapíthatjuk, hogy a magyar nyelvtudomány már is nem csekély utat tett meg behozni elmaradását és láthatóan felkészült arra, hogy gyorsan és alaposan változtasson fogyatékoságán.

KIRÁLY PÉTER zárószava

Kétnapos vitaülésünk végére értünk. Ha visszagondolunk arra, mi volt a vitaülés célkitűzése és ha értékeljük a két nap munkáját, azt hiszem,

alapjában meg lehetünk elégedve a végzett munkával. A vitaülés egyik célja az volt, hogy felmérjük nyelvtudományunk helyzetét politikai-ideológiai és szakmai (elvi-módszertani és tematikai) vonatkozásban, különös tekintettel azokra a feladatokra, amelyeket a jövőben a nyelvtudománynak meg kell oldania. A munkaértekezleten elhangzott felszólalások alapján megállapítható, hogy a hazai nyelvtudomány — eddigi eredményei alapján — lényegében alkalmas arra, hogy kutatási módszereit tovább fejlesztve elérje azt a szintet, amellyel nemzetközi vonatkozásban is megállja a helyét.

Az ülést vitaülésnek szántuk. Az ülés befejezése után úgy látjuk, hogy ezt a célt lényegében el is tudtuk érni. Vitaülés volt, amelynek egyrészt megvolt az elvi tartalma, az elvi iránya, ugyanakkor — s ez igen öröndetes — mentes volt a személyi vonatkozású kitételektől. Remélem, hogy a jövőben több ilyen elvi vitát tudunk rendezni, melyeken a vita szabad kibontakozást nyer. A jövőre nézve azonban kívánatos, hogy azokon a kritika és a bírálat a mostaninál erőteljesebb hangot kapjon.

A hozzászólások alapján úgy látom, hogy azokat a feladatokat, teendőket, amelyekről beszámolómban beszéltem, a vitaülésen megjelentek helyeslik és azokkal egyetértenek. Ugyanakkor több hasznos javaslat is elhangzott, s ezért az általam felvázolt teendőket bizonyos vonatkozásban ki kell egészíteni. Az elhangzott javaslatokat meg fogjuk vitatni, és az intézet vezetősége, Tudományos Tanácsa és az I. Osztály vezetősége meghozza a megfelelő határozatokat. Ahhoz azonban, hogy az intézet pontosabban fogalmazott javaslatokkal állhasson elő, szükséges, hogy részletesebben megjelöljük feladatainkat. Arra gondolok, hogy szakterületenként meg kell vizsgálni, milyen újabb aktuális feladatok megoldása látszik szükségesnek e vitaülés tanulságai alapján. A főbb feladatokban, úgy látom, lényegében egyetértünk. Igen fontos, hogy az elméleti, általános nyelvészeti munka az eddiginél erőteljesebben meginduljon. Több ilyen jellegű teendőről esett itt szó (folyóirat megindítása, általános nyelvészeti művek lefordítása stb.). Hangsúlyozni szeretném azonban, hogy a tervezg, tés helyett most már a konkrét alkotómunkához kell hozzálátnunk.

A vitaülésen felvetett kérdések egyike-másika megoldatlanul maradt. S ez természetes is. Az ilyen jellegű kérdések természetéből adódik, hogy ezekre ma, de úgy látom, belátható időn belül sem tudunk megnyugtató, egyértelmű választ adni. Feladatunk tehát az, hogy az elkövetkezendő időben valóban aktívan, minden erő összefogásával próbáljuk megoldani az itt felvetett problémákat. Utaltak arra, hogy ha ki akarunk mozdulni abból a helyzetből, amelyben nyelvtudományunk jelenleg leledzik, előre kell tekintennünk, egy lépést előre kell tennünk. Valóban, elodázhatatlan kötelességünk, hogy ezt a lépést megtegyük, úgy érzem azonban, hogy nemcsak előre, az új irányzatok felé kell haladnunk, hanem meg kell néznünk azt is, hogy a régebbi, helyesebben az eddigi irányzatok, módszerek mi jót, hasznosat adhatnak. S az eddigit továbbfejlesztve és az új értékeit átveve, e kettőnek bizonyos jellegű összekapcsolásával tudunk — véleményem szerint — még eredményesebben előrehaladni.

A nyelvtudomány helyzetének megítélésében és a kibontakozás kérdésében bizakodó vagyok. Úgy látom, hogy közös összefogással meg tudjuk oldani azokat a feladatokat, amelyeket tőlünk szocialista társadalmunk joggal elvár.

Köszönöm a vitaülés résztvevőinek érdeklődését, aktív munkáját, segítségét és támogatását.